

Аграрлық нарық проблемалары

ТЕОРЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

№ 2
СӘУІР - МАУСЫМ

Проблемы агрорынка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 2
АПРЕЛЬ - ИЮНЬ

Problems of AgriMarket

THEORETICAL AND SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

№ 2
APRIL - JUNE

АЛМАТЫ
2019

Редакциялық кеңес

Бас редактор

Қалиев Ф.Ә., э.ғ.д., проф., Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық ғылыми академиясының президенті

Бас редактордың орынбасары

Молдашев А.Б., э.ғ.д., проф., Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық ғылыми академиясының академигі

Редакциялық кеңестің мүшелері:

Fuchs Clemens, Dr. habil, Professor for Farm Management University of Applied Sciences, Нойбранденбург қ, Германия; **Анджей Ковальски**, э.ғ.д., профессор, Ауыл және тағам шаруашылығы экономикасы институтының директоры – Мемлекеттік зерттеу институты, Варшава қ, Польша; **Мирослава Терещук**, Ауыл және тағам шаруашылығы экономикасы институты – Мемлекеттік зерттеу институты, Варшава қ, Польша; **Әкімбекова Ғ.Ү.**, э.ғ.д., проф., ҚР АШҒА академигі, Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ бас директорының ғылым жөніндегі орынбасары, Алматы қ.; **Григорук В.В.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы қ.; **Гусаков В.Г.**, э.ғ.д., проф., Беларусь ҰҒА академигі, Беларусь ұлттық ғылым академиясы президиумының төрағасы, Минск қ.; **Джаилов Дж.С.**, э.ғ.д., «Манас» Қырғыз-Түрік университетінің "Экономика" кафедрасының профессоры, Бішкек қ.; **Есполов Т.И.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, Қазақ ұлттық аграрлық университетінің ректоры, Алматы қ.; **Першукевич П.М.**, э.ғ.д., проф., РҒА академигі, Ресей ғылым академиясының Сібір федералдық агробиотехнологиялар ғылыми орталығының Сібір ауыл шаруашылығы экономикасы ғылыми-зерттеу институтының жетекшісі, Новосибирск қ.; **Петриков А.В.**, э.ғ.д., проф., РҒА академигі, А.А.Никонов ат. Бүкілресейлік Аграрлық мәселелер және информатика институтының жетекшісі, Мәскеу қ.; **Саблук П.Т.**, э.ғ.д., проф., Украинаның ұлттық аграрлық ғылымдар академиясының аграрлық экономика және азық-түлік бөлімшесінің академик-хатшысы, Киев қ.; **Сайганов А.С.**, э.ғ.д., проф., Халықаралық аграрлық білім академиясының академигі, Беларусь ҰҒА АӨК жүйелік зерттеулер Институты директорының ғылыми және инновациялық жұмыстар жөніндегі орынбасары, Минск қ.; **Сапарова Г.К.**, э.ғ.д., проф., ҚР АШҒА академигі, "Қаржылық академия", Астана қ.; **Сатыбалдин Ә.Ә.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, ҚР БҒМ Ғылым комитеті Экономика институтының директоры, Алматы қ.; **Сигарев М.И.**, э.ғ.д., проф., ҚР АШҒА академигі, Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы қ.; **Тіреуов Қ.М.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, Қазақ ұлттық аграрлық университетінің бірінші проректоры, Алматы қ.; **Ушачев И.Г.**, э.ғ.д., проф., РҒА академигі, аграрлық экономика және ауылдық аумақтарды әлеуметтік дамыту федералдық ғылыми орталығының ғылыми жетекшісі - Бүкілресейлік ауыл шаруашылығы экономикасы ҒЗИ, Мәскеу қ.

1994 ж. қазан айында негізделген

Құрылтайшы - Қазақ АӨК-нің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ

Жаппай ақпараттандыру құралдарын тіркеу туралы Күәлік №1327, 24 мамыр 1994 ж.

Халықаралық тіркеу номері ISSN 1817 – 728X

Мерзімділігі – жылына 4 рет.

Журнал Қазақстан Республикасы білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің басылымдары Тізіміне қосылған

Журнал БД РИНЦ-де орналасады. 788-12/2015 шарты 01.12.2015ж.

Жазылым индексі 76006

Редакционный совет

Главный редактор

Калиев Г.А., д.э.н., проф., Президент Академии сельскохозяйственных наук Республики Казахстан

Заместитель главного редактора

Молдашев А.Б., д.э.н., проф., академик Академии сельскохозяйственных наук Республики Казахстан

Члены редакционного совета:

Fuchs Clemens, Dr. habil, Professor for Farm Management University of Applied Sciences, г. Neubrandenburg, Germany; Анджей Ковальски, д.э.н., профессор, директор Института экономики сельского и пищевого хозяйства – Государственный исследовательский институт, г. Варшава, Польша; **Мирослава Терещук**, Институт экономики сельского и пищевого хозяйства – Государственный исследовательский институт, г. Варшава, Польша; **Акимбекова Г.У.**, д.э.н., проф., академик АСХН РК, зам. генерального директора по науке Казахского НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, г. Алматы; **Григорук В.В.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, АСХН РК. Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, г. Алматы; **Гусаков В.Г.**, д.э.н., проф., академик НАН Беларуси, Председатель Президиума Национальной академии наук Беларуси, г. Минск; **Джаилов Дж.С.**, д.э.н., проф. кафедры «Экономика» Кыргызско-Турецкого университета «Манас», г. Бишкек; **Есполов Т.И.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, АСХН РК, ректор Казахского национального аграрного университета, г. Алматы; **Першукевич П.М.**, д.э.н., проф., академик РАН, руководитель Сибирского научно-исследовательского института экономики сельского хозяйства Сибирского федерального научного центра агробιοтехнологий Российской академии наук, г. Новосибирск; **Петриков А.В.**, д.э.н., проф., академик РАН, руководитель Всероссийского института аграрных проблем и информатики им. А.А. Никонова, г. Москва; **Саблук П.Т.**, д.э.н., проф., академик-секретарь отделения аграрной экономики и продовольствия Национальной академии аграрных наук Украины, г. Киев; **Сайганов А.С.**, д.э.н., проф., академик Международной академии аграрного образования, зам. директора по научной и инновационной работе Института системных исследований в АПК НАН Беларуси, г. Минск; **Сапарова Г.К.**, д.э.н., проф., академик АСХН РК, АО "Финансовая академия", г. Астана; **Сатыбалдин А.А.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, АСХН РК, директор Института экономики Комитета науки МОН РК, г. Алматы; **Сигарев М.И.**, д.э.н., проф., академик АСХН РК. Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, г. Алматы; **Тиреуов К.М.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, первый проректор Казахского национального аграрного университета, г. Алматы; **Ушачев И.Г.**, д.э.н., проф., академик РАН, научный руководитель Федерального научного центра аграрной экономики и социального развития сельских территорий - Всероссийский НИИ экономики сельского хозяйства, г. Москва.

Основан в октябре 1994 г.

Учредитель - Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 1327 от 24 мая 1994 г.

Международный регистрационный номер ISSN 1817 – 728X

Периодичность – 4 раза в год.

Журнал включен в Перечень изданий Комитета по контролю в сфере образования и науки Республики Казахстан

Журнал размещается в БД РИНЦ. Договор № 788-12/2015 от 01.12.2015г.

Подписной индекс 76006

Editorial Council

Chief Editor

Kaliev G.A., Dr. Economics, prof., President of the Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan

Deputy Chief Editor

Moldashev A.B., Dr. Economics, prof., Academician of the Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan

Editorial Board Members:

Fuchs Clemens, Dr. habil, Professor for Farm Management University of Applied Sciences, Neubrandenburg, Germany; **Andrzej Kowalski**, Dr. Economics, professor, Director of the Institute of Agricultural and Food Economics - National Research Institute, Warsaw, Poland; **Mirosława Tereszczuk** Institute of Agricultural and Food Economics - National Research Institute, Warsaw, Poland; **Akimbekova G.U.**, Dr. Economics, professor, Academician of Academy of Agricultural Sciences RK, Deputy Director General on Science, Kazakh Research Institute of AIC Economy and Rural Development, Almaty; **Grigoruk V.V.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Academy of Agricultural Sciences RK, Kazakh Research Institute of AIC Economy and Rural Development, Almaty; **Gusakov V.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences of Belarus, Chairman of the Presidium of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk; **Dzhailov Dzh.**, Dr. Economics, prof. Department of "Economics" of the Kyrgyz-Turkish University "Manas", Bishkek; **Espolov T.I.**, Dr. Economics, prof., Academician of the National Academy of Sciences, Academy of Agricultural Sciences RK, Kazakhstan, Rector of the Kazakh National Agricultural University, Almaty; **Pershukevich P.M.**, Dr. Economics, prof., Academician of the Russian Academy of Sciences, Head of the Siberian Research Institute for Agricultural Economics of Siberian Federal Research Center for Agrobiotechnologies, Russian Academy of Sciences, Novosibirsk; **Petrikov A.V.**, Dr. Economics, prof., Academician of the Russian Academy of Sciences, Head of A.A. Nikonov Russian Institute of Agricultural Issues and Informatics, Moscow; **Sabluk P.T.**, Dr. Economics, prof., Academician-Secretary of the Department of Agricultural Economics and Food of the National Academy of Agricultural Sciences, Ukraine, Kiev; **Saihanau A.**, Dr. Economics, professor, Academician of the International Academy of Agricultural Education, Deputy Director on Research and Innovation of the Institute for System Studies in AIC, National Academy of Sciences, Belarus, Minsk; **Saparova G.K.**, Dr. Economics, professor, Academician of Academy of Agricultural Sciences RK, JSC "Financial Academy", Astana; **Satybaldin A.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences RK, Academy of Agricultural Sciences RK, Director of the Institute of Economics, Committee of Science, Ministry of Education and Science RK, Almaty; **Sigarev M.I.**, Dr. Economics, professor, Academician of Academy of Agricultural Sciences RK, Kazakh Research Institute of AIC Economy and Rural Development, Almaty; **Tireuov K.M.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences RK, First Vice-Rector of the Kazakh National Agrarian University, Almaty; **Ushachev I.G.**, Dr. Economics, professor, Academician of the Russian Academy of Sciences, Scientific Supervisor at the Federal Scientific Center of Agricultural Economics and Social Development of Rural Territories - Russian Research Institute of Agricultural Economics, Moscow.

Founded in October 1994

Founder - Kazakh research Institute of economy of AIC and rural development

Certificate of registration of mass media No. 1327 from May 24, 1994

International registration number ISSN 1817 - 728X

Frequency of publication - 4 times per year.

The journal is included in the List of publications of the Control Committee in the field of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

The journal is placed into BD RINC. Agreement No. 788-12/2015 from 01.12.2015

Subscription index 76006

МАЗМҰНЫ

Аграрлық саясат: іс жүзіне асыру механизмі

А.Б. Молдашев, Г.А. Никитина Қазақстан Республикасы азық-түлік жүйесінің тұрақты жұмыс істеу мәселелері	11
Б.Т. Аймурзина, М.Ж. Каменова, М. Батай Қазақстанның аграрлық секторының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі ролі.....	20
П.М. Першукевич, И.В. Зяблицева Сібірдің агроөнеркәсіптік өндірісінің әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық бағыттары	27
А.Қ. Өтешова, Б.З. Жумағалиева Г.Т. Ахметова Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің даму үрдісі.....	34
О.В. Мишулина, Н.С. Горелова АӨК-дегі шағын кәсіпорынның шаруашылық қызметін басқарушылық талдау.....	41
М.Ж. Дюсегалиев, Б.М. Дюсегалиева, Г. Гиниетуллина Аграрлық саладағы кәсіпкерлікті дамыту мәселелері	48
Д. Нұрмуханқызы, Л.А. Биендиева, Н.Б. Шуренов Алматы облысының ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің қазіргі жағдайы	55
С.В. Баспалый, Л.И. Кашук, М.К. Каримбергенова Аймақтың тұрақты дамуы Павлодар облысы Баянауыл ауданы мысалында	61
С.М. Есенғалиева, Б.К. Рахимғалиев Батыс Қазақстан облысының ауыл халқының табыстарын қалыптастыру және құрылымы ..	68
Р.М. Тажибаева, Г.Б. Бермухамедова, Э.З. Зиядинова Түркістан облысының агроөнеркәсіптік кешенінде мемлекеттік-жеке меншік әріптестігін дамыту	76
К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Н.К. Шайханова Ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есеп.....	83
Д.Б. Абдыкулова, А.Ш. Куралбаева, Г.К. Исаева Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының дебиторлық берешектерін басқару	89
Б.М. Искаков, А.Д. Насырханов Инвестициялық ахуалды қалыптастырудың халықаралық тәжірибесі.....	95
А.Ә. Әбдікадырова, Ж.Ә. Дулатбекова Ауыл шаруашылығы өндірістік инфрақұрылымының жұмыс істеуінің шетелдік тәжірибесі ...	101
Д.Ғ. Мамраева, З.Н. Борбасова, Л.В. Ташенова Ауыл туризмін дамытудың әлемдік тәжірибесі	108

Шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмі

М.И. Сигарев, Л.Т. Алшембаева Жем-шөп базасы – қарқынды мал шаруашылығын дамытудың негізі	116
А.М. Алшынбай, М.У. Дуйсемалиева Фермерлік шаруашылықтар мысалындағы кәсіпкерлік қызметтің маркетингі.....	124

Азық-түлік өнімдері рыногы

К.М. Тиреуов, Г.М. Рахимжанова Қазақстанның мал шаруашылығы өнімдері нарығындағы азық-түлік қауіпсіздігін арттырудың болашағы	131
Ж.Т. Конурбаева, О.К. Денисова, А.М. Закимова Мал шаруашылығы аласында шикізатты қайталама пайдаланудың халықаралық тәжірибесі	138
К.К. Байгабулова, Е.А. Ахмедьяров, Г.К. Алтыбаева Цифрландыру Қазақстан Республикасының сүт саласының инновациялық даму факторы ретінде	146

И.Е. Домарев, П.Д. Бейсекова	
Шет елдердің астық саясаты	153
Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Қалиақпарова	
Жасымық – Қазақстан үшін бағалы дөңді-бұршақты дақылдар	160

Ауылдың әлеуметтік проблемалары

Д.А. Калдияров, А.Д. Калдияров, О.В. Лемещенко	
Ауылдық аумақтарды дамытудың әлеуметтік-экономикалық аспектілері	167

Сөз жас ғалымдарға

Б.Б. Болатбек	
Қазақстанның агроөнеркәсіп кешеніндегі «жасыл» экономика: жағдайы мен болашағы.....	172
Самет Четин	
Мал шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру.....	178
А.А. Сейсинбинова	
Қазақстан Республикасындағы тамақ өнімдерімен өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейін бағалау	183
Г.С. Айтхожаева	
Ауыл шаруашылығы алқаптарын пайдалану тиімділігін арттыру	190

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная политика: механизм реализации

А.Б. Молдашев, Г.А. Никитина Проблемы устойчивого функционирования продовольственной системы Республики Казахстан	11
Б.Т. Аймурзина, М.Ж. Каменова, М. Батай Роль аграрного сектора Казахстана в обеспечении продовольственной безопасности.....	20
П.М. Першукевич, И.В. Зяблицева Стратегические направления социально-экономического развития агропромышленного производства Сибири	27
А.К. Отешова, Б.З. Жумагалиева, Г.Т. Ахметова Тенденции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан	34
О.В. Мишулина, Н.С. Горелова Управленческий анализ хозяйственной деятельности малого предприятия в АПК	41
М.Ж. Дюсегалиев, Б.М. Дюсегалиева, Г. Гиниетуллина Проблемы развития предпринимательства в аграрной сфере	48
Д. Нурмуханкызы, Л.А. Бимендиева, Н.Б. Шуренов Современное состояние производства сельскохозяйственной продукции Алматинской области	55
С.В. Баспалый, Л.И. Кашук, М.К. Каримбергенова Устойчивое развитие региона на примере Баянаульского района Павлодарской области.....	61
С.М. Есенгалиева, Б.К. Рахимгалиев Формирование и структура доходов сельского населения Западно-Казахстанской области ...	68
Р.М. Тажибаева, Г.Б. Бермухамедова, Э.З. Зиядинова Развитие государственно-частного партнерства в агропромышленном комплексе Туркестанской области	76
К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Н.К. Шайханова Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве	83
Д.Б. Абдыкулова, А.Ш. Куралбаева, Г.К. Исаева Управление дебиторской задолженностью сельскохозяйственных предприятий	89
Б.М. Искаков, А.Д. Насырханов Международный опыт формирования инвестиционного климата	95
А.А. Абдикадирова, Ж.А. Дулатбекова Зарубежный опыт функционирования сельскохозяйственной производственной инфраструктуры	101
Д.Г. Мамраева, З.Н. Борбасова, Л.В. Ташенова Мировой опыт развития сельского туризма	108

Экономический механизм хозяйствования

М.И. Сигарев, Л.Т. Алшембаева Кормовая база – основа развития интенсивного животноводства	116
А.М. Алшынбай, М.У. Дуйсемалиева Маркетинг в предпринимательской деятельности на примере фермерских хозяйств	124

Рынок продовольственной продукции

К.М. Тиреуов, Г.М. Рахимжанова Перспективы повышения безопасности продовольствия на рынке животноводческой продукции Казахстана	131
Ж.Т. Конурбаева, О.К. Денисова, А.М. Закимова Международная практика использования вторичного сырья в отрасли животноводства.....	138
К.К. Байгабулова, Е.А. Ахмедьяров, Г.К. Алтыбаева Цифровизация как фактор инновационного развития молочной отрасли Республики Казахстан	146

И.Е. Домарев, П.Д. Бейсекова	
Зерновая политика зарубежных стран	153
Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова	
Чечевица – ценная зернобобовая культура для Казахстана.....	160

Социальные проблемы села

Д.А. Калдияров, А.Д. Калдияров, О.В. Лемещенко	
Социально-экономические аспекты развития сельских территорий.....	167

Слово молодым ученым

Б.Б. Болатбек	
«Зеленая» экономика в агропромышленном комплексе Казахстана: состояние и перспективы	172
Самет Четин	
Повышение конкурентоспособности продукции животноводства	178
А.А. Сейсинбинова	
Оценка уровня самообеспеченности продуктами питания в Республике Казахстан	183
Г.С. Айтхожаева	
Повышение эффективности использования сельскохозяйственных угодий	190

CONTENT

Agricultural policy: mechanism of implementation

A.B. Moldashev, G.A. Nikitina Issues of sustainable functioning of food system of the Republic of Kazakhstan	11
B. Aimurzina, M. Kamenova, M. Batai The role of agricultural sector of Kazakhstan in ensuring food security	20
P.M. Pershukevich, I.V. Zyablitseva Strategic directions of socio-economic development of agri-industrial production in Siberia	27
A.K. Otesheva, B.Z. Zhumagalieva, G.T. Akhmetova The agro-industrial complex development trend of the Republic of Kazakhstan	34
O.V. Mishulina, N.S. Gorelova Managerial analysis of economic activity of small enterprise in AIC	41
M.Zh. Dyusegaliev, B.M. Dyusegalieva, G. Ginietullina Problems of entrepreneurship development in agricultural sector	48
D. Nurmukhankyzy, L.A. Bimendiyeva, N.B. Shurenov Current state of agricultural production in Almaty region	55
S.V. Bespalyy, L.I. Kashuk, M.K. Karimbergenova Sustainable development of the region based on the example of Bayanaul district of Pavlodar region	61
C.M. Yessengaliyeva, B.K. Rahimgaliev Formation and structure of rural population incomes of the West Kazakhstan region	68
R.M. Tazhibayeva, G.B. Bermukhamedova, E.Z. Ziyadinova Development of public-private partnership in agro-industrial complex of Turkestan region	76
K.Zh. Sholpanbaeva, A.A. Apysheva, N.K. Shaykhanova Accounting in agriculture	83
D. Abdykulova, A. Kuralbayeva, G. Issayeva Management of receivables of agricultural enterprises	89
B.M. Iskakov, A.D. Nasyrhanov International experience in creating investment climate	95
A. Abdikadirova, Zh. Dulatbekova Foreign experience of functioning of agricultural production infrastructure	101
D.G. Mamrayeva, Z.N. Borbasova, L.V. Tashenova World experience in rural tourism development	108

The economic management mechanism

M.I. Sigarev, L.T. Alshembayeva Feed basis - the basis for the development of intensive livestock production	116
A.M. Alshynbay, M.U. Duysemaliyeva Marketing in business activities based on the example of farms	124

Food products market

K.M. Tireuov, G.M. Rakhimzhanova Prospects for improving food safety in the livestock products market of Kazakhstan	131
Zh. Konurbayeva, O. Denissova, A. Zakimova International practice of using secondary raw materials in the field of livestock production sector	138
K.K. Baygabulova, Y.A. Akhmedyarov, G.K. Altybaeva Digitalization as a factor of innovative development of dairy industry of the Republic of Kazakhstan	146

I.E. Domarev, P. Beisekova	
Grain policy of foreign countries	153
Y.E. Gridneva, G.Sh. Kaliakparova	
Lentils - valuable leguminous crop for Kazakhstan	160

Social issues of the village

D.A. Kaldiyarov, A.D. Kaldiyarov, O.V. Lemechshenko	
Socio-economic aspects of rural development	167

Words of young scientists

B. Bolatbek	
"Green" economy in agro-industrial complex of Kazakhstan: state and prospects	172
Samet Chetin	
Improvement of the competitiveness of livestock products	178
A. Seisinbinova	
Assessment of the level of self-sufficiency in food products in the Republic of Kazakhstan	183
G. Aitkhozhayeva	
Improving the efficiency of agricultural land use	190

ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗЫҚ-ТҮЛІК ЖҮЙЕСІНІҢ
ТҰРАҚТЫ ЖҰМЫС ІСТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ISSUES OF SUSTAINABLE FUNCTIONING OF FOOD SYSTEM
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

А.Б. МОЛДАШЕВ*

д.э.н., профессор

Г.А. НИКИТИНА

к.э.н.

Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

moldashev48@mail.ru

А.Б. МОЛДАШЕВ

э.ф.д., профессор

Г.А. НИКИТИНА

э.ф.к.

*Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту
ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан*

A.B. MOLDASHEV

Dr.E.Sc., Professor

G.A. NIKITINA

C.E.Sc.

*Kazakh research institute of economy of agro-industrial complex and rural development,
Almaty, Kazakhstan*

Аннотация. Исследован процесс развития продовольственной системы Казахстана, дана характеристика ее устойчивости, проведена оценка элементов, составляющих данную систему (производственный – сельское хозяйство и перерабатывающая промышленность, маркетинговый, потребительский). Рассмотрена динамика основных сегментов и выявлены проблемы, сдерживающие их устойчивое функционирование. Отмечается, что несмотря на рост физического объема сельскохозяйственного производства (за последние 6 лет он составил 103%), большая часть отечественного сырья не проходит промышленную переработку (перерабатывается менее трети сельхозпродукции), в тоже время готовое продовольствие составляет основную часть импорта. Медленными темпами увеличивается физический объем розничной торговли (за рассматриваемый период отмечается рост на 1,3%), а удельный вес продовольственных товаров в розничном товарообороте снизился с 31 до 28%. С целью более детального исследования данных аспектов сформированы подсистемы, складывающиеся на основе видовых особенностей производимых и потребляемых продуктов, рассмотрено их состояние. В статье показана несбалансированность развития подсистем, что отражается на потребительском элементе, характеризуя не рациональную структуру питания населения. В развитии продовольственной системы республики проанализированы проблемы, вызывающие нарастание диспропорций в соотношении спроса и предложения, излишние издержки в процессе движения продовольствия и снижающие ее устойчивость.

Аңдатпа. Қазақстанның азық-түлік жүйесінің даму үдерісі зерттелді, оның тұрақтылығына сипаттама берілді, осы жүйені құрайтын элементтерге (өндірістік - ауыл шаруашылығы және қайта өңдеу өнеркәсібі, маркетингтік, тұтыну) бағалау жүргізілді. Негізгі сегменттердің серпіні қарастырылды және олардың тұрақты жұмыс істеуін тежейтін мәселелер анықталды. Ауыл шаруашылығы өндірісінің нақты көлемінің өсуіне (соңғы 6 жылда ол 103%-ды құрады) қарамастан, отандық шикізаттың басым бөлігі өнеркәсіптік қайта өңдеуден өтпейді (ауыл шаруашылығы өнімінің үштен бірінен аз өңделеді), сонымен қатар дайын азық-түлік импорттың негізгі бөлігін құрайды. Бөлшек сауданың нақты көлемі баяу қарқынмен өсуде (қарастырылып отырған кезеңде 1,3%-ға өсім байқалады), ал бөлшек тауар айналымындағы

метры Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы. Расчеты основаны на материалах Комитета по статистике МНЭ РК, данных МСХ РК, монографических исследований авторов.

С методической целью были изучены различные подходы к оценке состояния продовольственной системы. Большинство исследователей определяют ее как систему экономических отношений между производителями, посредниками и потребителями сельскохозяйственного сырья и продуктов питания [1, 2, 3]. При этом ее относят к главным системообразующим элементам рыночной экономики и рассматривают как регулируемую систему (роль регулятора выполняет государство) [4, 5].

Устойчивость же продовольственной системы многими авторами трактуется как способность субъектов динамично поддерживать рациональную пропорциональность и необходимые темпы развития в условиях постоянно изменяющейся внешней среды [6, 7, 8].

В соответствии с поставленными задачами используются различные методы исследований: экономико-статистический – при оценке современного состояния продовольственной системы, включая ее составные части; абстрактно-логический и монографический – при выявлении проблем функционирования продовольственной системы и причин, сдерживающих ее устойчивость. При оценке факторов, влияющих на развитие продовольственной системы использованы методы систематизации, логистический и другие.

Результаты и их обсуждение. Продовольственная система состоит из встроенных в неё элементов и подсистем, то есть формируется как комплекс, необходимый для непрерывного, количественного и качественного обеспечения общества продовольствием. В качестве системообразующего фактора для системы продовольственных товаров принимается агропромышленный комплекс. Подсистемы АПК, сбыта и распределения продовольствия, потребления относятся к функционально-целевым элементам. Объединение их в подсистемы осуществляется по единым принципам на всех уровнях [9]:

♦ функциональный принцип - подсистемы обеспечивают своими целевыми функциями, то есть направлениями деятельности и результатами реализацию

главной цели системы - обеспечение продовольственной безопасности страны;

♦ организационный принцип предполагает, что подсистемы связаны организационно и соподчинены между собой, чтобы наилучшим образом обеспечить реализацию главной цели;

♦ ресурсный принцип заключается в обеспечении подсистемы необходимыми ресурсами для выполнения своих целевых функций по количественным и качественным параметрам;

♦ технологический принцип выражается в том, что подсистемы имеют собственные технологии для функционально необходимого преобразования ресурсов и связаны между собой общесистемными технологическими ресурсами.

Таким образом, продовольственная система представляет собой соединение различных элементов (сегментов) экономики, влияющих при посредстве механизма изменения цен и доходов на уровни производства и потребления. Основные элементы продовольственной системы страны - вертикально взаимосвязанные сельское хозяйство, перерабатывающая промышленность и торговля, а также инфраструктурные элементы, обслуживающие движение продукции от производителя до потребителя. Результативность функционирования любой системы обеспечивается эффективностью координации и взаимодействия ее элементов, формирующих систему как единое целое и работающих на достижение конечной цели.

В настоящее время в функционировании продовольственной системы республики отмечаются скачкообразность развития, низкая конкурентоспособность отечественного продовольствия, рост цен, снижение спроса, недостаточность государственной поддержки и эффективности регулирования. Отечественные авторы оценивают функционирование системы продуктов питания в Казахстане, основу которой составляет аграрный сектор, как затруднительное [10,11].

Следовательно основные тенденции развития казахстанской продовольственной системы можно охарактеризовать неоднозначно. Постоянно сокращается соотношение численности сельского и городского населения. Темпы прироста последнего за последние пять лет в несколько раз выше (соответственно +15 и +3%). В итоге растёт нагрузка на сельское население,

Аграрная политика: механизм реализации

что диктует необходимость модернизации производства. Тем не менее, в действующих ценах стоимость производства сельскохозяйственной, пищевой продукции и оптовой торговли продовольствием имеет постоянный рост с небольшими колебаниями.

Значительную роль в росте стоимостной динамики основных элементов продовольственной системы республики сыграла высокая волатильность цен. За последний период цены на сельскохозяйственную продукцию выросли практически в 1,4 раза, на продовольствие - в 1,5 раза. В итоге ежегодный индекс физического объема производства продуктов питания не превышает 103%. При этом большая часть отечественного сырья не проходит промышленную переработку, перерабатывается только около 30%. При незначительном росте физического объема оптовой торговли продовольственными товарами (3%) отмечается снижение доли продовольственных товаров в розничном товарообороте (с 31 до 28%). Изменилась и их ассортиментная структура, служащая в качестве барометра, определяющего уровень благосостояния общества.

Оценивая стоимостные показатели, очищенные от ценового влияния, можно от-

метить неустойчивость их динамики. Например, индекс физического объема валовой продукции сельского хозяйства имел сбои развития в 2012 и 2014 гг., когда относительно предыдущих лет снижаются темпы роста. В пищевой промышленности динамика роста прерывается в 2014г. и 2016 г.

В целом показатели физического объема сельхозпродукции колеблются относительно среднего ($\pm 10-15\%$), объемы оптовой торговли ($\pm 6-8\%$). Основные колебания отмечаются в динамике физических объемов продовольствия промышленной выработки ($\pm 18\%$). Именно этот элемент продовольственной системы создает основу для импорта продукции, который занимает в емкости данного сегмента рынка 34%.

Отмечаются и другие диспропорции, в частности, энергетическая ценность рациона питания за последний период поднялась на уровень, рекомендуемый Всемирной организацией здравоохранения (3126 ккал на человека в сутки), при росте населения республики практически на 10%. При этом производство отдельных видов продовольствия в расчете на душу населения сократилось. К этим видам относятся зерно, мясо, молоко (таблица 1).

Таблица 1 - Темпы роста производства и потребления продовольствия в Казахстане за 2011-2017 гг., в расчете на душу населения

Продукция	Производство	Потребление
Зерно (хлебопродукты)	70,0	107,0
Картофель	106,3	100,0
Овощи	118,6	101,9
Фрукты	131,3	110,6
Мясо	98,8	110,5
Молоко	95,1	104,5
Сахар	135,8	106,6
Растительное масло	150,2	103,7

процент

Примечание: рассчитана авторами на основе данных Комитета по статистике МНЭ РК

С другой стороны, более высокие темпы роста овощей, растительного масла позволили снизить уровень импортных поступлений этой продукции. Таким образом, несмотря на то, что отмечается рост производства продуктов питания за анализируемый период в большинстве подсистем, существенного улучшения продовольственной ситуации не происходит.

Для более эффективного исследования необходимо разделять продовольственную систему страны на подсистемы с целью реального изучения ее взаимодействующих элементов, находящихся в от-

ношениях и связях друг с другом. Высокий уровень самообеспеченности достигнут по подсистемам «Зернопродуктовая», «Овощная» и «Масложировая». Близка к самонасыщению подсистема «Мясная» (красное мясо) (таблица 2).

Зернопродуктовая подсистема является основой продовольственной безопасности и имеет высокий уровень самообеспеченности. Наибольшую долю в ней занимает пшеница, производство которой обеспечивает внутренние потребности в полной мере. Высокий уровень самообеспеченно-

Аграрная политика: механизм реализации

сти риса и крупяных, переходящие запасы которых растут.

Высоко обеспечена емкость внутреннего рынка маслосеменами, 46% объема которых перерабатывается. Следовательно развитие сельскохозяйственного элемента масложировой подсистемы характе-

ризуется высоким потенциалом. Однако если рассматривать выработку растительного масла, то мощность предприятий недоиспользуется (нерафинированное масло - на 24,6%, рафинированное - на 27,9%). Наблюдается разбалансированность в развитии элементов данной подсистемы.

Таблица 2 - Состояние функционирования продовольственных подсистем Казахстана (в среднем за 2015-2017 гг.)

Показатель	Продовольственные подсистемы									
	зернопродуктовая			картофель-продуктовая	плодоовощная		масложировая	мясная		молочная
	пшеница	рис	крупяные		овощи	фрукты		мясо красное	мясо птицы	
Ресурсы, всего:	14921,6	457,5	171,0	3623,3	4210,9	651,2	2148,3	854,8	335,8	6005,7
- производство	14894,2	447,8	167,3	3548,4	3938,5	282,8	2130,5	837,2	166,2	5422,5
- импорт	27,4	9,7	3,7	74,9	272,4	368,4	17,8	17,6	169,6	583,2
Использование:										
- производственное потребление	5076,4	114,9	11,9	822,6	143,0	52,5	54,1	8,1	-	1616,6
- потери	783,5	20,1	7,4	803,9	386,4	46,2	48,0	1,3	-	32,3
- переработка	4806,3	229,4	79,1	1,9	41,9	3,9	979,1	105,5	152,1	1373,9
- экспорт	4380,4	84,1	7,7	162,5	53,7	30,4	550,1	4,7	7,4	50,8
- потребление в свежем виде	-	-	-	1832,4	2684,6	284,4	22,1	707,7	168,5	2879,4
- изменение запасов (+,-)	460,9	24,0	51,7	79,5	884,3	21,5	599,2	-27,3	-0,8	-48,5
Емкость рынка	10205,3	340,4	98,3	3381,3	2371,6	365,5	1134,4	849,9	321,4	5950,7
Уровень самообеспеченности (%)	145,9	131,6	170,2	104,9	166,1	77,4	187,8	98,5	51,7	91,1

Примечание: рассчитана с использованием данных Комитета по статистике МНЭ РК и экспортных исследований авторов

Картофельпродуктовая и плодоовощная подсистемы имеют высокую сезонность поставок продукции и недостаточное развитие инфраструктуры хранения. Кроме того, не обеспечивается насыщение рынка собственными фруктами. Среди данных подсистем наиболее сбалансирована картофелепродуктовая. Следует отметить, что уровень производства картофеля и овощей в большей степени условный, так как значительная часть (54% картофеля и 39% овощей) производится в хозяйствах населения, где оценка объемов производства недостаточно объективна.

Мясная подсистема не является самообеспеченная. Особенно это относится к подсистеме белого (птичьего) мяса, значи-

тельную долю в емкости данного рынка занимает импорт (51,7%).

Недостаточный уровень обеспеченности отечественным производством отмечается и в молочной подсистеме, который в большей мере вызван разбалансированностью ее элементов.

В итоге высоким остается импорт молочных продуктов, мясных изделий, фруктов и плодоовощных консервов. Подсистема «Сахар» находится под чрезмерным влиянием импорта сырья, из которого вырабатывается 92% всего сахара-песка. В среднесрочной перспективе (по данным Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 гг.) возможен рост производства сахара из собственного сырья

до 13-15%. Следовательно, даже в условиях намеченной модернизации отрасли, она останется зависимой от импорта сырья.

Устойчивость продовольственной системы и ее подсистем в первую очередь определяется уровнем стабильности аграрного производства, а многопрофильность элементов и сложность функционирования формируют различные проблемы, сдерживающие развитие всей системы:

> вероятностный характер производства в основном элементе – сельском хозяйстве (скачкообразность тенденций развития элемента);

> низкая эффективность экономики, включая продовольственную систему (рост цен, вызывающий стагнацию спроса населения на продовольствие), это приводит к снижению экономической доступности продовольствия, происходит переориентация спроса на более дешевые виды продовольствия, что вызывает разбалансированность элементов системы;

> недостаточная конкурентоспособность отечественного производства и зависимость от импорта отдельных видов продовольствия, ресурсов («мясо птицы», «сахар», «фрукты»), что ставит их в подчиненность конъюнктуре мирового рынка и снижает возможность регулирования развития внутри республики;

> несовершенство взаимодействия элементов системы и координации их развития, формирует разнонаправленную динамику индексов производства, переработки, потребления по отдельным видам продуктов, это отражает не равномерность развития элементов продовольственной системы и усиливает ее неустойчивость;

> слаборазвитая инфраструктура (не развитость биржевой торговли зерном, оптовых рынков, хранения, информационных систем, необходимых для устойчивой торговли);

> неоправданно большое число посреднических звеньев на пути движения товара от производителей к потребителю, ведущее к занижению цен на продукцию, закупаемую у производителей, завышению розничных цен для конечных потребителей и искажающее реальные рыночные механизмы;

> трудности получения инвестиционных кредитов производителями и переработчиками сельскохозяйственной продукции, в связи с высокими процентными ставками, устанавливаемыми банками вто-

рого уровня в условиях повышенного коммерческого риска и инфляции;

> перекосы в ценовой цепочке, указывающие на несовершенство системы реализации сельскохозяйственного сырья и продовольствия, вызывающие высокую волатильность цен.

Кроме вопросов общего характера имеются отдельные проблемы развития в каждом элементе продовольственной системы, которые сдерживают ее эффективное функционирование.

Так, эффективное функционирование сельского хозяйства (основной элемент продовольственной системы) во многом зависит от доступности производственных ресурсов и их оптимального использования. В настоящее время отмечается снижение плодородия почв, вследствие недостаточного использования удобрений из-за их высокой стоимости; существует проблема недостаточного обеспечения качественными семенами; в животноводстве – низкий удельный вес племенного поголовья; существующий парк сельскохозяйственной техники имеет значительный износ в пределах 87%, а темпы обновления техники низкие (тракторов – 1%, уборочных машин – 2,2% и почвообрабатывающих орудий – 5-8%), работа же на выработавшей свой ресурс технике заставляет товаропроизводителей ежегодно нести дополнительные затраты на капитальный и текущий ремонт.

Отмечается неравномерное распределение выделяемых средств государственной поддержки АПК: субсидии получают менее трети производителей. Основная масса сельскохозяйственных товаропроизводителей вынуждена привлекать средства финансирования под высокие ставки вознаграждения, увеличивая затраты на производство и снижая конкурентоспособность своей продукции.

Все эти проблемы наиболее усугубляются в сельском хозяйстве таких подсистем, как картофелепродуктовая, плодово-овощная, мясная и молочная, где производство сельскохозяйственной продукции сосредоточено в хозяйствах населения (от 39% - овощи до 74% - молоко). Мелкотоварные хозяйства населения ощущают дефицит семян (в значительной степени семена воспроизводятся в самих хозяйствах), недостаток хранилищ, используют устаревшие технологии и оборудование.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНЫҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ РОЛІ

РОЛЬ АГРАРНОГО СЕКТОРА КАЗАХСТАНА В ОБЕСПЕЧЕНИИ
ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

THE ROLE OF AGRICULTURAL SECTOR OF KAZAKHSTAN
IN ENSURING FOOD SECURITY

Б.Т. АЙМУРЗИНА*

э.ғ.д., қауымдастырылған профессор

М.Ж. КАМЕНОВА

э.ғ.д., профессор

М. БАТАЙ

экономика ғылымының магистрі

Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

aimurzina@mail.ru

Б.Т. АЙМУРЗИНА

д.э.н., ассоциированный профессор

М.Ж. КАМЕНОВА

д.э.н., профессор

М. БАТАЙ

магистр экономических наук

Казахский университет экономики, финансов и международной торговли,

Нур-Султан, Казахстан

В. AIMURZINA

Dr.E.Sc., Associated Professor

М. KAMENOVA

Dr.E.Sc., Professor

М. BATAI

Master of Economic Sciences

*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Faculty of Economic,
Nur-Sultan, Kazakhstan*

Аңдатпа. Ауыл шаруашылығының тұрақты дамуы мемлекеттің тыныс-тіршілігін қамтамасыз етудің өзін-өзі қамтамасыз ететін жүйесінің негізі болып табылады. Ауыл шаруашылығындағы экономикалық өсу ауыл тұрғындарына қолжетімді арзан өнім өндірісін ұлғайтуға, өндірістік қатынастарды жетілдіруге, халықтың барлық жіктерінің өмір сүру сапасын арттыруға ықпал етеді. Мақалада Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің республика экономикасын дамытудағы, азық-түлік қажеттілігін қанағаттандыру жүйесіндегі ролі қарастырылады. Авторлар атап өткендей, аграрлық сектор Ұлттық экономика құрылымында ерекше орын алады және ел халқын экологиялық таза азық-түлікпен қамтамасыз етуге бағытталған, бұл оның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің басты шарты болып табылады. Агроөнеркәсіп өндірісі салаларының: ауыл шаруашылығы және тағам өнеркәсібінің қазіргі жай-күйі талданған. Қазақстанның аграрлық саласының негізгі мәселелері ашылуда. 2013-2018 жылдардағы ауыл шаруашылығының жалпы өнімі көлемінің серпіні, халықтың жылына орташа жан басына шаққандағы азық-түлік өнімдерін тұтынуы, экономикалық қызмет түрлері бойынша ЖІӨ құрылымы, өндіріс салалары бойынша жалпы өнім шығару құрылымы ұсынылған. ДСҰ жағдайында АӨК басқару проблемаларын жоюға ықпал ететін бірінші кезектегі міндеттер, оның ішінде жаңа технологияларды енгізу, аграрлық секторда фермерлікті, шағын және орта бизнесті дамытуды қолдау есебінен өнімділіктің айтарлықтай өсуін қамтамасыз ету көрсетілген.

Аннотация. Стабильное развитие сельского хозяйства является основой самодостаточной системы жизнеобеспечения государства. Экономический рост в сельском хозяйстве способствует увеличению производства дешевой продукции, доступной жителям села, совер-

ауыл шаруашылығы шикізатын одан әрі қайта өңдеу үшін және түпкілікті тұтыну үшін өнімдерді өндіру. Азық-түліктің физикалық қолжетімділігі дегеніміз кез келген уақытта елдің барлық аумағында қажетті ассортиментте және мөлшерде тамақ өнімдерінің болуын айтады. Азық-түліктің экономикалық қолжетімділігі азаматтың әлеуметтік мәртебесі мен тұрғылықты жеріне табыс деңгейіне қарамастан, азық-түлікті кем дегенде ең аз тұтыну деңгейінде сатып алуға мүмкіндігі болуын білдіреді.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Ғалымдардың пікірінше, ішкі тұтытудағы импорт үлесі 20%-дан аспаған жағдайда азық-түлік тәуелсіздігі сақталуы мүмкін. Мамандар азық-түлік тәуелсіздігінің шекті деңгейін 20-30% деп есептейді. Қазақстанда халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету сыртқы нарыққа жоғары тәуелділікпен сипатталады, соның салдарынан азық-түлік өнімдерінің көпшілігі бойынша импорт рұқсат етілген шектен асып кеткен. Тек нан және нан өнімдері сияқты позициялар бойынша ғана Қазақстан өзін-өзі қамтамасыз етеді және оларды жақын маңдағы елдерге экспорттайды. Мұндай жағдай алаңдатпауы мүмкін емес.

Азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізу экономикалық және бірінші кезекте мемлекеттің аграрлық саясатының басты мақсаттарының бірі болып табылады және негізгі тамақ өнімдерін өндіру, қайта өңдеу, сату және сақтау міндеттерін, сондай-ақ ауылдық жерлерді әлеуметтік дамыту мәселелерін жүйелі шешуге арналған шаралар кешені ретінде қарастырылады.

Азық-түлік қауіпсіздігі жүйесі:

- ◆ қауіпсіз және қоректік тағамның физикалық және экономикалық қолжетімділігі;
- ◆ ұлттық азық-түлік жүйесінің сыртқы ортадан тәуелсіздігі (азық-түлік тәуелсіздігі);
- ◆ жүйенің көптеген факторлардың (бірінші кезекте, ауа райы жағдайы) әсерін нивелирлеу және тұрақты өсу режимінде дамыту қабілеті.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Кез келген мемлекеттің міндетіне әрбір адамның физикалық және ақыл-ой күшін қалпына келтіруге мүмкіндік беретін нормаларға сәйкес қауіпсіз және толыққанды азық-түлік өнімдеріне қол жеткізу құқығын қамтамасыз ету кіреді, өйткені бірінші кезекте халықтың азық-түлікке қажеттілігін қанағаттандырмай, Ұлттық, оның ішінде экономикалық қауіпсіздікке қол жеткізу мүмкін емес. Сондықтан азық-түлік қауіпсіздігі кез келген елдің дамуының маңызды басымдығы болып табылады. Халықты өз азық-түлігімен жеткілікті көлемде қамтама-

сыз ете алмайтын бірқатар дамушы елдер оны табиғи ресурстарға: мұнай, газ, бағалы металдарға айырбастауға, сондай-ақ елеулі саяси жеңілдіктерге баруға мәжбүрлейді.

Қазіргі кезеңде әлемдік экономиканың дамуы әлемдік интеграциялық процестердің кеңеюімен сипатталады. Пайда болған экономикалық міндеттерді бірлесіп шешуге тырыса отырып, мемлекеттер интеграциялық топтарға бірігуде. Көбінесе, топтастыққа әртүрлі даму деңгейіндегі шамамен бірдей мақсаттарды көздейтін елдер кіреді. Ең алдымен, бұл сатып өткізу нарықтарын кеңейту, елге тікелей шетелдік инвестицияларды тарту, сыртқы нарықтарға шығуға қабілетті ұлттық экономиканың бәсекеге қабілетті салаларын қолдау және т.б. Елдің осындай бірлестіктерге қатысуы кәсіпкерлерге қаржылық, еңбек, материалдық ресурстарға және жаңа технологияларға бәрінен кең қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Әдетте, интеграция процестерінің нәтижесі Халықаралық еңбек бөлінісін одан әрі тереңдету, ғылыми-техникалық прогресс қарқынын жеделдету, ұлттық экономика-калардың ашықтық деңгейін арттыру болып табылады.

Әрине, бұл жағдайда азық-түлік қауіпсіздігі мәселесін жаһандық ауқымда қарастыру қажет. Соңғы онжылдықта қалыптасқан әлемдік экономиканың жоғары даму қарқыны азық-түлік қауіпсіздігі мәселелерін шешпегенін атап өткен жөн. Әлемде жыл сайын аштықтан 40 млн жуық адам көз жұмады, тамақтанбаудан туындаған анемия мен А витаминінің тапшылығынан үшінші әлем елдерінде 2 млрд. адам зардап шегеді. Сонымен қатар, дамыған мемлекеттерде азық-түлік өнімдерінің артық өндірісі байқалады, онда ғаламшар халқының 20%-дан астамы өмір сүреді [1]. Жағдай барлық елдерді қамтыған экономикалық дағдарыспен күрделене түсуде.

Азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйі, азық-түліктің құрылымы мен сапасы: азық-түліктің жан басына шаққандағы орташа тұтыну көрсеткішін бағалауға мүмкіндік береді. Жан басына шаққандағы орташа тұтынуды талдау – Қазақстанда Қазақ тамақтану академиясы ұсынған ұлттық нормативтермен салыстыру арқылы жүзеге асырылады. Олар мемлекет кепілдік берген ең аз тұтынуды көрсетеді және көптеген азық-түлік медициналық ұсынымдардан айтарлықтай төмен. Біздің пікірімізше, азық-түлік қауіпсіздігінің жағдайын ғылыми негізделген тұтыну нормаларына сәйкес бағалау керек. Мысалы, Беларусь пен Ресейде нормативтердің негізіне жоғары

Аграрная политика: механизм реализации

дейін қысқарды. Ауыл шаруашылығының әлеуеті тиімсіз пайдаланылуда, саланың сапалық көрсеткіштері төмен болып қалып отыр. Бұл, бірінші кезекте, Ауыл шаруашылығы өнімінің сапасына және ауыл шаруашылығы алқаптарын пайдалануға қатысты, атап айтқанда, ауыл шаруашылығы айналымынан шығарылған және тасталған жерлердің үлесі жоғары болып қалуда, республика аумағының 66%-ы шөлейттенумен қамтылған, ал жыртылған жерлердің 1/3 гумусына дейін жоғалады. Алаңдарды әртараптандыру процестері төмен қарқынмен жүріп жатыр. Азықтық дақылдар алаңы мал шаруашылығы сала-сының қажеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді, инфрақұрылымдық объектілерге апатты жағдайда жетпей отыр.

Қазақстанда аграрлық өнім жеткіліксіз өндірілуі, сонымен қатар жоғары өзіндік құны мен сапасы төмен болуы, әртүрлі меншік нысанындағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің қатар өмір сүруінің, шаруашылық жүргізудің әртүрлі ұйымдық-құқықтық нысандарының болуының салда-

ры. Экономикалық реформалар нәтижесінде ауыл шаруашылығы және қайта өңдеу кәсіпорындарының көпшілігі шаруашылық жүргізудің жаңа ұйымдық-құқықтық нысандарын, АӨК-ні жүйе ретінде басқаруда, жаңа технологияларды енгізуде, табынның тұқымдық құрамын жақсартуда белгілі бір қиындықтарды туғызатын халықтың жеке қосалқы шаруашылықтарының жоғары үлесін, ауыл шаруашылығы өндірісінің табиғат климаттық жағдайларға аса тәуелділігі мен әлсіз пайдалану өндірісінің маусымдылығы, нарықты зерттеудің маркетингтік құралдары бәсекелестікке төтеп бере алмайды, бұл отандық нарықтарға импорттың экспансиясына алып келеді.

Статистикалық деректер талдауы көрсеткендей, ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 50%-дан астам (2018 жылдан басқа) ЖҚШ есебінен қалыптасады, ал интеграциялық процестердің бастамашысы бола алатын көлемі бойынша неғұрлым ірі кәсіпорындардың қатысуы 20%-25% шеектеледі (1 кесте).

1 кесте – Қазақстан ауыл шаруашылығының жалпы өнімі

	2014ж.	2015ж.	2016ж.	2017ж.	2018ж.
Ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, млрд. теңге	3143,7	3307,0	3684,4	4070,9	4 388,6
Соның ішінде ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	589,5	680,4	856,3	975,4	1030,6
Жалпы өнімнің үлесі, %	18,8	20,6	23,2	23,9	23,5
Шаруа (фермерлік) қожалықтары	810,2	904,5	1043,8	1152,5	1304,2
Үлесі, %	25,7	27,4	28,3	28,3	29,7
ЖҚШ (жеке қосалқы шаруашылық)	1744,0	1722,1	1784,3	1943,0	2053,8
Жалпы өнімнің үлесі, %	55,5	52,0	48,5	47,8	46,8
Рентабельділік деңгейі, %	17,5	28,2	28,5	36,1	35,0

Ескерту: [қараңыз 3] әдебиет көзі негізінде құрастырылған

Қарастырылып отырған кезеңде ауыл шаруашылығы өнімінің көлемі ұлғайып, базистік кезеңге 139,6%-ды құрады, оның ішінде ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының өндіріс көлемі 2 еседен астам өсті

және 2018 жылы 1030,6 млрд.теңгені құрады. Шаруа (фермер) қожалықтары да өндіріс көлемін арттырды. Саланың жалпы өнімінде өсімдік шаруашылығы 53,4%, мал шаруашылығы 46,6%-ға тиесілі (2 кесте).

2 кесте – Өндіріс салалары бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылу құрылымы,%

	2014ж.	2015ж.	2016ж.	2017ж.	2018ж.
Барлығы	100	100	100	100	100
Өсімдік шаруашылығы	52,5	55,2	55,6	55,2	53,4
Мал шаруашылығы	47,5	44,8	44,4	44,8	46,6

Ескерту: [қараңыз 3] әдебиет көзі негізінде құрастырылған

Елдегі нарықтық реформалар көп салалы аграрлық экономиканың құрылуына, кәсіпкерлік қызмет үшін түбегейлі жаңа жағдайлардың қалыптасуына, бірінші кезекте аграрлық нарықтарда бәсекелестіктің кү-

шеюіне алып келді. Реформалардың нәтижесінде ұсақ тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісі қалыптасты, тіпті табысты, рентабельді колхоздар мен совхоздардың жойылуы жекешелендіру салдары болды. Қаржы

ресурстарының жетіспеуіне, жаңа технологияларды, суармалы егіншілік жүйесін, жаңа техниканы және өнімділік пен өнімділікті арттыратын басқа да инновацияларды енгізу мүмкіндігі жоқтығына байланысты ауыл шаруашылығында ұзақ уақыт ЖҚШ-тың жоғары үлесі сақталуда.

Мұндай жағдай саланың бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділігінің өсуіне оң ықпал етпейді. Мәселен, Қазақстанның суармалы жерлеріндегі ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі дамыған елдердің көрсеткіштерінен едәуір төмен (2-4 есе). Мысалы, Қазақстанда қант қызылшасының өнімділігі гектарынан 200 центнерді, АҚШ-та 470 центнерді құрайды. Израильде мақтаның шығымдылығы Қазақстанға қарағанда 2,6 есе жоғары, көкөніс дақылдары бойынша 4 есе дерлік [7], ал дәнді дақылдардың шығымдылығы Францияда – 69,9, АҚШ-та – 58,4 ц га, Қазақстанда – 10,1 ц га, Беларусьте – 35,2, Ресейде – 23,8 ц га құрады. Отандық шаруалардың еңбек өнімділігі дамыған елдердің ауыл шаруашылығы саласы қызметкерлерінің еңбек өнімділігінің тек 18%-ын және АҚШ-тың 1%-ын құрайды, бұл ретте Қазақстанның ауыл шаруашылығы өндірісінде жұмыспен қамтылғандардың үлесі 30%-ға жуық – Ұлттық экономика салаларының арасында ең жоғары.

Әлемдік экономиканың жаһандану үдерістерін жеделдету кәсіпкерліктің дамуына, отандық өнімді өткізу нарығын кеңейтуге және т.б. ықпал етуге бағытталған интеграциялық процестердің дамуын ынталандырады, бірақ әр түрлі экономикалық Одақтарға (КО, ДСҰ және т.б.) кіру, әрине, АӨК проблемаларын шешпейді, біздің ойымызша, тіпті оларды шиеленістіреді. Өйткені, жаһандану тек қана артықшылықтарды ғана емес, сонымен қатар түрлі қауіптерді де алып келеді. Қатысушы елдердің экономикалық дамуының әртүрлі деңгейіне байланысты ол отандық бизнес үшін қауіп төндіре отырып, әсіресе кейбір экономикалық әлсіз, дамушы елдерде мәселелер мен дағдарыстарды туындатады [8].

Тұжырымдар. Қорытынды жасай отырып, аграрлық сектордың "мәселелі-кемшілікті" нүктелерін келтіреміз және оларды жою жолдарын көрсетеміз.

1. Аграрлық секторға инвестициялардың жетіспеушілігі. Бүгінгі күні аграрлық сектордың салалары жоғары тәуекел тудыратын және инвесторлардың қаражатын салуды шектейтін ауыл шаруашылығы өндірісінің ерекшелігіне байланысты инвесторлар үшін тартымды болып табылмайды. Бұдан басқа, АӨК - дегі көптеген жоба-

лар ұзақ мерзімді болып табылады, олардың өтелу мерзімі 7-10 жыл, бұл сондай-ақ АӨК-дегі жеке бизнестің белсенділігіне ықпал етпейді.

Статистика деректері бойынша 2018 жылы ауыл шаруашылығы өндірісіне инвестициялар үлесі – 4,0%. Азық-түлік өнімдерін өндіруге инвестициялар 2018 жылы – 1,9, яғни соңғы 5 жылда азық-түлік саласына инвестициялар үлесі едәуір өскен жоқ.

2. Ұсақ меншік иелерінің жоғары үлесі жаңа технологияларды енгізуге ықпал етпейді, ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігі экономиканың басқа салаларына қарағанда айтарлықтай баяу өсуде. Бүгінгі күні 18 мың шағын шаруа қожалықтары төлем қабілеттілігі төмен, ауыл шаруашылық техникалары тозған. Аграрлық сектор кәсіпорындарын ірілендіру – оларды кооперативтерге біріктіру жөніндегі шаралар талап етіледі, ол үшін Қазақстандағы кооперация туралы Заңның жаңа редакциясын қабылдауды жеделдету қажет. Бұл техниканы уақтылы жаңартуға, жаңа технологияларды пайдалануға, өнімнің өнімділігін, шығымын және бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

3. Мемлекеттік реттеу және қолдау мәселесі, мемлекеттің аграрлық кәсіпорындардың қызметіне рұқсат етілген араласу дәрежесін бағалау, қолдаудың бағыттары, нысандары мен қажетті көлемдері өзекті болып табылады. Әлемдік ірі тұтынушылармен және азық-түлік өндірушілерімен көршілес Қазақстан үшін азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп-қатерді болдырмау үшін ішкі нарықты реттеу үлкен маңызға ие. Сонымен қатар, мемлекеттік араласу қажеттілігі ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемінің маусымдық ауытқуымен және тиісінше Азық-түлік тауарларын ішкі нарыққа біркелкі жеткізумен байланысты, бұл бағалар мен инфляциялық процестердің күрт ауытқуына себеп болады [9].

Біздің ойымызша, Қазақстанның АӨК-ні қолдаудың төмен деңгейі оның тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін елеулі кедергі болып табылады. Еуропалық Одақ елдерінде жалпы ауыл шаруашылығы өнімінің құрылымындағы мемлекеттік субсидиялардың үлес салмағы 48%-ды, Жапонияда – 71%-ды, АҚШ-та 28%-ды құрайды.

4. Нарықтардың жаһандануы жағдайында отандық ауыл шаруашылығы өндірушілерінің сыртқы нарыққа қол жеткізуі шетелдік ақпараттық, консалтингтік және маркетингтік қызметтермен өзара іс-қимыл жасамау мүмкін емес. Отандық қаржы және ақпараттық-маркетингтік жүйелердің тиімсіз

жұмысын атап өту қажет. Интеграциялық үдерістерді кеңейту жағдайында отандық өнімді жылжытуға және жарнамалауға мүмкіндік беретін маркетингтің рөлі ерекше артады. Сондықтан да «Қазагроменаркетинг» АҚ қызметін жетілдіру қажет.

5. АӨК-ні қаржыландыру мен несиелендіру тәуелді құрылымдардың қызметін ерекше бақылауға алған жөн. Несиелік ресурстарға қол жеткізуді кеңейту үшін ауылдық несиелік серіктестіктердің желісін кеңейту, несиелік көлемін және олар көрсететін қаржылық қызмет түрлерін ұлғайту қажет. Мамандандырылған аграрлық банк құру туралы өзекті де уақыты жеткен мәселе. Даму институттарының (ДИ) қызметін жетілдіру қажет, өйткені қызметі бірдей міндеттерді (Үкімет, АШМ, ҚазАгро) іске асыруға бағытталған институттардың әлсіз өзара іс-қимылы басқаруда жүйелі тәсілді пайдалануға мүмкіндік бермейді. Атап айтқанда, сауатты жоспарлаудың болмауы және маркетингтік құралдарды нашар пайдалану астық өндірісінің көлемі мен өнімді сақтау мен тасымалдауды қамтамасыз ететін инфрақұрылым мүмкіндіктері арасындағы елеулі ауытқуларға алып келді. Аграрлық сектордың экспорттық бағдарын күшейту. Бұл ретте, астық пен ұн экспортын ұлғайтумен қатар, шикізатты терең қайта өңдеуді жолға қою және қосылған құны жоғары өнімдерді экспорттау қажет.

Әдебиеттер тізімі

1 Оценка продовольственной безопасности РК на основе данных обследований домашних хозяйств по оценке уровня жизни в 2005 и 2011 годах // Агентство РК по статистике [Электронный ресурс].-2018.-URL: <http://www.stat.kz>. (дата обращения: 11.02.2019).

2 Шуленбаева Ф.А. Модернизация сельскохозяйственного производства в условиях глобализации // Вестник КазУЭФМТ.-2013.-№2.-С. 23-28.

3 Статистика // Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2018.-URL: <http://www.stat.kz>. (дата обращения: 11.02.2019).

4 Григорук В.В. Экономические и социальные проблемы производителей и потребителей органического продовольствия // Проблемы агрорынка.- 2017.- № .- С. 7-13.

5 Сейдуманова М. Перспективы развития пищевой промышленности Казахстана // Курсив. – 2013, 13 июня. - №23. –С. 10.

6 Мамытбеков А.С. Тезисы Министерства сельского хозяйства на коллегии 4 февраля 2013 г. [Электронный ресурс].-2018.-URL: <http://www.primeminister.kz> (дата обращения: 11.02.2019).

7 Севостьянова И. Из-за неразвитости орошаемого земледелия сельское хозяйство теряет миллиарды тенге // Панорама.- 2013.-№43 . -С. 3.

8 Финансовый сектор и его возможности в стратегии развития Казахстана. Научно-практическое исследование / под ред. З.Д. Исаковой.- Астана: ИП «Булатов А.Ж.», 2018. - 210 с.

9 Аймурзина Б.Т, Каменова М.Ж. Қазақстан Республикасының тағам өнеркәсібі: қазіргі жағдайы және мәселелері // Проблемы агрорынка. – 2018. - №2. - С.132-139.

Әдебиеттер тізімі

1 Ocenka prodoovol'stvennoj bezopasnosti RK na osnove dannyh obsledovanij domashnih hozjajstv po ocenke urovnja zhizni v 2005 i 2011 godah // Agentstvo RK po statistike [Jelektronnyj resurs].-2018.-URL: <http://www.stat.kz>. (data obrashhenija: 11.02.2019).

2 Shulenbaeva F.A. Modernizacija sel'sko-hozjajstvennogo proizvodstva v uslovijah globalizacii//Vestnik KazUJeFMT.-2013.-№2.-S.23-28.

3 Statistika // Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs].-2018.-URL: <http://www.stat.kz>. (data obrashhenija: 11.02.2019).

4 Grigoruk V.V. Jekonomicheskie i social'nye problemy proizvoditelej i potrebitelej organicheskogo prodoovol'stvija // Problemy agropyinka.- 2017.- № .- S. 7-13.

5 Sejdumanova M. Perspektivy razvitija pishhevoj promyshlennosti Kazahstana // Kursiv. – 2013, 13 ijunja. - №23. –С. 10.

6 Mamytbekov A.S. Tezisy Ministerstva sel'skogo hozjajstva na kollegii 4 fevralja 2013 g. [Jelektronnyj resurs].- 2018.- URL: <http://www.primeminister.kz> (data obrashhenija: 11.02.2019).

7 Sevost'janova I. Iz-za nerazvitosti oro-shaemogo zemledelija sel'skoe hozjajstvo terja-et milliardy tenge //Panorama.- 2013.-№43.-S. 3.

8 Finansovyj sektor i ego vozmozhnosti v strategii razvitija Kazahstana. Nauchno-prakticheskoe issledovanie /pod red. Z.D. Iskakovoj.- Astana: IP «Bulatov A.Zh.», 2018. -210 s.

9 Ajmurzina B.T, Kamenova M.Zh. Қазақстан Республикасының тағам өнеркәсібі: қазіргі жағдайы және мәселелері // Проблемы агрорынка. – 2018. - №2. - С.132-139.

ности АПК современным потребностям и мировым стандартам;

- низкая инновационная восприимчивость сельскохозяйственного производства;
- неудовлетворительное состояние трудовых ресурсов на селе.

Состояние потенциала сельскохозяйственных организаций и вызовы, затрудняющие реализацию этого потенциала, требует учитывать при разработке стратегических направлений социально-экономического развития агропромышленного производства Сибири.

Материал и методы исследования.

Материалами исследования являются официальные данные Федеральной службы государственной статистики Российской Федерации [1, 2], Министерства здравоохранения и социального развития Российской Федерации [3].

В качестве направлений исследования использовались ориентиры развития наукоемких отраслей, приведенные в Государственной программе развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013-2020 годы [4]. Расчеты, приведенные в программе, основаны на статистических материалах о развитии отдельных отраслей АПК, опубликованных на сайте Комитета по статистике.

С целью проведения исследования была изучена Стратегия социально-экономического развития Сибири до 2020 г., утвержденная распоряжением Правительства Российской Федерации [5].

Как показал опыт развития России и других стран мира [6], реализация конкурентных преимуществ роста и развития сельского хозяйства Сибири, источники и объемы инвестиций во многом зависят от приоритетов в использовании природных ресурсов в народном хозяйстве страны [7].

С целью разработки Стратегии социально-экономического роста и развития АПК на различных уровнях иерархии использовались абстрактно-логический, статистический, экспертный методы исследования и метод трендового моделирования.

Результаты и их обсуждение. В обеспечении населения продовольствием значительная роль отводится агропромышленному производству Сибирского федерального округа. По производству сельскохозяйственной продукции на душу населения округ опережает российские по-

казатели. Округ экспортирует зерно, картофель, яйцо, импортирует – овощи, мясо, молоко. Если зерно производится в основном в сельскохозяйственных организациях, то производство картофеля, овощей и молока по большей части сосредоточено в личных подсобных хозяйствах населения, здесь же сконцентрирована почти половина производства мяса. В 2017 г. по импорту мясopодуктов из зарубежных стран преобладали Казахстан (82,2%) и Монголия (16,8%). Ввоз молокопродуктов в регионы округа осуществляет в основном Казахстан (96,2%). Основным поставщиком овощей и фруктов в СФО являются Китай и Казахстан. Что касается экономических показателей производства сельскохозяйственной продукции, то по отношению к Российской Федерации валовое производство и валовой региональный продукт составляют 12,6% [см. 1].

Как показал опыт развития экономики России и других стран мира, реализация конкурентных преимуществ роста и развития сельского хозяйства Сибири, источники и объемы инвестиций во многом зависят от приоритетов в использовании природных ресурсов в народном хозяйстве страны. При ресурсно-сырьевом, ресурсном и ресурсно-интеллектуальном вариантах использования природных ресурсов имеют место следующие сценарии (варианты) экономического поведения регионов:

– *инерционный* – в функционировании сельского хозяйства проявляются: слабая поддержка государством сельского хозяйства, обеспечивающая средний уровень рентабельности 12-14% (16-17 млрд. руб. для сельского хозяйства СФО), и слабая реализация конкурентных преимуществ роста сельского хозяйства, увеличение импорта сельхозпродукции (в отсутствии импортозамещения);

– *сбалансированного роста*. Здесь в функционировании сельского хозяйства, как правило, проявляется значительная государственная поддержка, обеспечивающая средний уровень рентабельности 22-25% (28-30 млрд. руб. для сельского хозяйства СФО), для сельского хозяйства характерен интенсивный тип роста;

– *инновационный*. При данном варианте для сельского хозяйства характерна сильная государственная поддержка, обеспечивающая средний уровень рентабельности 30-35% (50 млрд. руб. для сельского

Аграрная политика: механизм реализации

хозяйства СФО). Развитие сельского хозяйства происходит на основе конкурентного преимущества и научно-технического прогресса.

Для снижения дифференциации регионов по уровню социально-экономического роста и развития агропромышленного производства при ресурсном и частично ре-

сурсно-интеллектуальном варианте использования природных ресурсов нами разработана стратегия социально-экономического роста и развития АПК на различных уровнях иерархии (использовались абстрактно-логический, статистический и экспертный методы исследования) (таблица 1).

Таблица 1 – Стратегия социально-экономического роста и развития агропромышленного производства на различных уровнях иерархии (при ресурсном и частично ресурсно-интеллектуальном вариантах использования природных ресурсов)

Уровень иерархии	Направления функционирования
Общероссийский	Рациональная специализация регионов в интересах национальной экономики и сохранение экономической целостности страны. Проведение государством: протекционистской политики по защите внутреннего рынка с учетом ВТО, ценовой политики, ограничение экспорта сырьевых ресурсов. Научно-техническая и технологическая политика в сельском хозяйстве во взаимосвязи с научно-исследовательской сферой и образованием, земельной и экономической политики по налаживанию земельных отношений, системы прогнозирования и индикативного планирования. По мобилизации финансовых средств и по направлению их в качестве инвестиций в приоритетные направления и проекты, по созданию вертикально-интегрированных структур и др., стимулирующей политики путем создания относительно равных условий приложения труда и капитала. Речь идет о следующих аспектах: регулирование цен в экономике, особенно актуально регулирование энергетических и транспортных тарифов, которые определяют повышенный уровень себестоимости продукции в регионе; компенсация повышенного уровня затрат на воспроизводство рабочей силы; выравнивание инфраструктурной обеспеченности и компенсация повышенных затрат на содержание инфраструктурных объектов. В исключительных случаях – селективная поддержка государством отдельных регионов, в том числе путем выравнивания бюджетной обеспеченности и создания особых условий хозяйственной деятельности в депрессивных регионах Севера и Сибири
Межрегиональный	Развитие межрегиональных социально-экономических связей, рационализация приграничными регионами внешнеэкономических связей со странами дальнего зарубежья и развитие их со странами – членами СНГ, ЕАЭС, ШОС. Создание межрегиональных горизонтально- и частично вертикально-интегрированных корпораций (государственно-корпоративных и национализированных формирований). Коллективные действия по решению общих межрегиональных, транспортных, энергетических и экологических проблем. Развитие регионов на основе конкурентного типа
Региональный	Комплексное развитие региона на основе: ускоренного развития потребительского комплекса, ускоренного развития высокотехнологичных и наукоемких производств, генерируемого (кумулятивного) типа отсталых регионов с учетом межрегиональной конвергенции
Внутрирегиональный	Формирование достаточной финансово-экономической базы сельских районов и сельских территорий, в том числе для поддержки и развития социальной инфраструктуры и бюджетного обеспечения сферы обслуживания и неработающего населения. Рост и развитие малых, средних и крупных предприятий всех форм собственности на принципах смешанной экономики с учетом их инновационных возможностей [8] и рационального экономического механизма воспроизводства (в том числе создание горизонтально- и частично вертикально-интегрированных корпораций), обеспечивающих высокий уровень и качество жизни работников
Муниципальный (местный)	Развитие сельских территорий, предусматривающее развитие сельскохозяйственного производства, лесного хозяйства, сельской промышленности, подсобных производств, ремесел, торговли, сферы услуг, сохранение и улучшение почвенного плодородия и сельской окружающей среды. Основное внимание должно быть уделено росту и развитию малого предпринимательства на основе диверсификации производства и кооперации

арктический вектор исследований // Фундаментальные исследования. - 2018. – № 6. – С. 211–216.

8 Першукевич И.П., Рябухина Т.М., Зяблицева Я.Ю. Научные основы определения инновационных возможностей сельскохозяйственных организаций // Фундаментальные исследования. – 2018. – № 1. – С. 106-110.

9 Межрегиональная схема размещения и специализации сельскохозяйственного производства в субъектах Российской Федерации Сибирского федерального округа: рекомендации. – Новосибирск: ФГБУН СФНЦА РАН, 2016. – 283 с.

10 Першукевич П.М. Агропромышленное производство Сибири: состояние и перспективы развития // Проблемы агрорынка.- 2012.-N2.– С. 18–23.

Spisok literatury

1 Regiony Rossii. Social'no-jekonomicheskie pokazateli. 2017 [Jelektronnyj resurs].-2017.– URL: http://www.gks.ru/free_doc/doc_2017/region/regpok17.pdf (data obrashhenija: 19.03.2019)

2 Rossijskij statisticheskij ezhegodnik [Jelektronnyj resurs].- 2017. – URL: http://www.gks.ru/free_doc/doc_2017/year/year17.pdf (data obrashhenija: 19.03.2019)

3 Prikaz Ministerstva zdavoohranenija i social'nogo razvitija RF ot 02.08.2010 g. № 593n «Ob utverzhdenii rekomendacij po racional'nym normam potreblenija pishhevych produktov, otvechajushhim sovremennym trebovanijam zdorovogo pitaniija» [Jelektronnyj resurs].-2010.-URL: <http://egalacts.ru/doc/prikaz-minzdravsotsrazvitija-rf-ot-02082010-n-593n/> (data obrashhenija: 19.03.2019)

4 Gosudarstvennaja programma razvitija sel'skogo hozjajstva i regulirovanija rynkov sel'skohozjajstvennoj produkcii, syr'ja i prodovol'stviya na 2013–2020 gody, utverzhdena postanovleniem Pravitel'stva ot 14 ijulja 2012 goda №717 [Jelektronnyj resurs].- 2012.- URL: <http://base.garant.ru/70210644/> (data obrashhenija: 19.03.2019)

5 Strategija social'no-jekonomicheskogo razvitija Sibiri do 2020goda [Jelektronnyj resurs].- 2010.- URL:<http://www.nsc.ru/win/anons/1689/10/str-razv-sib.pdf> (data obrashhenija: 19.03.2019)

6 Serkov A.F., Maslova V.V., Chekalin V.S. i dr. Ustojchivoe razvitie i povyshenie konkurentosposobnosti sel'skogo hozjajstva Rossii v uslovijah uglublennaja integracii v EAJeS / pod red. I.G. Ushacheva. – M.: «Na-uchnyj konsul'tant», 2018. –320 s.

7 Skuf'ina T.P., Baranov S.V. Prirodnye resursy kak faktor povyshenija urovnja social'no-jekonomicheskogo razvitija territorii: sovremennoe sostojanie problemy i arkticheskij vektor issledovanij // Fundamental'nye issledovanija. - 2018. – № 6. – С. 211–216.

8 Pershukevich I.P., Rjabuhina T.M., Zjabliceva Ja.Ju. Nauchnye osnovy opredelenija innovacionnyh vozmozhnostej sel'skohozjajstvennyh organizacij // Fundamental'nye issledovanija. – 2018. – № 1. – С. 106-110.

9 Mezhregional'naja shema razmeshhenija i specializacii sel'skohozjajstvennogo proizvodstva v sub#ektah Rossijskoj Federacii Sibirskogo federal'nogo okruga: rekomendacii. – Novosibirsk: FGBUN SFNCA RAN, 2016. – 283 s.

10 Pershukevich P.M. Agropromyshlennoe proizvodstvo Sibiri: sostojanie i perspektivy razvitija //Problemy agrorynka.- 2012.-N2.– С. 18-23.

THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX DEVELOPMENT TREND
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНІҢ ДАМУ ҮРДІСІ

A.K. OTESHEVA*1
DBA, Aassociated Professor

B.Z. ZHUMAGALIEVA¹
C.E.Sc.

G.T. AKHMETOVA²
C.E.Sc.

¹*Kazakh-Russian International University, Aktobe, Kazakhstan*

²*Atyrau State University named after H. Dosmukhamedov, Atyrau, Kazakhstan
alma_081@mail.ru*

A.Қ. ӨТЕШОВА¹
іскерлік басқару докторы, доцент

Б.З. ЖУМАГАЛИЕВА¹
Э.Ф.К.

Г.Т. АХМЕТОВА²
Э.Ф.К.

¹*Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, Ақтөбе, Қазақстан*

²*Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Атырау, Қазақстан*

А.К. ОТЕШОВА¹
доктор делового администрирования, доцент

Б.З. ЖУМАГАЛИЕВА¹
К.Э.Н.

Г.Т. АХМЕТОВА²
К.Э.Н.

¹*Казахско-Русский международный университет, Актобе, Казахстан*

²*Атырауский государственный университет им.Х. Досмухамедова, Атырау, Казахстан*

Abstract. An analysis of the development of agricultural production in Kazakhstan in the period 2018-first half of 2019 is presented. The current state and problems of the agro-industrial complex of the republic are investigated. Problem points of growth in food production are identified. New mechanisms of public support of agriculture are shown. The positive dynamics of gross output, the growth of foreign investment in domestic production and formation of new agricultural objects are revealed. The dynamics of production of finished feed for farm animals in physical terms for 2011-2018 and the first half of 2019 has been analyzed. The share distribution of livestock population by species at the beginning of 2019 has been considered. The mechanism of effective State regulation of modern AIC, directions of ensuring food security of the country are considered. The author's assessment of the experience of reforming of agricultural sector of the republic is presented. Practical recommendations to increase public support for agro-industrial clusters and the effectiveness of managerial decisions in organizing them have been developed. It is justified that a consistent solution of the following tasks is needed: attracting investment, improvement of product quality, increasing the production of environmentally friendly food products, eliminating price disparities between production and processing industry. Price regulation measures aimed to stabilize agricultural production have been presented. Recommendations on the effective functioning of economic entities of agricultural market are presented.

Аңдатпа. 2018 жылғы және 2019 жылдың бірінші жарты жылдығы кезеңіне Қазақстанның ауыл шаруашылығы өндірісінің дамуына талдау жасалды. Республиканың агроөнеркәсіптік кешенінің ағымдағы жағдайы мен мәселелері зерттелген. Тағам өндірісін өсірудің мәселелері нүктелері анықталды. Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың жаңа тетіктері көрсетілді. Жалпы өнім шығарудың оң динамикасы, отандық өндіріске шетелдік инвестици-

improve it - funding is increasing, new programs are being developed, new mechanisms of state support are being formed. The natural conditions of Kazakhstan, their diversity determine significant potential opportunities for the development of animal husbandry. In the Republic, sheep, horse, camel and cattle breeding are traditionally practiced. The specialization of the functioning of the agro-industrial complex, ensuring food security requires the implementation of an agri-food policy, in which government regulation and state support should play a greater role than in other sectors of the economy.

Material and methods of research.

The article reflects use of statistical methods in agriculture. The analysis of the lack of information in the industry.

The long experience of statistical work convincingly shows that in agriculture traditional methods of statistics require serious modification. First of all, this is due to the specifics of the system of statistical indicators of the industry. In addition, it is necessary to take into account both the socio-economic and technical-economic features of agriculture and the reproduction processes taking place in it. The most notable feature of statistical observation in the industry is the variety of programs and the many forms used in gathering information. The study of the theoretical material from sources (magazines, literature, Internet resources).

The methods of theoretical and practical photometry, mathematical modeling, methods of mathematical statistics are used.

In order to ensure the development of agriculture, it is necessary to create an effective economic mechanism of state regulation, including mutually beneficial formal methods and methods of influencing commodity producers in order to stimulate production, financial, investment activities and market saturation with competitive products.

Domestic scientists Kaliyev G.A, Bekhozhaeva A. K., Kantarbaeva Sh.M., Espolov T.I. published scientific works, which are based on the formation of the agrarian policy of Kazakhstan; the development of cluster requirements increases the competitiveness of agricultural products [2, 3, 4, 5].

Results and their discussion.

Kazakhstan has vast areas of agricultural land. The main sources of livestock and poultry in the republic are pastures, natural and sown hayfields, and arable land for growing fodder crops. The pasture area in the republic is 182.0 million hectares, natural and sown

hayfields - 4.8 million hectares, the area of arable land used for the production of fodder - 2.5 million hectares [6].

Over the past 5 years (2014-2019), the acreage of Kazakhstan has increased by 40%. Almost half (45.9%) of the acreage allocated for forage crops accounts for 3 regions of the country: Kostanay (18.4%), North Kazakhstan (17.5%) and Pavlodar (10%) regions. There are practically no cultivated areas for this type of culture in the Mangystau and Atyrau regions, as well as in the cities of Astana and Almaty.

At the same time, with the growth of acreage, there is an increase in the number of direct feed consumers, farm animals. For 5 years, the number of cattle has increased by 10%, the number of birds by 14%.

The average annual growth rate of the volume of finished animal feed in physical terms for the period 2018-2019 amounted to 16.3%.

The development of agricultural entrepreneurship in the country can change dramatically only if there is a reasonable government regulation of agriculture with the obligatory observance of the interests of agricultural producers. The logic of further economic transformation requires a transition to a new quality of growth in the agrarian sector, associated with the formation of a rational structure of agribusiness, an increase in the level of agricultural technologies, a transition to a marketing strategy for agricultural production, import substitution in the domestic market, and increased exports to neighboring countries and beyond.

The main task of the development of any industry indicator is the indicator that it receives in the gross domestic product the share and volume of products produced [7].

Each of the elements of the economic mechanism is characterized by features and relative independence, but the result of their interaction presupposes the solution of common tasks. The self-regulating functions of the market economic mechanism objectively imply state regulation of market processes, based on the laws and principles of a market economy, the need to eliminate unfair competition, and the role of this regulation increases during periods of reform.

Substantial economic support for producers should be created on the basis of implementation in the interests of producers of pricing, financial, credit, tax, insurance policies, by controlling the import of products into the republic and direct subsidies to the production and export of products.

Аграрная политика: механизм реализации

In 2018, the sown areas set aside for forage crops of the Republic of Kazakhstan amounted to 3,485.2 thousand hectares and decreased by 5.1% compared with previous year. However, it is worth noting that from 2018 there is a steady upward trend in the area under fodder crops.

Sown area of forage crops in the context of the regions of the Republic. Almost half (45.9%) of the acreage allocated for forage crops accounts for 3 regions of the country: Kostanay (18.4%), North Kazakhstan (17.5%) and Pavlodar (10%) regions. There are practically no cultivated areas for this type of culture in the Mangystau and Atyrau regions, as well as in the cities of Astana and Almaty.

Evaluating the market of ready-made feeds for farm animals, first of all, it is necessary to consider the development needs of this market, in particular, the number of main consumers of this type of product - farm animals.

The livestock of cattle, sheep, goats, pigs, horses, camels, poultry in Kazakhstan.

According to the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, the number of cattle at the beginning of 2019 was 6,247.2 thousand heads, pigs 831.1 thousand heads, sheep and goats - 17 947.2 thousand heads, horses 2 113.2 thousand heads, camels - 172.5 thousand heads, birds of all kinds - 37.8 million heads.

As of January 1, 2019, the number of cattle in all categories of farms increased compared with the beginning of 2018 by 1.02% and amounted to 6247.2 thousand heads, horses - by 2.1% and 2 113, respectively 2 thousand heads, camels - by 1.2% and 172.5 thousand heads, poultry - 6.2% and 37.8 million heads. The number of sheep and goats at the beginning of 2019 reduced to change the range of the data chart, drag the lower right corner of the range. 0.4% compared with the beginning of 2018 and amounted to 17 947.2 thousand heads, and pigs, respectively, 6, 4% (table) [8].

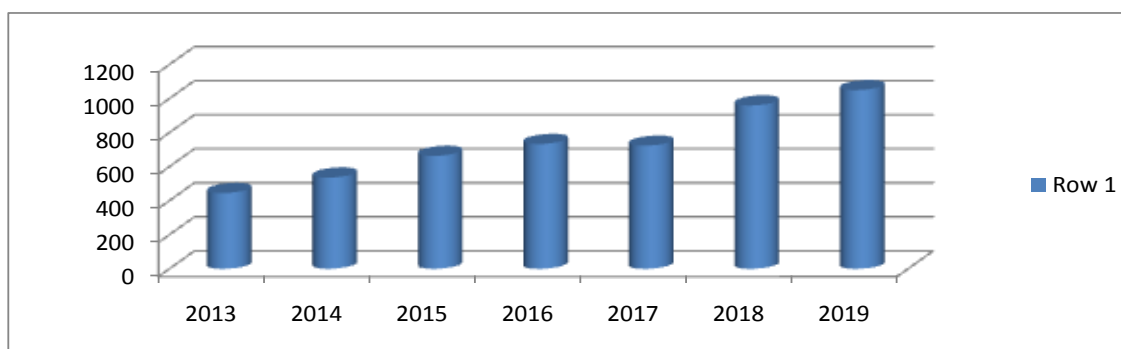
Table - Number of livestock in all categories of farms of the Republic of Kazakhstan as of January 1 (at the beginning of the year), thousand heads

Year	Cattle	Sheepandgoats	Pigs	Horses	Camels	Bird, millionheads
2014	5 702,4	18 091,9	1 204,2	1 607,4	173,2	32,9
2015	5 690,0	17 633,3	1 031,6	1 686,2	164,8	33,5
2016	5 851,2	17 560,6	922,3	1 784,5	160,9	34,2
2017	6 032,7	17 914,6	884,7	1 937,9	165,9	35,0
2018	6 183,9	18 015,5	887,6	2 070,3	170,5	35,6
2019	6 247,2	17 947,2	831,1	2 113,2	172,5	37,8

Source: Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan

It should be noted that more than half (58.1%) of livestock at the beginning of 2019 accounted for birds. Second place is occupied by the livestock of sheep and goats (27.6%), followed by cattle (9.6%), horses (3.2%), pigs (1.3%) and camels (0.3%) in descending order.

According to the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, in 2018, 960.0 thousand tons of finished animal feed was produced, which is 32.7% more than in the previous year and 2.2 times more than the 2014 production level (figure).

Source: Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan
Figure - Dynamics of production of finished feed for farm animals in physical terms in 2013-2019, thousand tg.

The average annual growth rate of the volume of finished animal feed in physical terms for the period 2013-2019 amounted to 16.3%.

Production of finished feed for farm animals in physical terms by region, kt.

It is worth noting that the largest increase in the production of the studied products in physical terms in 2018 relative to the level of previous year occurred in the Atyrau region - the production of feed increased more than 13 times (up to 2 thousand tons). Leading positions in the growth of output also occupy: Kyzylorda region (production increased 3.7 times), Zhambyl region (2.4 times) and Karaganda region (almost 2 times to the level of 309.7 thousand tons or 32.3 % of total output in the country in 2018).

A significant drop in feed production fell on the city of Astana (a decrease of 22.6% compared to the level of previous year) and in the West Kazakhstan region (in 2018, a decline of more than 16%). Production of the studied products in the Kostanay region decreased from 10.1 thousand tons in the previous year to 9.4 thousand tons in 2018 (a decline of 6.9%) [9].

Growth in agricultural production is noted in 14 regions. The highest growth is observed in Mangistau (by 8.2%), Pavlodar (by 6.7%), Zhambyl (by 5.5%) and Aktobe (by 5.3%) regions.

Last year, at the beginning of the year, 179 billion tenge was allocated to the development of the agro-industrial complex, which is only 3% more compared to 2017.

During the autumn budget refinement, we managed to allocate an additional 97.9 billion tenge from the budget, or half of the adopted budget for:

- ◆ livestock subsidies - 30.2 billion tenge;
- ◆ investment subsidies - 12.8 billion tenge;
- ◆ financing of KazAgro projects –51.7 billion tenge.

As a result, in 2018:

- the volume of subsidies amounted to 220 billion tenge, which is 26% more than in the previous year;
- the volume of concessional loans amounted to 233 billion tenge, which is 14% higher than the previous year.

Last year, almost 11 thousand microloans were issued, which is 34% more than the level of the previous year. The loan amount is 34 billion tenge, which is 8.4 billion tenge more

than in the previous year (in the previous year - 25.6 billion tenge).

Thanks to additional allocated funds, which we have laid the foundation for their large-scale development. As a result, 50 billion tenge was allocated to support agriculture.

At present, the development of integration processes in Kazakhstan is in its infancy, the existing economic relations between agricultural producers and processing enterprises do not always provide them with mutually beneficial participation.

Today, Kazakhstan occupies a leading position in terms of the volume of attracted foreign investment per capita among the CIS countries [10].

It is necessary to solve the following problems: attracting investment, improving product quality, increasing the production of environmentally friendly food products, eliminating the disparity of prices between production and processing industry, etc. it Should be noted that the development of the national agro-food market of the country depends on the activities of regional markets.

Conclusion.

1. In order to stabilize agriculture, it is advisable to implement the following price control measures:

- use the minimum guaranteed purchase prices for strategic agricultural raw materials, which are obligatory for producers and buyers, regardless of their form of ownership, at a level that provides producers with sufficient profitability of production and its expansion:
- use guaranteed prices when purchasing products for state and social needs;
- implement restrictions on the costs that form the cost of essential foods;
- apply regulatory trade margins for wholesalers and retailers in the sale of essential products.

2. It is advisable to create a special State Price Support Fund for agricultural producers. Funds of the fund should be directed to the support of guaranteed prices, procurement and commodity interventions, collateral operations at the expense of the republican budget. The price regulation mechanism should not disrupt the market incentives of management, while simultaneously ensuring that the normally operating economic entities of the agrarian market receive income sufficient for the efficient functioning of production.

3. The situation prevailing in the agriculture of the republic in the course of agrarian reforms makes it necessary to develop fundamentally new and clear approaches to financial and credit policies corresponding to the active role of the state in the economic regulation of agrarian and all agro-industrial production, taking into account the laws adequate to the market economy. The problem of sources of credit resources for agriculture requires a comprehensive solution, which is possible on the basis of co-operation of agricultural producers through the centralized use of traditional domestic sources (land rent, insurance payments, free funds of the population). At the expense of these sources, annual accumulation in the republican budget and subsequent targeted use of credit resources for the needs of agriculture in a volume covering about half of the needs of agricultural producers is possible.

4. Directing budget funds for the creation and development of large farms, it is necessary to provide all-round support to the population's economy through preferential loans for the purchase of breeding animals, milking machines, subsidizing measures for veterinary services and breeding, and the provision of pastures and feed.

5. Activation of leasing activity in the republic will allow, to a certain extent, alleviate the problems of limited financial resources, evenly distribute the costs of rural producers for the purchase of machinery and equipment, make leasing payments on a fixed schedule and simplified contractual conditions and schemes, bring together the interests of the state and commercial leasing firms, economic and legal conditions to reduce risks and increase efficiency. In our opinion, it is necessary to develop a concept for conducting leasing operations as a form of subsidizing rural producers and increasing their income. The policy of leasing operations should be based on the principles of alternativeness, the possibility for the lessee to choose options of technical equipment from the proposed leasing packages.

6. State support for agricultural mortgage lending eliminates the sale and purchase procedure, creates conditions for involving land into economic circulation and attracting financial resources. Research shows that agricultural producers must rely not only on labor and land, but also on capital, borrowed and invested. Attraction of borrowed funds for

economic activity may have different efficiency, which depends on the rational formation of the structure of the sources used. In addition, management in market conditions requires enterprises to be able to recover short-term debts at any time period, that is, to be liquid. In this case, it is advisable to use bill crediting.

7. In determining the principles and amounts of taxation that stimulate growth and production efficiency, we suggest taking into account the levels of profitability of farms, including those related to the objective conditions of their activities. It is necessary to provide the subjects with a number of benefits, to provide lower tax rates with a small number of inclusions, and not high rates with many exceptions. The process of state support for rural entrepreneurs in the West Kazakhstan region is reduced by preferential taxation.

Список литературы

1 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» [Электронный ресурс].- 2018.- URL:<http://www.akorda.kz> (дата обращения: 30.11.2018).

2 Калиев Г.А. Актуальные проблемы развития АПК Казахстана. – Алматы: КазНИИ экономики АПК и развития сельских территорий, 2013. –23 с.

3 Бекхожаева А. К. Развитие агропродовольственного рынка Казахстана и его влияние на продовольственную безопасность страны // Вопросы экономики и управления.- 2017.-№2.-С. 86-88.

4 Кантарбаева Ш.М. Государственная поддержка агробизнеса в Казахстане // Проблемы современной науки и образования.- 2017. -№ 22 (104). -С. 50-53.

5 Есполов Т.И., Куватов Р.Ю., Керимова У.К. Повышение эффективности сельского хозяйства Казахстана в условиях интеграции с внешними рынками: учебник. - Алматы: Научно-исследовательский и консалтинговый институт агробизнеса КазНАУ, 2014. – 265с.

6 Досаев Е.А. Минсельхоз совершенствует механизм субсидирования сельхозтоваропроизводителей [Электронный ресурс].- 2014.-URL: <http://mgov.kz>. (дата обращения: 10.11.2018).

7 Бекбенбетова Б., Рахметулина Ж.Б. Проблемы развития сельско-хозяйственной отрасли Казахстана // Проблемы агорынка.- 2018.- №1.-С. 37-44.

8 Мырзахметов А.И. Отчёт Министра сельского хозяйства Республики Казахстан перед населением [Электронный ресурс].– 2017.-URL: <http://mgov.kz>. (дата обращения: 02.12.2018).

9 Сулейменова Т.М. Итоги социально-экономического развития Республики Казахстан за 2017 год. [Электронный ресурс].– 2018.-URL: <http://economy.gov.kz/ru>. (дата обращения: 15.11.2018).

10 Искаков Б.М., Насырханов А.Д.. Особенности инвестиционного климата в сельском хозяйстве // Проблемы агрорынка.- 2018.- №4.- С. 21-27.

List of references

1 Nazarbaev N.A. President of the Republic of Kazakhstan's Address to the people of Kazakhstan «Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness» on January 31, 2017. [Electronic resource].- 2018.- URL: www.akorda.kz (accessed date: 30.11.2018).

2 Kaliev G.A. Actual problems of development of agroindustrial complex of Kazakhstan. – Almaty: Kazakh research Institute of Economics of agriculture and rural development, 2013. – 23p.

3 Bekhozhaeva A. K. Development of agro-food market of Kazakhstan and its impact on the food security of the country // Issues of economy and management.-2017.-№2.-PP. 86-88.

4 Kantarbaeva Sh.M. State support of agribusiness in Kazakhstan // Problems of modern science and education.- 2017. -№ 22 (104).- PP. 50-53.

5 Espolov T.I., Kuvatov R.Y., Kerimova U.K. Improving the efficiency of agriculture in Kazakhstan in terms of integration with foreign markets: Textbook. - Almaty: Research and consulting Institute of agribusiness KazNAU, 2014. – 265p.

6 Dosaev E.A. The Ministry of agriculture is improving the mechanism of subsidizing agricultural producers [Electronic resource].- 2014.- URL: <http://mgov.kz>. (accessed date: 10.11.2018).

7 Bekbenbetova B., Rakhmetulina Zh.B. Problems of development of the agricultural sector of Kazakhstan // Problems of AgriMarket.- Almaty.-2018.- №1.-PP. 37-44.

8 Myrzakhmetov A. I. Report of the Minister of agriculture of the Republic of Kazakhstan to the population [Electronic resource].- 2017.- URL: <http://mgov.kz> (accessed date: 02.12.2018).

9 Results of socio-economic development of the Republic of Kazakhstan for 2017. [Electronic resource].- 2018.- URL: <http://economy.gov.kz/ru>. (date accessed: 15.11.2018).

10 Iskakov B. M., Nasirdinov A. D. Features of the investment climate in agriculture // Problems of AgriMarket.- Almaty.- 2018.- №4.- PP. 21-27.

MANAGERIAL ANALYSIS OF ECONOMIC ACTIVITY OF SMALL ENTERPRISE IN AIC

АӨК-ДЕГІ ШАҒЫН КӘСІПОРЫННЫҢ ШАРУАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН
БАСҚАРУШЫЛЫҚ ТАЛДАУ

УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
МАЛОГО ПРЕДПРИЯТИЯ В АПК

O.V. MISHULINA^{*1}

Dr.E.Sc., Professor

N.S. GORELOVA²

C.E.Sc.

¹*A. Baitursynov Kostanay state university, Kostanay, Kazakhstan*

²*Kostanay engineering and economics university named after M. Dulatov, Kostanay, Kazakhstan*

olga_mishulina@mail.ru

О.В. МИШУЛИНА¹

э.ф.д., профессор

Н.С. ГОРЕЛОВА²

э.ф.к

¹*А. Байтурсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, Қостанай, Қазақстан*

²*М. Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті,*

Қостанай, Қазақстан

О.В. МИШУЛИНА¹

д.э.н., профессор

Н.С. ГОРЕЛОВА²

к.э.н.

¹*Костанайский государственный университет им. А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан*

²*Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова,*

Костанай, Казахстан

Abstract. The study of the use of management analysis of economic activities aimed to justify main directions of improving the sustainability and economic growth of small enterprise (SE) is conducted. The tendencies of changes in business processes and phenomena are determined. The problems and the reasons for their appearance in the use of production resources and formation of the results of functioning of small business enterprise are highlighted. By using methods and techniques of strategic management analysis the influence of internal and external environment on production sphere of SE were determined. The relative importance of organizational environment is identified. Main functional areas of small business (staff, production, marketing, finance and management) have been analyzed in view of the work experience and opinions of its manager and specialists. The critical strengths and weak points of functional zones are presented, which make it possible to understand whether a small enterprise can take advantage of external advantages and at the same time avoid threats. Problems, lack of wealth ("narrow" places), the reasons for their appearance in production were generalized, and ways to eliminate violations and deviations for the effective functioning of the SE, the expected effect of eliminating economic, personnel and organizational problems in economic activity are presented. The calculation of the economic efficiency of the proposed measures for the future is conducted.

Аңдатпа. Шағын кәсіпорынның экономикалық өсуі мен тұрақтылығын арттырудың негізгі бағыттарын негіздеу үшін шаруашылық қызметтің басқарушылық талдауын қолдану зерттелді. Шаруашылық процестер мен құбылыстардың өзгеру үрдістері анықталды. Өндірістік ресурстарды пайдалануда және шағын бизнес кәсіпорының жұмыс істеу нәтижелерін қалыптастыруда олардың пайда болу мәселелері мен себептері көрсетілген. Стратегиялық басқарушылық талдаудың әдістері және тәсілдерімен ішкі және сыртқы ортаның ШК өндірістік саласына әсері айқындалған. Ұйымдастыру ортасының салыс-тырмалы маңыздылығы анықталды. Шағын кәсіпорынның шаруашылық қызметінің негізгі функционалдық аймақтары (персонал, өндіріс, маркетинг, қаржы және менеджмент) оның басшысы мен мамандарының жұмыс тәжірибесі мен пікірлерін ескере отырып талданды. Шағын кәсіпорынның сыртқы артықшылықтарды пайдалана алатындығын және сонымен қатар қауіп-қатерден құтылатынын түсінуге мүмкіндік беретін функционалдық аймақтардың сыни күшті

Аграрная политика: механизм реализации

economic activities of commercial organizations. Systematic approach was applied to the selection of functional areas of a small enterprise's economic activity, methods of quantitative and qualitative study of the processes occurring in economic activity [3].

Non-formalized methods and techniques are reflected in analytical procedures at the logical level: development of a system of indicators, method of comparisons, construction of analytical tables, method of detailing, method of expert assessments, methods of situational analysis and forecasting [4]. Formalized methods and techniques used to study the influence of factors on the results of economic activity and calculation of reserves [5]. The work applies to the method of integrated managerial analysis of the economic activity of a small enterprise, from the perspective of its resource potential [6], and SWOT – analysis method was used for

both comprehensive and private assessment of economic phenomena and business processes of a small enterprise [7]. It reveals the content of the strategic managerial analysis, since it includes a systematic study of the external and internal conditions of economic activity of a small enterprise, identifying its strengths and weaknesses relative to competitors. The analytical part of the work is based on the statistical and financial statements of a small enterprise, whose main function is the organization of the production of sausage products and meat semi-finished products.

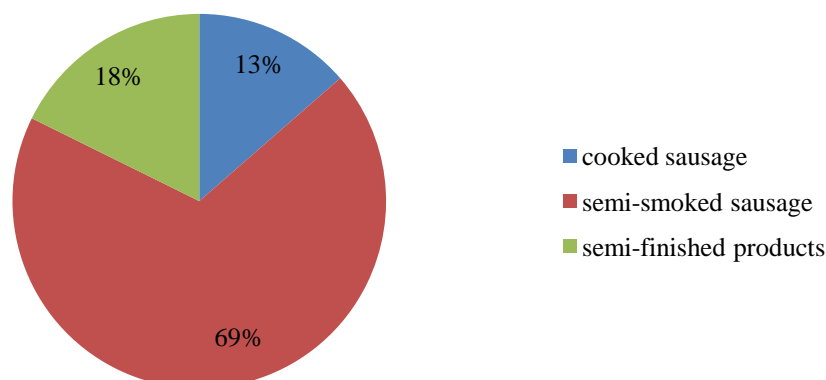
Results and their discussion. At the first stage of the managerial analysis of the economic activity of a small enterprise, a comprehensive assessment of the efficiency of the use of its production resources was carried out (table 1).

Table 1 – Comprehensive assessment of the use of production resources of a small enterprise in 2015-2018

Indicators	2015	2018	Rate of change
Level of annual labor productivity, thousand tenge	3071	4413	1,4370
Capital productivity, tenge	3,290	3,291	1,0003
Material return, tenge	5,00	4,50	0,9000
Comprehensive rate of change in quality indicators of use of production resources			1,0896
Note: calculated by the authors			

The qualitative indicator of the use of all production resources indicates that in 2018 compared with 2015, intensive use of resources increased by 8,9%. More rapidly growing productivity. Material resources were used less effectively.

The average annual growth rate (increase) in sales for the analyzed period is 0.2%. In the total volume of sales of products of a small enterprise, the share of product groups is as follows (figure).

Note: compiled by the authors

Figure – Structure of sales in the context of product groups in 2015-2018

The cash proceeds from the sale of sausage products and semi-finished products

for the years 2015-2018 amounted to 66825 thousand tenge at current selling prices. The

Аграрная политика: механизм реализации

potential market capacity of meat products for the period under review is 3936 tons, and the market share of the analyzed company in the meat products market is 2.03%. In the market of sausages and semi-finished products, only the segment of cheap and, in part, medium-priced sausages is fully developed. Therefore, a small enterprise in the middle price category still has sufficient market space for its development, since the consumption of sausage products and semi-finished products of the middle price category has not yet reached its peak. This indicates the possibility of developing a small enterprise in this segment.

In the process of managerial analysis of the small enterprise's business, real competitors were identified and a comparative analysis of their performance indicators was carried out, the strengths and weaknesses of

the sausage production business, product quality and pricing policies were identified. In terms of product quality, the level of market prices, a small business is not inferior to its main competitors, but in terms of breadth and depth of the product range, wholesale conditions and availability of a product-market strategy, it has no advantages if it can further promote products to other geographical segments. Based on brand recognition of sausage products, organizations cannot be categorized as obvious competitors, since they all represent different domestic producers.

The volume and structure of the sausage products and semi-finished products sold, as well as the costs of its production and sale are the basis of the formation of the results of the economic activities of a small enterprise (table 2).

Table 2 – The dynamics of the formation of the profit of a small enterprise in 2015-2018

Indicator	2015	Implementation of the reporting year at the prices and costs of the previous period	2018
Cash proceeds from sales of products, thousand tenge	67120	67669	66925
Cost of sales, thousand tenge	47185	47542	48241
Period expenses, thousand tenge	9483	9512	9549
Operating profit	10452	10647	9135
Growth rate of proceeds from sales calculated in the prices of previous year, %	67120	67669	100,82
Note: calculated by the authors			

The growth rate of cash revenue (2%) turned out to be lower than the growth rate of the cost of production and sale of sausage products and semi-finished products (3%). As a result, the operating profit of a small enterprise decreased in 2018 compared to 2015 by 1317 thousand tenge or 12,6%. Comprehensive factor analysis of changes in operating profit showed that it decreased due to the influence of three factors: changes in the cost of sales (- 699 thousand tenge),

changes in period expenses (-37 thousand tenge) and changes in selling prices (-774 thousand tenge). The remaining factors - an increase in sales and a change in its structure - led to an increase in operating profit totaling 193 thousand tenge. All this testifies to the effective economic activity of a small enterprise. However, over the years of the analyzed period, there is a tendency of a decrease in the value of financial results (table 3).

Table 3 – Indicators of profitability of a small business in 2015-2018

Indicator	2015	2018	Deviation +,-
Profitability of costs for operating activities, %	18,4	15,6	-2,8 п.п.
Profit margin, %	15,6	13,6	-2,0 п.п.
Profit of fixed assets, %	48,7	42,5	-6,2 п.п.
Total assets, thousand tenge	44804	48700	+3896
Profit of total assets, %	23,2	18,8	-4,4 п.п.
Current assets, thousand tenge	26411	27228	+2174
Return on working capital, %	39,5	33,6	-5,9 п.п.
Note: calculated by the authors			

An important role in ensuring steady economic activity is played by current assets.

According to load factor in 2018 for each 100 tenges of the received products it is spent for

2 tenges of current assets more, than in 2015. As a result of increase in duration of a turn of current assets for the analyzed period for 4 days the small enterprise needed increase in these funds in 2018 for the sum of 1834 thousand tenges. Therefore it is necessary to find real ways of increase in efficiency of use of the current expenses, profitability, profitability of assets and acceleration of turnover of current assets of small enterprise.

Managerial analysis of problems in the economic activity of a small enterprise is reduced to the determination of critical environmental factors of the enterprise that affect the performance of its business activities. To analyze the impact of the macro environment on the performance of a small business, a method of drawing up its profile with the involvement of experts has been applied, which has been used to estimate the relative importance for the economic activity of a small enterprise of individual environmental factors [8]. The obtained integral assessment indicates that social and economic factors create relatively great problems for the economic activity of a small enterprise, and political and technological factors deserve less attention. These trends should be considered as strategic factors of the business activity of a small enterprise, subdivided into potential opportunities and potential threats and included in the development of measures to improve the efficiency of its business activities.

In the course of analyzing the influence of environmental factors on the direct impact on the economic activity of a small enterprise, it was found that the possibility of changes in tastes and preferences among consumers as a result of a decrease in real incomes of the population can be attributed to its weak attribute. In this regard, a small enterprise must have sufficient potential for the possibility of refusal to increase prices for sausage products and semi-finished products.

Only an assessment of the influence of the external environment on the economic activity of a small enterprise on the availability of opportunities and threats is not enough for it to achieve increased effectiveness and efficiency. It is necessary to identify internal strategic factors, that is, critical strong and weak points that make it possible to understand whether a small enterprise can take advantage of external advantages and at the same time avoid threats. For this, SNW - analysis of the internal environment of a small enterprise's economic activity by functional zones was used, taking into account the work

experience and opinions of its manager and specialists [9].

The analysis of the parameters characterizing the socio-demographic and production components of the labor potential of the collective of a small enterprise revealed that there is a trend towards intensive aging of personnel with the observed maturity, experience and professionalism of the collective of workers. The provision of a small enterprise with labor resources by 6,7% exceeds the planned need for them, at the same time there is a tendency to reduce the average number of employees by 7 people and the turnover rate. The available labor resources are not fully utilized, there are super-planned all-day losses of working time, and intra-shift losses of working time are also significant. The decrease in the fund of working time leads to the appearance of economic losses in the form of under-received products by an average of 79 thousand tenge, and a decrease in the proportion of workers in primary production – by 624 thousand tenge.

In the functional zone - production for the analyzed period, there is an increase in the security of a small enterprise with fixed assets, while the level of capital productivity does not only decrease, but increases, albeit slightly, due to the excess growth rates of labor productivity over its capital ratio. The effectiveness of the use of material circulating assets in a small enterprise tends to decrease, as evidenced by the increase in the size of the material intensity of production. The qualitative indicator of the use of production resources (intensity) increased during the period under review due to the fact that the annual labor productivity and capital productivity compared with the growth of the material intensity of production increased at a faster rate.

The volume of production at a small enterprise has a tendency to decrease by an average of 0,3% per year, and the volume of sales of products is at the same level – 67 million tenge, which indicates a decrease in residual finished products in the warehouse and timely payment by buyers. The formed assortment and structure of the sold products provides the excess of the cash proceeds from the sale over the total cost of sausages and semi-finished products. However, with an annual decrease in production volumes, an annual growth rate of the costs of its production and sales is observed, which is accompanied by an increase in indicators of wage intensity and material consumption of production. All this has a negative effect on the formation of the financial results of the

Аграрная политика: механизм реализации

business activity of a small enterprise.

Every year, the growth rate of cash proceeds is lower than the growth rate of the total cost of production, and the value of operating profit tends to decrease. Factor analysis of profit showed that it decreases to a greater extent under the influence of the total cost of production of a small enterprise. The profitability indicators of the economic activity of a small enterprise tend to decrease with their positive values. There is a slowdown in the turnover of working capital, which causes an increase in the need for them. The main share in the sources of formation of resources belongs to borrowed capital – 60%, which makes the financial position of a small enterprise unsustainable.

Analysis of the marketing activity of a small enterprise shows that its market share is not significant in the segment of cheap and partly average sausage products and semi-finished

products. For a small enterprise with a small market share, the effective forms are those that focus on market segments, where you can better realize your specific competence or avoid direct collision with dominant firms. Therefore, there is the possibility of the development of a small enterprise in the middle price category in the market of meat products and semi-finished products. A small enterprise has limited opportunities for further product promotion to other geographic segments, and there is no formulated strategy for its operation and development.

To eliminate the main problems arising in the economic activity of a small enterprise, the following ways of solving them can be proposed (table 4).

There is a need to calculate the performed indicators of the economic activity of a small enterprise for the future, taking into account the proposed measures and the identified reserves (table 5).

Table 4 – Main directions of improvement of economic activity of small enterprise

Problems	Ways to improve	Expected effect
Economic problems: - growth of production and sales costs; - reduction of financial results; - no risk readiness and the possibility of using borrowed funds.	Cost management and cost of production. Planning sales volumes of products and financial results based on break-even analysis. Apply sensitivity analysis to determine key parameters that may cast doubt on the success of a business.	Improving the efficiency of the use of production resources. Accelerating the turnover of working capital. Determination of sales of products with a given amount of profit. Determining the strength of the operating leverage and financial strength.
Personnel problems: – personnel policy is not created.	Management of personnel potential.	Consolidation and development of staff in a small business. Labor productivity growth.
Organizational problems: - lack of strategy of functioning and development; - low management efficiency.	Formulating a strategy for the operation and development of a small enterprise. Improving the quality of management.	The growth of financial results of economic activity. Increased satisfaction with the relationship between management and employees, increasing the level of entrepreneurial culture.
Note: designed by the authors		

Table 5 – Indicators of the efficiency of economic activity in the future

Indicator	2015-2018	2020	Отклонение +, -
Cash proceeds from sales of products, thousand tenge	66825	69498	+2673
Variable costs, thousand tenge	31656	32942	+1286
Marginal income, thousand tenge	35169	36556	+1387
Fixed costs, thousand tenge	24873	24873	-
Operating profit, thousand tenge	10296	11683	+1387
Cost-effectiveness, %	18,2	20,2	+2,0
Return on sales, %	15,4	16,8	+1,4
Return on total assets, %	22,0	24,0	+2,0
The turnover ratio of working capital	2,49	2,56	+0,07
Duration of one turnover of working capital, days	145	141	-4
Note: calculated by the authors			

In the future, by 2020, indicators characterizing the efficiency of economic

cash proceeds from sales of products (4%) exceeds the growth rate of total cost (2.3%),

activities of a small enterprise tend to increase. Thus, the average annual growth rate of

the increase in operating profit will be 13.5%. The relative indicators of profit - the profitability of costs from the main activity, the profitability of sales and total assets increase by 2%, 1.4% and 2%, respectively, compared to 2015-2018. The increase in the rate of turnover of working capital by 2.8% is accompanied by a decrease in the stay of working capital in one turnover for 4 days.

Conclusions

1. Conducted management analysis indicates the effective economic activity of a small enterprise. However, over the years of the analyzed period, there is a tendency towards a decrease in the magnitude of absolute and relative indicators of financial results, a slowdown in the turnover of working capital.

2. A generalized analysis of the external factors of direct and indirect impact based on their weights and the impact rating on the economic activity of a small enterprise showed that it does not always respond well to current opportunities and threats from the external environment in comparison with its competitors.

3. The potential of the main functional areas of the small enterprise's economic activity was estimated on a seven-point scale in order to identify weaknesses in its individual areas based on an analysis of the availability and efficiency of the use of production resources, evaluation of business results, opinions and opinions of the manager and specialists. The weaknesses of the small business are personnel, finance and management. The economic activity of a small enterprise is slightly below average compared with the strengths and weaknesses of other competitors in the meat processing industry.

4. With the help of the managerial analysis of economic activity, not only the trend of changes in business processes and phenomena in a small enterprise has been established, but it has been indicated what needs to be done to increase the sustainability and economic growth of a small enterprise:

- ◆ cost management of production and sales of products, planning sales volumes of products and financial performance of a small enterprise based on a break-even analysis;
- ◆ human resource management;
- ◆ formation of a common strategy for a small enterprise;
- ◆ improving the quality of management.

Список литературы

1 Вахрушина М.А., Самарина Л.Б. Управленческий анализ. Вопросы теории, практика проведения. – М.: Вузовский учебник, 2010.– 144 с.

2 Кальницкая И.В. Управленческая учетно-аналитическая система для целей управления организацией // Международный бухгалтерский учет.– 2013.– № 45.– С. 11-17.

3 Кундиус В.А. Управленческий анализ деятельности предприятий агропромышленного комплекса: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2016. – 392 с.

4 Волкова О.Н. Управленческий анализ: учебник.– М.: Юрайт, 2016. – 304 с.

5 Косолапова М.В. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: учебник.– М.: Дашков и К, 2016.– 248 с.

6 Казакова Н.А., Свободин Н.А. Управленческий анализ: комплексный анализ и диагностика предпринимательской деятельности: учебник. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 261 с.

7 Пасмурцева Н. Н. Теоретико-методические аспекты стратегического анализа на предприятии // Вестник Марийского государственного университета. Серия «Сельскохозяйственные науки. Экономические науки».– 2018. –Т. 4. – № 4.– С. 118-125.

8 Платонова И.В., Азанова Е.А. Методы проведения стратегического анализа в системе управления предприятием // Международный научный журнал «Инновационная наука».– 2016.– № 11.– С. 138–140.

9 Мишулина О.В., Горелова Н.С. Диагностический анализ системы управления малым предприятием // Проблемы агрорынка.– 2017 г.– № 4.– С. 92-98.

List of references

1 Vakhrushina M.A., Samarina L.B. Managerial analysis. Questions of the theory, practice: monograph.-M.: University textbook, 2010.-144 p.

2 Kalnitskaya I.V. Management accounting and analytical system for the management of the organization // International Accounting. - 2013.- № 45.- PP. 11-17.

3 Kundius V.A. Managerial analysis of the activities of enterprises of the agro-industrial complex: tutorial.– М.: KNORUS, 2016. - 392 p.

4 Volkova O.N. Managerial analysis: textbook. - М.: Yurayt, 2016. – 304 p.

5 Kosolapova M.V., Svobodin V.A. Comprehensive economic analysis of economic activity: textbook.-M.: Dashkov and K, 2016.-248 p.

6 Kazakova N.A. Management analysis: comprehensive analysis and diagnosis of entrepreneurial activities: textbook. – М.: SIC INFRA-M, 2013. – 261 p.

7 Pasmurtseva N.N. Theoretical and methodological aspects of strategic analysis in an enterprise // Bulletin of the Mari State University. Series "Agricultural Sciences. Economic Sciences". – 2018. –Т. 4. – № 4.– PP. 118-125.

8 Platonova I.V., Azanova Ye.A. Methods

for conducting strategic analysis in the enterprise management system // International Scientific Journal "Innovation Science". – 2016.– №11.– PP. 138–140.

9 Mishulina O.V., Gorelova N.S. Diagnostic analysis of a small enterprise management system // Agribusiness problems. – 2017. -№4.– PP. 92-98.

FTAMP 06.75.10
ӨОЖ 338.43

АГРАРЛЫҚ САЛАДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУ МӘСЕЛЕСЕРІ

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРАРНОЙ СФЕРЕ

PROBLEMS OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN AGRICULTURAL SECTOR

М.Ж. ДЮСЕГАЛИЕВ*

а. -ш. ф. д.

Б.М. ДЮСЕГАЛИЕВА

экономика ғылымының магистрі

Г. ГИНИЕТУЛЛИНА

магистрант

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Атырау, Қазақстан

Mukhit-65@mail.ru

М.Ж. ДЮСЕГАЛИЕВ

д. с. - х. н.

Б.М. ДЮСЕГАЛИЕВА

магистр экономических наук,

Г. ГИНИЕТУЛЛИНА

магистрант

Атырауский государственный университет им. Х. Досмухамедова, Атырау, Казахстан

M. ZH. DYUSEGALIEV

Dr. Agr. Sc.

B.M. DYUSEGALIEVA

Master of Economic Sciences

G. GINIETULLINA

Master student

Atyrau State University named after H. Dosmukhamedov, Atyrau, Kazakhstan

Аңдатпа. Қазақстан экономикасының басым салаларының бірі – ауыл шаруашылығы, оның дамуымен шикізатты қайта өңдеумен, ауыл шаруашылығы өнімдерін тасымалдаумен, сақтаумен және сатумен айналысатын кәсіпорындардың қызметі байланысты болады. Өсімдік шаруашылығы саласында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және экспортқа бағдарланған бәсекеге қабілетті өнім өндірісін ұлғайту үшін ауыл шаруашылығы дақылдарының негізгі түрлерінің егістік алаңдарын кеңейту, құрылымдық және технологиялық әртарапандыру жүзеге асырылады. Шағын кәсіпкерлік маңызды роль атқарады. Мақалада республиканың аграрлық экономикадағы орны мен ролі көрсетілген. Экономиканың осы секторын дамытуды қиындататын мәселелер: фермерлікті мемлекеттік қолдаудың жеткіліксіздігі, ауыл шаруашылығы өндірісінде шағын бизнеске елеулі әсер етпейтін ақпараттық-консультациялық орталықтардың жұмыс істеу тиімділігінің төмендігі, ауыл шаруашылығы кооперациясының дамымауы, қызметкерлердің әлеуметтік қорғалмауы, баға теңсіздігі қарастырылған. Авторлар мәселелерді тез арада шешу мақсатында нарықтық экономика жағдайында шағын кәсіпкерлікті үйлестіру және қолдау мақсатында мемлекет пен ауыл бизнесінің ынтымақтастық жолдарын ұсынған. Бұл сала кәсіпкерліктің теориялық аспектілеріне және шағын кәсіпорындарды құру мен олардың жұмыс істеуінің тәжірибелік

алдымен, кәсіпкерлікті дамыту мен экономиканың бәсекеге қабілетті ортасына толық қолдау көрсетуі тиіс. Кәсіпорындар өздерінің бәсекеге қабілеттілігін басқару стратегиясын перспективалы, операциялық және ағымдағы режимде үнемі қадағалауы керек. Агроөнеркәсіптік кешеннің шаруашылық субъектілерінің бәсекелестік әлеуетін арттыру ресурстарды құзыретті басқару және экономикалық субъектінің дамуының стратегиялық бағытына негізделуі тиіс. Стратегиялық жоспарлау жүйесінің болуы компанияны тұрақты бәсекелестік артықшылықтармен қамтамасыз етеді, бұл, өз кезегінде, жобалардың маңыздылығы мен ұзақ мерзімді ұзақтығымен сипатталады [2].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Қазақстанда импортталатын өнімдерді шығаратын зауыттар да бар, осы кәсіпорындардың өндіріс проблемасы толық жүктеме үшін сапалы шикізаттың жетіспеушілігіне байланысты, тиісінше, зауыт толық қуатта жұмыс істемейді және бүкіл ішкі нарыққа жеткізе алмайды.

2017 жылы ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерін экспорттау көлемі 2016 жылға 25% артып, оның 16%-ы өңделген түріне экспортталып, 224,4 млн АҚШ долларын құрады. Астық және бұршақ дақылдарының экспорты 14%-ға, ұн 9%-ға өсті. Бұдан басқа, табиғи өнімдердің брендтерін құруға мүмкіндік беретін өнімдердің сапасы мен экологиялық дұрыстығын сақтау бойынша жұмыстар жүргізілуде. Бүгін аймақтағы аймақтық брендтері бар 80-ге жуық азық-түлік экспорттаушы компания бар [3].

Өсімдік индустриясында құрылымдық және технологиялық әртараптандыруды жүзеге асыру, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және экспортқа бағдарланған бәсекеге қабілетті өнімдерді өндіруді арттыру үшін басым дақылдардың егіс алаңдарын кеңейту үшін жұмыстар жалғасуда. Айта кету керек, соңғы 5 жылда ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің көлемі 129,8%-ға өсті, бұл Алматы облысындағы ауыл шаруашылығы өнімінің 58,3%-ын және жалпы республика бойынша ауыл шаруашылық өндірісінің 9,5% -ын құрады [4].

Нәтижелер және оларды талқылау.

2017 жылдың қорытындысы бойынша астық және бұршақ дақылдарының жалпы түсімі 2 0585,1 мың тоннаны құрады. 5 жыл бұрын бұл көрсеткіш 2 6960,5 мың тоннаны құрады. Сол жылмен салыстырғанда дәнді және бұршақ дақылдарының жалпы өнімі 1,3%-ға төмендеді. Демек, 2017 жылы 1

центнер/га өнімділігі 2011 жылмен салыстырғанда төмен.

Шаруа қожалықтарын дамытуға кедергі келтіретін негізгі факторлар:

- күрделілігі, төмен тиімділігі және ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың жоқтығы;

- агроөнеркәсіптік кешенде шағын бизнеске айтарлықтай әсер етпейтін ақпараттық-консультациялық орталықтардың тиімділігі төмен;

- ауыл шаруашылық тұтынушыларының жұмыс істеуі нашар дамуы;

- ҚФО-да жұмыс істейтін қызметкерлердің әлеуметтік осалдығы, фермерлердің отбасы мүшелері (ҚФО басы мен қызметкерлері). Олардың ұстанымдары жұмыскерлердің және жұмысшы мамандықтардың Бүкілресейлік классификаторына кірмейді. Бұл ҚФХ қызметкерлері мен отбасылық фермерлердің мүшелеріне әлеуметтік кепілдіктер алуды қиындатады;

- бағалардың теңсіздігі, ауыл шаруашылық өнімдерінің әділетсіз бағалары, атап айтқанда, астық және сүт өнімдері туралы;

- негізгі құралдардың тозуы мен төмен қалпына келтірілуі, шаруа қожалықтары қызметін реттейтін нормативтік базаның және салық заңнамасының жетілмегендігі;

- фермерлерге, олардың отбасыларына және қызметкерлеріне әлеуметтік кепілдіктер жеткіліксіз.

Кешендегі барлық проблемалар ауылдық жерлерде кәсіпкерлік белсенділіктің дамуына кері әсерін тигізеді және фермерлік шаруашылықтардың өсуін тоқтатады, ал кейбір елдерде кішігірім кәсіпорындардағы мұндай проблемалар шағын бизнес нысандары санының азаюына әкеледі. Ірі фермалар бір уақытта арзанырақ болып келеді.

Тауар өндірушілердің жер және мал шаруашылығының өнімділігін арттыру, өнім сапасын арттыру және өндіріс шығындарын азайту үшін бәсекелестік күресінде бір немесе бірнеше басқарудың тиімділігі мен артықшылықтары туралы мәселе шешіледі. Заңды нысандардың өзгеруіне және ауылдағы жеке кәсіпкерліктің дамуына қарамастан, агроөнеркәсіптік кешендегі жағдай тиісті деңгейде дамып келеді. Бірақ біз осы аймақты дамытуға тырысуымыз керек көрсеткіштерге жаңа стратегиялар бар. Жыл сайын ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының саны артып келеді, сондай-ақ ауыл тұрғындарына тиесілі шаруа (фермер) және фермерлік шаруашылықтар. Интеграциялық үдерістерді дамыту кон-

текстінде, олардың құрылымында біріктіретін барлық байланыстар – ауыл шаруашылық өнімдерін өндірушілерден тұтынушыларға сатудан бастап, нарықтық экономиканың жағдайына неғұрлым тиімді және бейімделетінін дәлелдеді.

Бұл бәсекелестік кәсіпорынның дамуына арналған бәсекелестік стратегияны қалыптастыруға айрықша рөл бөлінетін экономикалық өсудің маңызды тұтқасы бола алатын өндіріс факторларына негізделген. Сонымен бірге агроөнеркәсіптік кешеннің экономикалық субъектісінің бәсекеге қабілеттілігін басқару стратегиялық басқарудың инновациялық тәсіліне негізделуі керек. Кәсіпорындар өздерінің бәсекеге қабілеттілігін басқару стратегиясын перспективалы, операциялық және ағымдағы режимде үнемі қадағалауы керек. Агроөнеркәсіптік кешеннің шаруашылық субъектілерінің бәсекелестік әлеуетін арттыру ресурстарды құзыретті басқару және экономикалық субъектінің дамуының стратегиялық бағытына негізделуі тиіс. Стратегиялық жоспарлау жүйесінің болуы компанияны тұрақты бәсекелестік артықшылықтармен қамтамасыз етеді, бұл, өз кезегінде, жобалардың маңыздылығы мен ұзақ мерзімді ұзақтығымен сипатталады [5].

Тұрақты бәсекелестік артықшылықтар экономикалық субъектінің күшті немесе бәсекелестерінің әлсіз жақтары немесе оларды бейтараптандыру стратегиясына негізделген. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін бағалауда теориялық көзқарас өте көп. Бұл зерттеуде бәсекелестік әлеуетті бәсекелестік тұжырымдамасының маңызды тұжырымдамалық санаттарының бірі ретінде бағалауға негізделген. Бәсекеге қабілетті әлеуетпен біз кәсіпорынға тауарлар мен қызметтерді өндіру үшін рынокта жұмыс істеу стратегиясын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін негізгі ресурстардың жиынтығын (материалдық және материалдық емес) білдіреді және оны нарықтың басқа қатысушыларымен табысты бәсекелесуге мүмкіндік береді [бәсекеге қабілетті әлеуетті анықтау әдістемесін өзінде пайдаланылатын ресурстық кезеңдер, оларды іріктеу мен зерттеудің бастапқы кезеңі келесі қағидаттарға сәйкес болуы керек [6]:

- кәсіпорынның өнеркәсіптік үлестері;
- каскадты мақсаттар: стратегиялық мақсаттар мен корпоративтік миссиямен байланыс;

- экономикалық бірліктің толыққанды дамуы: кәсіпорынның негізгі өндіріс бағдарларынан басқа аймақтардағы дамуын бейнелеу;

- ашықтық: есеп беруші компаниядан индикаторлардың сандық және сапалық көрсеткіштері бойынша ақпараттың басым бөлігін алу мүмкіндігі;

- объективтілігі: олардың көмегімен ұйымның күшті және әлсіз жақтарын дұрыс өлшеу мүмкіндігін іске асыру керек [7]. Бұл принциптер бәсекелестік әлеуетті салалық критерийлерді айқындауға негіз болып табылады. Агроөнеркәсіптік кәсіпорынның бәсекелестік әлеуетінде біз құрамдас сегіз құрамдас бөлікті қамтуды қарастырамыз, атап айтқанда:

- экономикалық әлеует – кәсіпорынның қысқа, орташа және ұзақ мерзімді мақсаттарға қол жеткізу үшін қаржы ресурстарын тиімді басқаруға қабілеттілігін көрсетеді;

- өндірістік әлеует – кәсіпорынның үздіксіз жұмысына ықпал ететін материалдық-техникалық, шикізат базасының жайкүйін көрсетеді;

- кадрлық потенциал – әрбір қызметкердің жұмыс орнында әлеуетін барынша пайдалануға мүмкіндік беретін және еңбек нарығымен тиімді жұмыс істеуге мүмкіндік беретін кәсіпорындағы қызметкерлермен жақсы жұмыс атқаратын жұмыс;

- басқару қабілеті – кәсіпорынның жұмыс үрдісінде автоматтандыру және процестерді басқару жүйелерінің қалай іске асырылатынын көрсетеді;

- биологиялық әлеует – компания басшылығының биологиялық материалдарды іріктеуге, жаңа технологияларды сынауға инвестициялауға дайындығының көрсеткіші;

- инвестициялық және инновациялық әлеует – кәсіпорынның басқаруына инвестициялық бағыттағы көзқарасты, пайда көлемінің бір бөлігін кеңейтуге, сондай-ақ қолданыстағы процестерді жақсартуға және жаңа технологияларды енгізуге дайындықты көрсетеді;

- тұтынушылардың потенциалы – өндіруші тауарлардың түпкі пайдаланушысы арқылы сапалы өнім шығаруға қабілеті мен дайындығы арқылы өндірушінің бағдарын көрсетеді;

- маркетингтік әлеует – бұл әлеует кәсіпорында тиімді басқарудың көрсеткіші болып табылады, ол шикізат сатып алу циклы мен қолдауды ғана емес, тауарлардың көтерме саудада таратылуына қолдау көрсетіп қана қоймай, сондай-ақ ел-

ден тыс жерде де тұтынушылардың ұлттық брендин тануға бағытталған белсенді маркетингтік науқан болып табылады. Жоғарыда сипатталған құрамдас элементтердің негізінде бәсекелестік потенциалды есептеу әдісі әзірленді, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы оның тұрақты дамуының негізі болып табылады және көбінесе жоғары сапалы өнімді шығаруға дайындықты көрсетеді және нарықтағы күрделі бәсекелес болуы керек [8].

Экономикалық потенциалды айқындау үшін ең маңызды және ең маңызды факторлардың бірі ретінде ұйымның қаржылық жағдайын талдаудың теориясы мен практикасында қолданылатын келесі көрсеткіштерді пайдалану орынды деп санаймыз:

◆ рентабельділік коэффициенті – бұл алдыңғы қатарлы қорлар мен олардың элементтеріне қатысты компанияның табысының нақты деңгейін, сондай-ақ ағымдағы шығындардың жалпы көлемін көрсететін көрсеткіш;

◆ ағымдағы өтімділік коэффициенті ағымдағы активтердің ең жедел және қысқа мерзімді міндеттемелерге қатынасы ретінде анықталады;

◆ активтердің айналымдылығының коэффициенті сатудан түсетін табыстың активтердің орташа жылдық құнына қатынасы;

◆ сатылымдардың табыстылығы сатудан түсетін пайданың сатудан түсетін түсімге қатынасы.

Өндіріс барлық ұйымдардың негізгі қызметі болып табылады және осы саладағы жақсы жұмыс істейтін кәсіпорын – бұл бәсекеге қабілетті кәсіпорын деп санауға болады. Жұмыс процесін тиісті түрде құру, ресурстарды тиімді басқару мүмкіндігі өндірістік процестің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Кәсіпорынның өндірістік әлеуетін анықтау үшін бәсекелестік әлеуетті есептеу әдісінде өндіріс құрамын жеткілікті түрде көрсететін 5 критерийді пайдаланады:

■ өндірістік процестердің икемділігін қамтамасыз ететін жабдықпен жабдықтау;

■ сапа менеджменті жүйесінің болуы – бұл көрсеткіш барлық процестерді басқару сапасын бағалауға ұсынылады;

■ шикізат пен материалдарды сақтау және өндіру кезінде жоғалту коэффициенті – шикізат пен материалдардың шикізат пен материалдардың жалпы құнына жоғалту қатынасы;

■ кәсіпорынның мамандандырылған персоналы – бұл ұйымның өнеркәсіптік жетістігін және зияткерлік активтерін көрсету.

Агроөнеркәсіптік кешен – бұл адам факторларының жоғары үлесі және түпкілікті өнімді шығарудағы потенциалы, сондықтан ұйымның адами ресурстарын анықтау кезінде индустрия келесі индикаторларды анықтау үшін пайдалы болады:

√ еңбек өнімділігінің индексі – кәсіпорындағы еңбек өнімділігінің саладағы қол жеткізген ең жоғары арақатынасы;

√ персоналдың коэффициенті – қызметкерлер санының компания қызметкерлерінің орташа санына қатынасы;

√ қызметкерлердің айналымдылық ставкасы – тартылған қызметкерлер санының кәсіпорын қызметкерлерінің орташа тізімдік санына қатынасының нәтижесі.

Елеулі инвестициялар және ұйымның жақсы іске асырылған инновациялық саясаты - кәсіпкерлік субъектіне жаңа нарықтарға шығу немесе өздерін нарықта жаңа орынға ие болу мүмкіндігін береді. Тактикалық және стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуде маңызды рөл атқарады, үш компоненттің негізінде анықталатын инвестициялық және инновациялық әлеуетті дамыту:

● инновацияның ставкасы инновациялық өнімді сатылатын өнімнің жалпы көлеміне қатынасы ретінде анықталады;

● іргелі ұсыныстарды іске асыру – іске асырылған рационализаторлық ұсыныстардың мәлімделгендерге қатынасын білдіреді;

● зерттеуді қаржыландыру коэффициенті – ҒЗТҚЖ шығындарының қатынасы. Агроөнеркәсіптік кешеннің басқа салалардағы ерекшелігі мен айырмашылығы жер және табиғи ресурстар секілді өндірістің өте ерекше факторы [9]. Компанияның осы факторларға деген табыстылығының жоғары дәрежесі бәсекелестік әлеуетті бағалауда биологиялық компонентті қосудың маңыздылығын анықтайды. Сондықтан осы факторлармен жұмысты оңтайландыру және олардың дамуына ақша салуға дайындық тұрғысынан биологиялық әлеуетті қарастыру ұсынылады:

◆ асыл тұқымды және гибридті сорттар коэффициенті – оның анықтамасы тұрақты түрде пайдаланылатын жаңа сорттар мен түрлер санының қатынасы болады;

◆ қазіргі заманғы технологиялардың коэффициенті заманауи технологияларды тұрақты түрде қолдануға қатынасы ретінде анықталады [10].

Өндіріс пен сақтау циклынан басқа дайын өнімге толықтай өңдеуді және оның табысты іске асырылуын қамтамасыз етсе, кәсіпорын толыққанды және тиімді жұмыс істей алады. Тұтынушылар сұранысқа ие болу үшін, ол ең маңызды шарттарға:

Тұжырымдар.

1. Көптеген ауыл шаруашылық иелерінің тиімділігі шағын бизнесті дамытуға байланысты. Өнім нарығын несиелендірудің жоғары деңгейі, қызмет көрсетуді әлеуметтік тұрғыдан қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, қосымша жұмыс орындары жасайды, бәсекелестікті арттырады, ал ең бастысы аграрлық өнеркәсіптің тиімділігін көтеруге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

2. Құрылымдық саясаттың таңдаулы бағыттарымен міндетті түрде байланыста ішкі нарықты қорғау жөніндегі стандартты шараларға ерекше назар аудару қажет. Біздің пікірімізше, бұл әсіресе ауыл шаруашылық экономикаларындағы әлеуетті күшейтуге байланысты.

3. Аумақтардың сыртқы экономикалық қызметін реттеудің негізгі құралдары тарифтік шараларды қолдануды ғана емес, жеткізілетін тауарлардың сапасы мен техникалық деңгейін, олардың санитарлық жағдайын анық және қатаң талаптарды қолдану арқылы тарифтік емес шаралар жиынтығын кеңейтуді білдіреді.

Әдебиеттер тізімі

1 Рамазанова Ш.Ш., Кучукова Н.К., Легостаева Л.В., Фот Ю.В. Государственная финансовая поддержка агропромышленного комплекса в Республике Казахстан // Доклады Национальной академии наук Республики Казахстан.- 2019.- N2 (324).- С.149 – 154.

2 Абдыкерова Г.Ж., Айкупешева Д.М., Жемпеисова Г.И., Байтикенова Г.А. Тенденции развития инновационной деятельности в агропромышленном комплексе Казахстана // Доклады НАН РК.- 2019.- № 2(324).-С.63-68.

3 Задворнева Е.П., Сейсенбинова А.А., Саябаев К.М., Жансагимова А.Е. Управление устойчивым развитием сельских территорий как инновационный фактор экономического роста Казахстана // Известия НАН РК.- 2019.- № 2 (324).- С. 202-207.

4 Джумабекова А.Т., Сабирова Р.К., Бижанов Д.Т., Баядилова Б.М., Жансагимова А.Е. Инновации в использовании топливно-энергетических ресурсов страны // Известия НАН РК.-2019.- № 2 (324).- С.185 – 189.

5 Саябаев К.М., Абдрахманова Р.С., Дюсембаева Л.К., Государственно-частное партнерство в аграрном секторе экономики // Актуальные проблемы правового, экономического и социально-психологического знания: теория и практика: материалы междунар. науч.-практ. конф.-Донецк, 2017.- С.115-118.

6 Мелешенко Н.Н., Саябаев К.М. Проблемы кадрового обеспечения в АПК Казахстана // Учет, анализ, аудит и статистика: исследование тенденций и перспективы разви-

тия: материалы всероссийской науч.-практ. конф.- Махачкала, 2016.- С.521-524.

7 Жансагимова А.Е. Основные направления по реализации индустриально-инновационной политики // Наука и инновации в XXI веке: теоретические и прикладные аспекты: междунар. науч.-практ. конф.- Астана, 2017.- С.144-148.

8 Жансагимова А.Е. Развитие регионов Казахстана // Актуальные вопросы современной науки и образования: междунар. науч.-практ. конф. – Киров, 2017.- С.782-784.

9 Шакуликова Г.Т. Экономическое состояние сельских территорий Акмолинской области // Актуальные вопросы современной науки и образования: материалы XVII междунар. науч.-практ. конф.-Киров, 2018.-С. 803-807.

10 Ниязбекова Ш.У., Обеспечение экономической безопасности в сфере агропромышленного комплекса стран-участниц ЕАЭС //Козыбаевские чтения «Казахстан и современные вызовы времени»: материалы междунар. науч.-практ. конф.- Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2017.-Т. 3. - С.77-80.

Әдебиеттер тізімі

1 Ramazanova Sh.Sh., Kuchukova N.K., Legostaeva L.V., Foot Ju.V. Gosudarstvennaja finansovaja podderzhka agropromyslennogo kompleksa v Respublike Kazahstan // Doklady Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazahstan.- 2019.- N2 (324).- С.149 – 154.

2 Abdykerova G.Zh., Ajkupesheva D.M., Zhempeisova G.I., Bajtikenova G.A. Tendencii razvitija innovacionnoj dejatel'nosti v agropromyslennom komplekse Kazahstana // Doklady NAN RK.- 2019.- № 2 (324).-S.63 – 68.

3 Zadvorneva E.P., Sejsenbinova A.A., Sajabaev K.M., Zhansagimova A.E. Upravlenie ustojchivym razvitiem sel'skih territorij kak innovacionnyj faktor jekonomicheskogo rosta Kazahstana // Izvestija NAN RK.- 2019.- № 2 (324).- S. 202 - 207.

4 Dzhumabekova A.T., Sabirova R.K., Bizhanov D.T., Bajadilova B.M., Zhansagimova A.E. Innovacii v ispol'zovanii toplivno-jenergeticheskikh resursov strany // Izvestija NAN RK.- 2019.- № 2 (324).- S.185 – 189.

5 Sajabaev K.M., Abdrahmanova R.S., Djusembaeva L.K., Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v agrarnom sektore jekonomiki // Aktual'nye problemy pravovogo, jekonomicheskogo i social'no-psihologicheskogo znanija: teorija i praktika: materialy mezhunar. nauch.-prakt. konf.- Doneck, 2017.- S.115-118.

6 Meleshenko N.N., Sajabaev K.M. Problemy kadrovogo obespechenija v APK Kazahstana // Uchet, analiz, audit i statistika: issledovanie tendencij i perspektivy razvitija: materialy vserossijskoj nauch.-prak. konf.- Mahachkala, 2016.- С.521-524.

7 Zhansagimova A.E. Osnovnye napravleniya po realizacii industrial'no-innovacionnoj politiki // Nauka i innovacii v XXI veke: teoreticheskie i prikladnye aspekty: mezhdunar. nauch.-prakt. konf.- Astana, 2017.- S.144-148.

8 Zhansagimova A.E. Razvitie regionov Kazahstana // Aktual'nye voprosy sovremennoj nauki i obrazovaniya: mezhdunar. nauch.-prakt. konf. – Kirov, 2017.- S.782-784.

9 Shakulikova G.T. Jekonomicheskoe sostojanie sel'skih territorij Akmolinskoj oblasti //

Aktual'nye voprosy sovremennoj nauki i obrazovaniya: materialy XVII mezhdunar. nauch.-prakt. konf.-Kirov, 2018.-S. 803-807.

10 Niyazbekova Sh.U., Obespechenie jekonomicheskoy bezopasnosti v sfere agropromyshlennogo kompleksa stran-uchastnic EAJeS //Kozybaevskie chteniya «Kazahstan i sovremennye vyzovy vremeni»: materialy mezhdunar. nauch.-prakt. konf.- Petropavlovsk: SKGU im. M. Kozybaeva, 2017.-T. 3. - S.77-80.

FTAMP 68.75.01
ӨОЖ 338.432

АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМДЕРІ
ӨНДІРІСІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОИЗВОДСТВА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ
ПРОДУКЦИИ АЛМАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ

CURRENT STATE OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN ALMATY REGION

Д. НҰРМУХАНҚЫЗЫ*¹

PhD докторы, доцент

Л.А. БИМЕНДИЕВА²

э.ғ.к., доцент

Н.Б. ШУРЕНОВ³

PhD докторанты

¹И.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған, Қазақстан

^{2,3}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

daniyafmo@mail.ru

Д. НҰРМУХАНҚЫЗЫ¹

доктор PhD, доцент

Л.А. БИМЕНДИЕВА²

к.э.н., доцент

Н.Б. ШУРЕНОВ³

докторант PhD

¹Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова, Талдықорған, Казахстан

^{2,3}Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

D. NURMUKHANKYZY¹

PhD, Associated Professor

L.A. BIMENDIYEVA²

C.E. Sc., Associated Professor

N.B. SHURENOV³

PhD student

¹Zhetysu State University named after I.Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

^{2,3}Kazakh National University named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Аңдатпа. Мақала Қазақстан Республикасының ауылшаруашылығы өндірісінің тиімділігін арттыру мәселелеріне арналған. Нарықтық экономика жағдайына көшу процесінде республиканың аграрлық секторының жай-күйін, шаруашылық жүргізудің экономикалық тетігін зерттеудің өзектілігі анықталды. Агроөнеркәсіптік кешен проблемаларын қараудың, саладағы жаңа нарықтық құрылымдарды жан-жақты қолдау шараларының және қазіргі жағдайда елдің аграрлық саласын дамытудағы мемлекеттің рөлінің маңыздылығы анықталды. Республикадағы ауылшаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы талданған. Алматы облысының өндіріс көлемі, ауыл шаруашылығы қызметі, мал өнімділігі, өсімдік шаруашылығы саласының

ліктерін толығымен қамтамасыз етіп отырған сала ретінде сипаттауға болады [1].

Нарықтық экономика жағдайына өту үдерісінде Қазақстанның ауыл шаруашылық секторы әлеуметтік-экономикалық жағынан терең түрлендірілді, шаруашылықты жүргізудің экономикалық механизмі өзгерді, шаруашылықтың жаңа нышандары қалыптастырылды [2]. Тауар өндірушілердің құрамы түбегейлі өзгеруі, меншіктің жаңа, мемлекеттік емес формалары орнықты. Нарықтық экономикаға көшу көптеген күрделі проблемалар ішінде ауыл шаруашылық өндірісін ұйымдастыруды өзгертуді жеке мәселе ретінде қойып отыр [3]. Сондықтан нарықтық қатынастарға өту жағдайында агроөнеркәсіп кешенінің негізгі буынында өндірісті ұйымдастырудың мәселелерін зерттеу өзектілікке ие болып отыр.

Азық-түлік проблемасының шиеленісуінен ауыл шаруашылығын және онымен байланысты салаларды, аграрлық қатынастарды дамыту туындайды. Қазіргі уақытта экономикалық-әлеуметтік саясатты бірінші кезекте аграрлық мәселелерді, әсіресе азық-түлік кешенінің маңыздылығын ескеру, дағдарыстан шығудың алғышарттарын жасау, саладағы жаңа нарықтық құрылымдарға жан-жақты қолдау шараларын және ауыл шаруашылығының дамуындағы мемлекеттің рөлін қарастыру өзекті мәселе болып отыр [4].

Сол себепті, ауыл шаруашылығын дамыта отырып, осы саланың қызметін түпкілікті жақсарту – елдің азық-түлік мәселесі мен әлеуметтік шиеленісті шешіп, Қазақстанның нарықтық қатынастарға барынша бір қалыпты өтуін қамтамасыз етеді [5].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру тақырыбына жазылған шетелдік және отандық монографиялық еңбектер мен оқулықтар, сондай-ақ оқу құралдары, шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеу жұмыстары мен ғылыми-теориялық, ғылыми-практикалық конференциялар материалдары, ҚР Статистика комитетінің статистикалық деректері, бұқаралық ақпарат құралдарының материалдары, мерзімді басылым мақалалары зерттеудің әдіснамалық, теориялық, сондай-ақ іс-тәжірибелік негізін құрайды.

Ғылыми зерттеудің ақпараттық негізі ретінде Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешенін басқару органдарының материалдары, ауыл шаруашылығын да-

мыту жөніндегі жергілікті органдардың қорытынды есептері алынды.

Зерттеу үдерісінде абстрактылы-логикалық, монографиялық, жүйелік-құрылымдық, салыстырмалы, сараптамалық бағалау және экономикалық зерттеулердің басқа да әдістері қолданылады.

Сонымен қатар, ізденіс барысында экономикалық талдаудың мынадай тәсілдері қолданылады: теориялық концепцияларды жалпылау, аналитикалық талдау, статистикалық көрсеткіштерді талдау және т.б. Алайда, мерзімдік басылымдар мен жарияланымдардың айтарлықтай санына қарамастан, қарастырылып отырған мәселе жеткіліксіз зерттелген.

Нәтижелер және оларды талқылау.

2018 жылы республика бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерінің, қызметтерінің жалпы шығарылымы 105,4 млрд. теңгені құрады, бұл 2017 жылғы жағдайдан 1%-ға жоғары (1 кесте).

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндіріс көлемінің өсуі тірі салмақтағы мал мен құстың сойылған көлемінің 0,7%-ға, сауылған шикі сүттің 3%-ға өсуімен түсіндіріледі [6].

2018 жылдың көрсеткіштерін 2017 жылғымен салыстырғанда ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің ұлғаюы республиканың 9 өңірінде байқалған және ауыл шаруашылық өнімдерін шығаруда Алматы облысы екінші орында орналасқан.

2018 жылы ауыл шаруашылығы дақылдарының нақтыланған егістік алқабы жалпы республика бойынша 21473,6 мың гектарды құрады, бұл 2017 жылға қарағанда 2,1%-ға жоғары. Дәнді (күрішті қосқанда) және бұршақты дақылдардың жиналған алқабы 15313,8 мың гектарды немесе нақтыланған егістік алқаптан 99,4% құрады, майлы дақылдардың – тиісінше 1983,9 мың гектар және 97,4%, ашық топырақта өсірілген көкөністердің – 145,4 мың гектарды және 99,7%, картоптың – 186,2 мың гектарды және 99,7%, мақтаның – 109,6 мың гектарды және 100% [8].

Алматы облысы аумағында 16 аудан, 3 облыстық бағыныстағы қала, 731 село мен ауыл, 246 селолық округ бар. Облыстың әрбір ауданы шаруашылықтың барлық санаттары бойынша дәнді дақылдар, техникалық дақылдар, көкөніс алқаптарына бай өңірлердің бірі саналады.

1 кесте – Қазақстан Республикасы бойынша 2018 жылғы ауыл шаруашылығы өнімдерінің, қызметтерінің жалпы шығарылымы, млн теңге

Аграрная политика: механизм реализации

	Жалпы шығарылым	одан:	
		өсімдік шаруашылығы өнімдері	мал шаруашылығы өнімдері
Қазақстан Республикасы	105 363,4	4 278,6	105 363,4
Ақмола облысы	7 542,9	159,7	7 542,9
Ақтөбе облысы	6 157,6	58,5	6 157,6
Алматы облысы	18 244,8	719,1	18 244,8
Атырау облысы	2 112,3	47,3	2 112,3
Батыс Қазақстан облысы	2 627,4	10,5	2 627,4
Жамбыл облысы	6 745,6	76,0	6 745,6
Қарағанды облысы	7 418,7	214,8	7 418,7
Қостанай облысы	7 273,3	1,8	7 273,3
Қызылорда облысы	2 307,1	2,0	2 307,1
Маңғыстау облысы	640,7	48,3	640,7
Оңтүстік Қазақстан облысы	19 498,5	2 769,3	19 498,5
Павлодар облысы	5 916,6	106,5	5 916,6
Солтүстік Қазақстан облысы	8 004,9	2,8	8 004,9
Шығыс Қазақстан облысы	10 734,3	21,5	10 734,3
Астана қаласы	30,7	14,0	30,7
Алматы қаласы	108,0	26,5	108,0

Ескерту – Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [7].

2018 жылы Алматы облысы бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерінің, қызмет-

терінің жалпы шығарылымы – 18244,8 млн теңгені құрады (2 кесте).

2 кесте – Алматы облысы бойынша ауыл шаруашылығы өнімінің, қызметінің жалпы шығарылымы, млн теңге

	Жалпы шығарылым	одан:	
		өсімдік шаруашылығы өнімдері	мал шаруашылығы өнімдері
Алматы облысы	18 244,8	719,1	17 520,1
Талдықорған қ.ә.	687,9	2,5	685,1
Қапшағай қ.ә	215,8	92,6	122,9
Текелі қ.ә.	62,9	29,9	33,0
Ақсу ауданы	588,7	1,5	586,6
Алакөл ауданы	676,4	-	676,2
Балқаш ауданы	604,1	-	603,8
Еңбекшіқазақ ауданы	2 900,6	439,1	2 461,5
Жамбыл ауданы	976,9	27,9	948,8
Кербұлақ ауданы	549,4	-	549,1
Көксу ауданы	393,1	4,4	388,4
Қаратал ауданы	279,9	4,6	274,8
Қарасай ауданы	1 856,7	55,0	1 801,3
Панфилов ауданы	732,9	29,0	703,5
Райымбек ауданы	1176,9	-	1 176,9
Сарқан ауданы	396,9	0,5	396,0
Талғар ауданы	1 221,2	14,8	1 205,9
Ескелді ауданы	498,9	-	498,6
Ұйғыр ауданы	599,8	2,0	597,6
Іле ауданы	3 825,8	15,3	3 810,2

Ескерту – Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [қараңыз 7].

2018 жылы мал шаруашылығы өнімі – 17520,1 млн.теңге, өсімдік шаруашылығы өнімі – 719,1 млн теңгені құрады.

Соңғы бес жылдағы Алматы облысы бойынша ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлеміне талдау жасайық (3 кесте).

2. Аграрлық секторға мемлекеттік көмекті оңтайландыру және оның ынталандырушы бағыттарын күшейту [9].

3. Табиғи жағдайы қолайлы зоналарда аграрлық сектордың өндіргіш күштерін шоғырландыру және ұтымды оңтайландыруды қалыптастыру негізінде аграрлық өндірісті терең қайта құрылымдау және кезеңмен мөлшерлерін оңтайландыру [10].

4. Аграрлық өндірістің технологиялық деңгейін арттыру және ресурс үнемдейтін және экологиялық таза технологияны ендіру, ғылыми зерттеулерді қолдау және ауыл шаруашылығында кеңес беру жүйесін ендіру.

Әдебиеттер тізімі

1 Арыстанбеков К. Экономический рост Казахстана в контексте мировой экономики // Вопросы экономики. - 2016. -№ 11. - С.133-146.

2 Алашбаева А., Абдрахманова Р. Модернизация экономического развития территорий регионов Республики Казахстан // Вестник Карагандинского университетата. Серия Экономика. -2013. -№3(71). - С.37-45.

3 Ашимбаев М.С. Актуальные вопросы социально-экономического развития Республики Казахстан на современном этапе. - Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2014. - 108 с.

4 Алимбиева Т.Г., Сайымова М.Д. Развитие местного самоуправления в Казахстане как института гражданского общества // Молодой ученый. -2015. -№2. - С. 365-369.

5 Нурланова Н.А., Бейсенбина А.К. Оценка потенциальных инвестиционных возможностей регионов // Капитал, инвестиции, технологии. -2016. -№ 11. - С. 29–32.

6 Молдашев А.Б. АПК Казахстана: проблемы развития и поиск их решения // Проблемы агрорынга. –2016. –№3. –С. 7-13.

7 Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері [Электрондық ресурс]. -2017.-URL:[http:// stat.gov.kz](http://stat.gov.kz) (дата обращения: 01.01.2018).

8 Регионы Казахстана. 2017: статистический сборник. - Астана: Комитет по статистике МНЭ РК, 2017. - 216 с.

9 Калдияров Д.А., Беделбаева А.Е. Қазақстан агроөнеркәсіптік кешенін инновациялық дамытудың өзекті проблемалары //Аграрлық нарық проблемалары.- 2016. – №2. –Б. 22-27.

10 Ахметова К.А. Продовольственная безопасность: состояние, проблемы, пути решения // Проблемы современной экономики. – 2019.-N2(30).– С. 357-359.

Әдебиеттер тізімі

1 Arystanbekov K. Jekonomicheskij rost Kazahstana v kontekste mirovoj jekonomiki // Voprosy jekonomiki. - 2016. -№ 11. - S.133-146.

2 Alashbaeva A., Abdrahmanova R. Modernizacija jekonomicheskogo razvitija territorij regionov Respubliki Kazahstan // Vestnik Karagandinskogo universitetata. Serija Jekonomika. - 2013. -№3(71). - S.37-45.

3 Ashimbaev M.S. Aktual'nye voprosy social'no-jekonomicheskogo razvitija Respubliki Kazahstan na sovremennom jetape. -Almaty: KISI pri Prezidente RK, 2014. -108 s.

4 Alimpieva T.G., Sajymova M.D. Razvitie mestnogo samoupravlenija v Kazahstane kak instituta grazhdanskogo obshhestva // Molodoj uchenyj. -2015. -№2. - S. 365-369.

5 Nurlanova N.A., Bejsenbina A.K. Ocenka potencial'nyh investicionnyh vozmozhnostej regionov // Kapital, investicii, tehnologii. -2016. -№ 11. - S. 29–32.

6 Moldashev A.B. APK Kazahstana: problemy razvitija i poisk ih reshenija // Problemy agrorynka. –2016. –№3. –С. 7-13.

7 Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері [Jelektronдық resurs]. - 2017.-URL:[http:// stat.gov.kz](http://stat.gov.kz) (data obrashhenija: 01.01.2018).

8 Regiony Kazahstana. 2017: statisticheskij sbornik. - Astana: Komitet po statistike MNJe RK, 2017. - 216 s.

9 Kaldijarov D.A., Bedelbaeva A.E. Kazahstan agroönerkәsiptik keshenin innovacijalyk damytudyn özektі problemalary //Agrarlyk narыq problemalary.- 2016. – №2. –Б. 22-27.

10 Ahmetova K.A. Prodovol'stvennaja bezopasnost': sostojanie, problemy, puti reshenija // Problemy sovremennoj jekonomiki. – 2019.- N2(30). – S. 357-359.

МРНТИ 06.61.33
УДК 502.3:338

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНА НА ПРИМЕРЕ БАЯНАУЛЬСКОГО РАЙОНА
ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

АЙМАҚТЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫ ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫ
БАЯНАУЫЛ АУДАНЫ МЫСАЛЫНДА

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION BASED ON THE EXAMPLE
OF BAYANAUL DISTRICT OF PAVLODAR REGION

С.В. БЕСПАЛЫЙ*¹

к.э.н., доцент

Л.И. КАШУК¹

к.э.н., доцент

М.К. КАРИМБЕРГЕНОВА²

доктор PhD, доцент

¹Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан

²Павлодарский государственный университет им. С. Торайгырова, Павлодар, Казахстан

С.В. БЕСПАЛЫЙ¹

э.ф.к., доцент

Л.И. КАШУК¹

э.ф.к., доцент

М.К. КАРИМБЕРГЕНОВА²

PhD докторы, доцент

¹Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан

²С. Торайгыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар, Қазақстан

S.V. BESPALYY¹

C.E.Sc., Associated Professor

L.I. KASHUK¹

C.E.Sc., Associated Professor

M.K. KARIMBERGENOVA²

PhD, Associated Professor

¹Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan

²Pavlodar State University named after S. Toraihyrov, Pavlodar, Kazakhstan

Аннотация. Выявлено, что устойчивое развитие зачастую фокусируется на одном секторе или параметре, таких как туризм, энергоснабжение, управление водными ресурсами, различные аспекты сохранения природы или экономика. В статье рассмотрено развитие района и проведен анализ его как социально, экономически и экологически устойчивого. Авторами дана комбинированная качественно-количественная оценка, проанализированы возможности использования количественных данных и показателей, а также литературные источники и экспертные мнения для качественного анализа. Выявлена и обоснована положительная динамика развития Баянаульского района. В то же время существуют отдельные моменты и дискуссионные вопросы, оказывающие влияние на социально-экономическое положение в районе. Отмечены позитивная экономическая ситуация и достаточный уровень доходов большинства населения, необходимые экологические условия и богатое биоразнообразие, устойчивая социальная структура, сравнительно низкое социальное расхождение между проживающими в регионе. Исследование факторов, влияющих на устойчивое развитие Баянаульского района, может быть использовано при реализации Программы развития территории Павлодарской области на 2016-2020 гг. для усиления позитивных и минимизации негативных воздействий. Особое внимание необходимо уделить экологическому направлению.

Аңдатпа. Тұрақты даму көбінесе туризм, энергиямен жабдықтау, су ресурстарын басқару, табиғатты сақтаудың әртүрлі аспектілері немесе экономика сияқты бір секторға немесе параметрге шоғырланатыны анықталған. Мақалада ауданның дамуы қаралып, оған әлеуметтік, экономикалық және экологиялық тұрақты талдау жүргізілген. Авторлар құрамдастырылған сапалық-сандық баға берген, сандық деректер мен көрсеткіштерді пайдалану мүмкіндіктері, сондай-ақ сапалы талдау үшін әдеби көздер мен сараптамалық пікірлер талданған. Баянауыл ауданының дамуының оң серпіні анықталған және негізделген. Сонымен қатар, аудандағы әлеуметтік-экономикалық жағдайға әсер ететін жеке сәттер мен пікірталас мәселелері бар. Оң экономикалық жағдай және халықтың көпшілігінің табысының жеткілікті

щения, метод системного анализа. Наряду с общенаучными методами применялись методы прогнозирования и планирования.

Мы провели комбинированную качественно-количественную оценку. Там, где это было возможно, мы использовали статистические данные, такие как количество ночевков туристов, уровень безработицы из общедоступных баз данных и различных типов публикаций. Некоторые из них также использовались в качестве индикаторов для глобальной оценки устойчивого развития в регионе [4].

Для качественной оценки были оценены результаты «Программы развития территории Павлодарской области на 2016-2020 годы». Нами рассматривались определенные аспекты с помощью различных методов и с разных точек зрения, чтобы оценить проблему сложности темы (как базу концепции устойчивого развития, с одной стороны, и регионов – с другой стороны). Для окончательной оценки устойчивого развития района мы выбрали различные показатели экономического, социального и экологического развития Баянаульского района [5].

Результаты и их обсуждение. Природные и социально-экономические рамки в изучаемом регионе. Баянаульский район – животноводческий и промышленный район, расположенный в юго-западной части Павлодарской области. На юге и западе он граничит с Карагандинской областью, на востоке – с Майским районом, на севере – с сельской зоной г. Экибастуз. Площадь района – 18,5 тыс. кв. км (14,8 % площади области).

Климат – резко континентальный: продолжительная и холодная зима (5-5,5 месяца), жаркое и короткое лето (3 месяца). Баянаульский район относится к казахскому мелкосопочнику, который представляет собой разрушенную древнюю складчатую горную страну, возвышающуюся над уровнем моря от 200-250 до 300- 350 м, на территории выделяются равнины, сопочные низкогорья, обширные межгорные понижения.

Мелкосопочник характеризуется мелким эрозионным расчленением, мягким очертанием склонов. Среди мелкосопочника выделяются низкие горы – Баянаульские. Максимальные абсолютные их высоты достигают 1000-1055 м. Горы расчленены многочисленными поперечными и продольными долинами, имеющими местами крутые обрывистые склоны, придающие долинам облик ущелий. Характерной особенностью этих гор является наличие гранитных склонов, больших пресных озер

(Жасыбай, Сабындыкуль, Торайгыр), а также сосновых лесов.

Земельный фонд района составляет 1875,5 тыс. га, в том числе сельскохозяйственных угодий 1696,9 тыс. га, из них пашни – 50,5 тыс. га. Общая площадь земель особо охраняемых природных территорий – 68,4 тыс. га. Использование земли в Баянаульском районе связано с различными типами ландшафта и климатической ситуацией.

В районе развивается мясное направление животноводства – разведение крупного рогатого скота и овец, и территории района почти исключительно используются как постоянные пастбища для животноводства.

Баянаульский национальный природный парк основан в 1985 году. Площадь парка 68 453 га, из них лесопокрытая площадь занимает 18076 га. Парк разделен на три филиала: Баянаульский – 19 028 га, Жасыбайский – 22 094 га и Долбинский – 8 596 га. В целом рельеф района расчленен густой сетью узких лощин, ущелий и оврагов. На территории района сосредоточено около 5,2% общереспубликанского запаса золота (пятое место по республике) и 96% лигнита.

На территории Баянаульского района на 01.01.2019г. проживало 25,9 тыс. человек, плотность населения составляет 1,5 человек на 1 кв. км. В составе района 39 сел, 1 поселок, 13 сельских округов.

Рабочая сила распределяется между секторами, включая сельское и лесное хозяйство – 65%, промышленность – 32% и услуги – 4 %. Наиболее крупные населенные пункты района – это поселок Майкаин, где находится обогащательная фабрика АО «Майкаинзолото», в котором проживает 9,0 тыс. человек и село Баянаул – районный центр, где проживает 6,3 тыс. человек.

По сравнению с другими районами Павлодарской области Баянаульский район показывает хорошие результаты в своем экономическом развитии. Баянаульский район имеет более высокий уровень занятости, что обусловлено его высоким экономическим потенциалом. Уровень экономической активности в районе составляет 84,8%, что выше среднего областного показателя (74,0%). Это связано с сочетанием сельского хозяйства, туризма, ремесел и промышленности.

Туризм. Из представленных в Павлодарском регионе баз отдыха 27 баз, или 93% от общего количества, расположены в Баянаульском районе, вдоль озер Жасыбай и Сабанды-Куль.

Аграрная политика: механизм реализации

Показатели выездного и въездного туризма в Баянаульском районе продемонстрировали тенденцию к увеличению, так в период 2008-2017 гг., выездной туризм вырос на 60,9%, въездной туризм вырос на 30,8%.

Лидирует среди мест, посещаемых туристами, национальный парк Баянауыл в целом и отдельные в нем места, прежде всего озера – здесь лидирует озеро Жасыбай. Пляжный туризм является самым востребованным видом.

Туризм имеет давние традиции в Баянауле и продолжает играть важную роль для развития всего района. В течение всего летнего сезона есть возможности для пляжного туризма, пеших походов по горной местности, катание на горных велосипедах, катамаранах, плавание в озерах или посещение казахских праздников. Туристические базы и пансионаты на берегу о. Жасыбай получают значительную прибыль от туризма с долей в 14% общего экономического дохода, получаемого в районе. Частные базы отдыха 27 баз всего по Павлодарской области, или 93% от общего количества, расположены в Баянаульском районе, вдоль озер Жасыбай и Сабанды-Куль, по-прежнему играют важную роль в структуре частных пансионатов. В Баянаульском районе, примерно одна треть, всех ночевков туристов проводятся в частных домах. Частные подворья зарабатывают на предоставлении аренды комнат или домов для туристов.

Занятость. Сельские районы по всему Казахстану сталкиваются с такой проблемой, как отсутствие рабочих мест и перспектив, особенно для молодых людей, что приводит к устойчивой миграции или, в худшем случае, к переезду из сельской местности. Сокращение числа жителей приводит к сокращению инфраструктуры и потере качества жизни. Структуры в сельском хозяйстве также часто меняются. Сельские районы, которые хотят реагировать на эти процессы, нуждаются в стратегии развития, подходящей для их конкретной ситуации и проблеме. Для решения этих проблем государство предоставляет финансовую помощь. Во многих регионах создаются структуры для поддержки проек-

тов в области развития малого и среднего бизнеса и в области развития.

Так, по программе Дорожная карта занятости-2020, в рамках обеспечения занятости через развитие сельского предпринимательства в Баянаульском районе за 2011-2017 гг. обучено основам предпринимательства – 249 чел. (по области – 1694), выдано микрокредитов – 126 чел. (1301), участники, к проектам которых подведены инженерно коммуникационная инфраструктура – 41 чел. (231), создано новых рабочих мест – 228 чел. (2084).

Баянаульский район: развитие в направлении устойчивости. В целом очень трудно (или даже невозможно) полностью ответить на вопрос, развивается ли определенный район в направлении устойчивости (таблица 1), так как отсутствуют достаточно надежные данные для оценки большинства потенциальных показателей трех составляющих (экономическая, социальная, экологическая) (таблица 2). Оценка отражает текущую ситуацию, которая может довольно быстро измениться в течение нескольких лет (таблица 3). Неотъемлемой частью концепции устойчивого развития является конфликт целей между тремя составляющими. Поэтому всегда важно соотносить определенный аспект развития устойчивости (например, экономическое развитие в соотношении с охраной природных территорий). Что касается Баянаула, мы можем предоставить сравнительно хорошую картину нынешней ситуации.

В целом можно отметить ряд положительных моментов, касающихся устойчивого экономического развития (таблицы 1, 2, 3). Экономическое положение многих людей улучшилось за последние десятилетия, так как большинство людей имеют достаточный доход. Тем не менее, эти положительные моменты сопровождаются некоторыми отрицательными моментами, такими как трудное получение дохода для фермеров или отсутствие модернизации некоторых небольших туристических объектов размещения.

Как в экономическом, так и в социальном развитии можно отметить некоторые положительные моменты.

Таблица 1 – Положительные и отрицательные факторы экономического развития Баянаульского района

Положительные факторы	Отрицательные факторы
<i>Устойчивое экономическое развитие</i>	
Относительно низкий уровень безработицы. Меньше фермеров отказываются от сельского хозяйства	Некоторые фермеры, в частности мелкие, испытывают большие про-

Аграрная политика: механизм реализации

<p>по сравнению с другими районами Павлодарского региона. Они имеют хорошие возможности для получения диверсифицированного дохода от сельского хозяйства (от обычного и, в частности, животноводства), от туризма (проживание или частичная занятость, участие в туристическом секторе).</p> <p>Стабильное количество фермеров, производящих скот в районе.</p> <p>Растущий туристический сектор, хотя инициативы и концепции экологического или устойчивого туризма все еще остаются весьма ограниченными.</p> <p>Высокий потенциал для производства местных или региональных продуктов питания.</p>	<p>блемы с получением достаточного дохода и частично или полностью отказались от своей работы в последние годы.</p> <p>Многие из небольших туристических объектов размещения, таких как пансионаты или кровати и завтраки, нуждаются в модернизации, чтобы соответствовать сегодняшним туристическим требованиям к качеству.</p>
---	--

Таблица 2 – Позитивные и негативные факторы, связанные с устойчивым социальным развитием Баянаульского района

Положительные факторы	Отрицательные факторы
<i>Устойчивое социальное развитие</i>	
<p>Меньшее социальное расхождение и меньше социальных проблем из-за относительно низкого уровня безработицы.</p> <p>Многие семейные фермы имеют возможность получать доход от других видов работы, что позволяет поддерживать традиционную структуру семьи.</p> <p>Население Баянаульского района имеет в целом положительный имидж и идентичность и гордится своим районом.</p> <p>Продолжающееся существование местных традиций (например, традиционные праздники и одежда; местные или региональные обычаи).</p>	<p>Молодежная внутренняя миграция в города. Хотя эта тенденция существует, она намного слабее в Баянауле по сравнению со многими сельскими районами в других местах. Во многих более крупных сельских округах наблюдается положительная тенденция, многие молодые семьи остаются в сельских округах.</p>

Таблица 3 – Положительные и отрицательные факторы экологического развития Баянаульского района

Положительные факторы	Отрицательные факторы
<i>Устойчивое экологическое развитие</i>	
<p>Относительно высокое разнообразие видов и экосистем из-за крайне неоднородного ландшафта с различными типами лесов, озер, лугов и распространенности эндемичных видов.</p> <p>Высокая доля охраняемых территорий в районе.</p> <p>Нет загрязнения нитратами или пестицидами грунтовых вод (и питьевой воды), а озера имеют хорошее качество воды.</p> <p>Увеличение лесных площадей с более естественным составом древесных пород (смесь широколиственных и хвой) и большим разнообразием недревесных видов.</p> <p>За последние два десятилетия некоторые негативные тенденции, такие как ущерб, нанесенный туристами естественной растительности, были исправлены на определенных участках.</p> <p>Наличие инициатив/проектов по устойчивому развитию экосистемы.</p>	<p>За последние два десятилетия произошла утрата ценных экологических зон, что было вызвано интенсификацией сельского хозяйства, расширением населенных пунктов. Хотя в основном это касается более крупных пространственных областей, эта потеря может быть обнаружена на многих территориях Баянаульского района.</p> <p>Отказ от использования некоторых летних пастбищ может привести к вторжению кустарников и лесов. Кроме того, эти изменения растительности снижают привлекательность ландшафта, таких как цветочные открытые площадки для туристов, потому что их заменяют леса и кустарники или менее разнообразные луга.</p> <p>Некоторые редкие виды птиц и бабочек уменьшились в количестве за последние годы из-за увеличения однородности ландшафта (меньшая ландшафтная структура, сосновые леса) на определенных территориях.</p>
<p>Важными положительными тенденциями являются сохранение культурных традиций и идентичности с регионом, а также здоровые социальные структуры и сравнительно небольшое социальное несоответствие [6]. Негативными факторами остаются отъезд молодых людей из небольших</p>	<p>сельских округов, все больше пенсионеров поселяются в Баянауле.</p> <p>Относящийся к устойчивому экологическому развитию Баянаульский район сохраняет высокую экологическую ценность сегодня и, скорее всего, на будущее. Тем не менее, нельзя не сказать и о негативных</p>

лей для устойчивого развития районов и Павлодарского региона в целом. Такие общепринятые показатели могут использоваться не только для более сфокусированной оценки устойчивости развития или нет, но также для управления районом, регионом таким образом, чтобы сделать его развитие более устойчивым.

Список литературы

1 Skotarenko O.V. Methodology for Calculating an Integrated Evaluation of the Regions' Socio-Economic Development. Bulletin of MSTU.- 2012.-Vol.15.- No.1.-PP. 220-229.

2 Акимов В.В., Мakenова С.К., Музыка О.С. Управление устойчивым развитием сельских территорий // Проблемы Агрорынка. - 2018.-№3.-С. 61-65.

3 Жангирова Р.Н. Проблемы устойчивого развития аграрной сферы Казахстана // Проблемы Агрорынка.-2015.-№4.-С.59-64.

4 Дубовик М.В. Механизм формирования стратегии устойчивого развития территории // Международный научно-исследовательский журнал. - 2015. - №10(41).- Ч.1.- С. 25-30.

5 Shelomentseva V.P., Bepalyy S.V. et al. Methodological Approaches to Modernizing the Economy of Regions with Established Structure. - LAP Lambert Academic Pub., 2017. - 165 p.

6 Проблемы социального развития сельских территорий в контексте обеспечения устойчивого развития регионов России // Стратегия устойчивого развития регионов России. - 2011. - №7. - С. 120-125.

7 Бокенчина Л.К. Социально-эколого-экономическое развитие аграрного сектора Казахстана // Проблемы Агрорынка. -2016.-№1.-С. 150-156.

8 Лоскутова М.В. Управление устойчивым развитием сельских территорий в агропромышленном регионе // Социально-экономические явления и процессы. - 2013. - №9. - С. 67-71.

9 Жакупов А.А., Джаналеева Г.М., Мусабеева М.Н. Рекомендации по развитию территориальной рекреационной системы Пав-

лодарской области // Вестник ВКГТУ. -Усть-Каменогорск.-2015.- № 1. -С 9-15.

10 Гайнова А.А. Устойчивое развитие территорий: основные факторы и проблемы регионов России // Социально-экономические науки и гуманитарные исследования. - 2015. - №6. - С. 51-55.

Spisok literaturey

1 Skotarenko O.V. Methodology for Calculating an Integrated Evaluation of the Regions' Socio-Economic Development. Bulletin of MSTU.- 2012.-Vol.15.- No.1.-PP. 220-229.

2 Akimov V.V., Makenova S.K., Muzyka O.S. Upravlenie ustojchivym razvitiem sel'skih territorij // Problemy Agrorynka. - 2018.- №3.- S. 61-65.

3 Zhangirova R.N. Problemy ustojchivogo razvitija agrarnoj sfery Kazahstana // Problemy Agrorynka. -2015.-№4.-S. 59-64.

4 Dubovik M.V. Mehanizm formirovanija strategii ustojchivogo razvitija territorii // Mezhdunarodnyj nauchno-issledovatel'skij zhurnal. - 2015. - №10 (41).- Ch. 1.- S. 25-30.

5 Shelomentseva V.P., Bepalyy S.V. et al. Methodological Approaches to Modernizing the Economy of Regions with Established Structure.-LAP Lambert Academic Pub., 2017.- 165p.

6 Problemy social'nogo razvitija sel'skih territorij v kontekste obespechenija ustojchivogo razvitija regionov Rossii //Strategija ustojchivogo razvitija regionov Rossii.-2011.-№7.-S. 120-125.

7 Bokenchina L.K. Social'no-jekologo-jekonomicheskoe razvitie agrarnogo sektora Kazahstana // Problemy Agrorynka.- 2016.- №1.- S. 150-156.

8 Loskutova M.V. Upravlenie ustojchivym razvitiem sel'skih territorij v agropromyshlennom regione // Social'no-jekonomicheskie javlenija i processy. - 2013. - №9. - S. 67-71.

9 Zhakupov A.A., Džhanaleeva G.M., Musabaeva M.N. Rekomendacii po razvitiju territorial'noj rekreacionnoj sistemy Pavlodarskoj oblasti // Vestnik VKGTU. -Ust'-Kamenogorsk.- 2015.- № 1. -S 9-15.

10 Gajnova A.A. Ustojchivoje razvitie territorij: osnovnye faktory i problemy regionov Rossii // Social'no-jekonomicheskie nauki i gumanitarnye issledovanija. - 2015. - №6. - S. 51-55.

FTAMP 65.050
ӨЖ 338.23

**БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ АУЫЛ ХАЛҚЫНЫҢ ТАБЫСТАРЫН
ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫМЫ**

**ФОРМИРОВАНИЕ И СТРУКТУРА ДОХОДОВ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ
ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ**

FORMATION AND STRUCTURE OF RURAL POPULATION INCOMES
OF THE WEST KAZAKHSTAN REGION

С.М. ЕСЕНГАЛИЕВА*

РФ э.ғ.к.

Б.К. РАХИМГАЛИЕВ

аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті,

Орал, Қазақстан

salta_em@mail.ru

С.М. ЕСЕНГАЛИЕВА

к.э.н. РФ

Б.К. РАХИМГАЛИЕВ

ст.преподаватель

Западно-Казакхстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана,

Уральск, Казахстан

С.М. YESSENGALIYEVA

C.E.Sc. RF

B.K. RAHIMGALIEV

Senior Teacher

West Kazakhstan Agrarian Technical University named after Zhangir Khan, Uralsk, Kazakhstan

Аңдатпа. Батыс Қазақстан облысы халқының азық-түлікке экономикалық қол жетімділігінің негізгі мәселелері қарастырылды. Он жылдық кезеңдегі жалақы, зейнетақы және жәрдемақы мөлшері талданған. Табыстың негізгі көзі еңбек қызметі болып табылатыны, оның табыс құрылымындағы үлесі біртіндеп қысқарған, ал мемлекет халықтың нақты қолда бар табысын арттыру мақсатында әлеуметтік трансферттерді ұлғайтатыны анықталған. Облыс аудандары бойынша жұмыспен қамтылған халықты бөлу көрсетілген. Ауыл шаруашылығы өндірісі жалдамалы қызметкерлердің де, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың да жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ететіні анықталған. Ауылдық жерлерде бұл санат негізінен жеке қосалқы шаруашылықтарды жүргізумен айналысады. Шаруашылық жүргізудің әртүрлі нысанындағы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру құрылымына талдау жасалған және азық-түліктің 50%-дан астамы халықтың шаруашылықтарын қамтамасыз ететіні анықталған. Облыста өндірілген аграрлық өнімнің жан басына шаққандағы көлемі ұсынылған. Бір тұрғынға шаққандағы азық-түлік өнімдерін тұтынудың қалыптасқан деңгейі, ауыл және қала тұрғындарының азық-түлік тұтынудағы, сондай-ақ ұтымды тамақтану нормаларымен салыстырғандағы айырмашылықтар талданды. Ауыл халқының табысын арттыру бойынша іс-шаралар ұсынылған. Электрондық сауда алаңдарын құру арқылы ауыл шаруашылығы өнімдерінің желілік саудасын дамыту қажеттілігі негізделген.

Аннотация. Рассмотрены основные проблемы экономической доступности продовольствия населению Западно-Казакхстанской области. Проанализированы размеры заработной платы, пенсий и пособий в регионе за десятилетний период. Выявлено, что основным источником дохода является трудовая деятельность, доля которой в структуре доходов постепенно сокращается, а государство, с целью повышения реальных располагаемых средств жителей увеличивает социальные трансферты. Показано распределение самозанятого населения по районам области. Определено, что сельскохозяйственное производство обеспечивает занятость как наемных работников, так и самозанятых. В сельской местности эта категория занимается в основном ведением личных подсобных хозяйств. Дан анализ структуры производства сельскохозяйственной продукции разных форм хозяйствования и определено, что свыше 50% продовольствия обеспечивают хозяйства населения. Представлены объемы произведенной аграрной продукции в области на душу населения. Проанализированы сложившиеся уровни потребления продуктов питания в расчете на одного жителя, различия в использовании продовольствия сельским и городским населением, а также в сравнении с рациональными нормами питания. Предложены мероприятия по повышению доходов сельского населения. Обоснована необходимость развития сетевой торговли сельскохозяйственной продукцией посредством создания электронных площадок торговли.

Abstract. The main problems of economic availability of food to the population of the West Kazakhstan region are considered. The wages, pensions and benefits in the region over a ten-year

екі негізгі тобы қолданылды: Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігінің Статистика жөніндегі комитеті мен оның аумақтық органдарының жеке-леген аймақтардағы тұрғындардың ақшалай кірісі, ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерінің өндірісі және маңызды тағамдық өнімдердің тұтынылу көрсеткіштері [7].

Кешенді зерттеуді қамтамасыз ету үшін жұмыста талдаудың келесідей жинақтау, топтау, салыстыру, ранжирлеу, статистикалық мәліметтерді визуализациялау, VS Excel қолданбалы бағдарлама әдістері қолданылды [8, 9].

Нәтижелер және оларды талқылау.

Ресми статистика мәліметтерін талдау 2008-2017 жж. ЖАӨ Батыс Қазақстан облысының өнімдерінің үлесі төмендеп келе жатқандығын көрсетеді. Егер де, 2008 жылы облыс республикасының жалпы өнімінің 5,1%-ін қамтамасыз етсе, 2017 жылы – тек 4,3%-ін қамтамасыз еткен. Қарастырылып отырған кезеңде неғұрлым жоғары көрсеткіш 2012 жылы болды – 5,6%, неғұрлым төмен көрсеткіш – 2015 жылы болған – 4,2%, 2018 жылы – 4,1% құрады.

Облыстың ауыл шаруашылығы өнімдерінің республикалық ЖІӨ үлесі 2008 жылы 3,9 %-тен 2017 жылы 3,4%-ке дейін қысқарған, ал 2018 жылы – 3,9%.

Азық-түлік өнімдеріне экономикалық қолжетімділік ел тұрғындарының тамақтанудың ең төменгі мөлшеріне сәйкес қалыптасқан бағада және тұрғындардың әртүрлі топтарының кірісі жағдайында азық-түлікті сатып алу мүмкіндігі бар екендігін білдіреді. Мақала авторларымен онжылдық кезеңдегі – 2008-2018 жж. аралығындағы Батыс Қазақстан облысындағы тұрғындардың нақты иелік ететін ақшалай кірістерінің, нақты аударылған еңбек-ақының, тағайындалған айлық зейнетақы мен жәрдемақылардың нақты мөлшерінің динамикасына талдау жүргізілді.

2008-2018 жылдардағы ресми статистика мәліметтері осы кезеңде облыста тұтыну бағаларының индексінің салыстырмалы тұрақты өсімі кезінде тұрғындардың нақты иелік ететін ақшалай кірістерінің, нақты аударылған еңбекақының, тағайындалған айлық зейнетақы мен жәрдемақылардың нақты мөлшерінің өскендігін көрсетеді, бірақта көрсеткіштер өсімінің қарқыны жылдар бойынша әр түрлі болған.

Қарастырылып отырған жылдар ішінде нақты аударылған орташа айлық еңбекақы өсімінің неғұрлым жоғары қарқыны 2014 жылы болған. 2013 жылмен са-

лыстырғанда бұл жылы аталған көрсеткіш 4,4%-ке артқан, өсімнің неғұрлым төмен қарқыны 2016 жылмен салыстырғанда 1%-ке төмендеген 2017 жылы байқалды. 2018 жылғы орташа айлық жалақы 151478 теңгені құрады. 2017 жылғы нақты жалақы индексі 4,4% өскен.

Бұл көрсеткіштер орташа республикалық көрсеткіштерден ерекшеленеді. Республикада нақты аударылған еңбекақы 2015 жылы 2014 жылмен салыстырғанда 2,3%-ке төмендеген; 2016 жылы өткен жылмен салыстырғанда 1,1%-ке, 2017 жылы 2016 жылмен салыстырғанда 1,7%-ке төмендеген.

Еңбек қызметінен түсетін кіріс құрамында жалдау бойынша жұмыстардан түсетін кіріс маңызды орын алады. 2008 жылы оның үлесіне 60,4% (қалада – 66,6%, ауылдық елді мекендерде – 51,9%) тиесілі болды. 2017 жылы оның үлесі 64,2%-ке дейін өскен (қалада – 66,9%, ауылдық елді мекендерде – 60,1%). Сонымен бір уақытта кәсіпкерлік қызметтен түсетін кіріс үлесі 2008 жылғы 16,6%-тен 2017 жылы 9,7%-ке дейін төмендеп отыр. 2018 жылдың 3 тоқсанына шаққанда табыстар құрылымында 62,5% жалдамалы жұмыстан, 10,4% өз бетінше жұмыстан, 23,5% әлеуметтік трансферттерден, 3,6% өзге де ақшалай табыстардан.

2008 жылы кәсіпкерлік қалаларда кірістің 9,2%-ін, ауылдық жерлерде 26,8%-ін қамтамасыз етті. 2017 жылы кәсіпкерлік қызметтен түсетін кіріс үлесі қалаларда 8,0%-ке және ауылдық жерлерде 12,3%-ке дейін төмендеген.

Экономикалық теория көрсеткендей, мемлекеттің іскерлік белсенділігі төмендеу кезеңінде жиынтық сұранысты ынталандыру мақсатында трансферттерді ұлғайтады. Осы кезеңде әлеуметтік трансферттер 2008 жылғы 18,8%-тен 2017 жылы 21,2%-ке; сәйкесінше жылдар бойынша қалаларда – 18,4%-тен 19,9%-ке, ауылдық жерлерде 19,5%-тен 23,1%-ке дейін өсті. Облыс тұрғындарының нақты аударылған зейнетақы мөлшері 2013-2015 жылдары жоғарылады. Бірақта 2016 жылы 2015 жылмен салыстырғанда оның мөлшері 4,5%-ке төмендеген және 2017 жылы 2016 жылға қарағанда 12,4%-ке өскен.

Осы өзгерістер нәтижесінде облыс тұрғындарының нақты ақшалай кірістерінің индексі 2014 жылға қарағанда 2015 жылы – 2,5%-ке төмендеген және 2016 жылы 2015 жылмен салыстырғанда 5,9%-ке, 2017 жылы 2016 жылға қарағанда баржоғы – 2,2%-ке ұлғайған.

Облыс тұрғындарының ақшалай кірістерінің өзгерісіне әсер ететін факторларды анықтау мақсатында кіріс құрылымы зерттелді. Зерттеу тұрғындар кірісінің құрылымында өзгерістер болғандығын көрсетіп отыр. Қарастырылып отырған жылдарда тұрғындар кірісінің негізгі көзі ретінде еңбек қызметінен түсетін кірістер саналады. Бірақта кірістің жалпы сома-сында олардың үлесі 2008 жылғы 77%-тен 2017 жылы 73,9%-ке төмендеп отыр. Ауылдық жерлерде – сәйкес жылдар бойынша 78,7%-тен 72,4%-ке төмендеген.

Батыс Қазақстан облысында тұрғындардың жұмыспен қамтылуы тұрғындардың кірісі мен шығысына әсер етеді. Адамдар еңбек қызметін жеке және қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыру, азық-түлік өнімдеріне экономикалық қолжетімділігін қамтамасыз ету мақсатында белгілі бір кіріс алу үшін жүзеге асырады.

Батыс Қазақстан облысы тұрғындарының 2008-2018 жж. жұмыспен қамтылу деңгейін қарастырамыз. Қарастырылып отырған жылдар шеңберінде мәліметтерді зерттеу Батыс Қазақстан облысы тұрғындарының жұмыспен қамтылуының ауытқуын көрсетеді. Оларды шартты түрде үш кезеңге бөлуге болады. Бірінші кезең – 2008-2010 жж. көрсеткіштердің мәні 69,3%-тен 68,8%-ке (0,5 %-ке) төмендеген.

Екінші кезең – 2011 жылдан 2014 жылға дейін. Бұл кезеңде жұмыспен қамтудың ең жоғары деңгейі 2012 жылы 69,9% деңгейінде тіркелген (2010 жылмен салыстырғанда жұмыспен қамту 1,1%-ке, ал 2011 жылмен салыстырғанда 0,4%-ке артқан). Бұл кезеңнің кейінгі жылдары тұрғындарды жұмыспен қамту төмендеген. Үшінші кезең – 2015 жылдан 2017 жылға дейін. 2015 жылы облыста зерттеудің барлық кезеңіндегі (2008-2017 жж.) неғұрлым төмен жұмыспен қамту байқалса, кейінгі жылдары ол көрсеткіште өсімге қол жеткізілген. Бұл көрсеткіштердің мәні жұмыспен қамтудың орташа республикалық көрсеткіштерінен ерекшеленеді. 2008-2017 жж. республикада жұмыспен қамтудың ең төмен деңгейі – 66,1% 2009 және 2015 жылдары байқалса, осы кезеңдегі тұрғындарды ең жоғары жұмыспен қамту (68%) 2013 жылы тіркелген.

Батыс Қазақстан облысының ауылдық жерлерінде облыс тұрғындарының, соның ішінде еңбекке қабілетті жастағылардың 48%-тен астамы тұрып жатыр. Барлық қалалық тұрғындар облыс орталығы – Орал қаласында және Бөрлі ауданының орталығы – Ақсай қаласында шоғырланған.

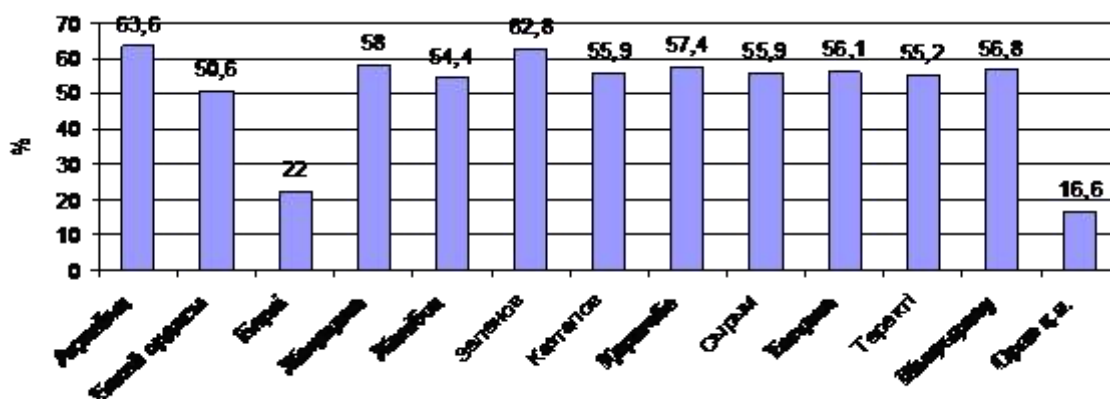
Батыс Қазақстан облысының аудандарында тұрғындарды жұмыспен қамтудың зерттелген кезеңі түрлі деңгейде: 2008 жылы жұмыспен қамту орташа облыстық деңгейден жоғары – Бөрлі ауданында болды. 2017 жылы неғұрлым жоғары жұмыспен қамтуды Бөрлі ауданы (77,8%) қамтамасыз етсе, ал неғұрлым төмен деңгей – Казталов ауданында (71,2%) тіркелді. Облыс орталығы Орал қаласында жұмыспен қамту орташа облыстық деңгейден (64,5%) төмен болды.

Біздің зерттеулеріміз көрсеткендей облыста жұмыспен қамту мәртебесі бойынша жұмыспен қамтылғандар құрылымында жалдамалы жұмысшылар мәртебесі неғұрлым жоғары болып келеді. Бұл еңбекақы, оклад, сыйақы, үстеме және т.б., немесе натуралды нысанда төлем төлеуді (сыйақы) қарастыратын жалдау келісімшарты бойынша жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар 2017 жылы облыста жұмыспен қамтылғандардың 36,9%-і өзін-өзі жұмыспен қамтыған тұрғындар мәртебесін иеленді. Облыстың Бөрлі ауданын есепке алмағанда, қалған барлық аудандарда олардың үлесі жоғары (сурет).

Ақжайық, Бөкейорда, Жаңақала, Жәнібек, Казталов, Қаратөбе, Сырым, Тасқала, Теректі, Шыңғырлау аудандары ауыл шаруашылығы өндірісі үшін қолайлы табиғи жағдайларымен сипатталады.

Мұнда қалалар жоқ, экономиканың өзге салалары дамымаған, сондықтан да ауыл шаруашылығы өндірісі тұрғындарды жұмыспен қамтуды қамтамасыз етеді. Ол жалдамалы жұмысшыларды да және өзін-өзі жұмыспен қамтыған тұрғындарды да жұмыспен қамтамасыз етеді. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған тұрғындар үшін еңбек ету сферасы болып сала өнімдерінің 50%-тен астамын қамтамасыз етіп отырған олардың жеке шаруашылықтары табылады (1 кесте).

Аграрная политика: механизм реализации

Ескерту: Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі Статистика жөніндегі комитет мәліметтері бойынша құрастырылды. www.stat.gov.kz

Сурет – Батыс Қазақстан облысының аудандары бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтыған тұрғындардың бөлінуі

1 кесте – 2013-2017 жылдардағы шаруашылық санаттары бойынша Батыс Қазақстан облысының ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің құрылымы, %

	2013	2014	2015	2016	2017
Жалпы өнім – барлығы	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
соның ішінде:					
ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	5,9	6,1	5,7	8,0	9,0
жеке кәсіпкерлер және шаруа немесе фермерлік шаруашылықтар	28,6	32,1	30,5	36,7	37,1
тұрғындар шаруашылығы	65,5	61,8	63,8	55,3	53,9

Ескерту: Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі Статистика жөніндегі комитет мәліметтері бойынша құрастырылды. www.stat.gov.kz

Облыстың ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы көлеміндегі тұрғындардың жеке шаруашылықтары өнімінің үлесі қысқарып келе жатқандығын атап өту маңызды. Егер де 2013 жылы тұрғындар шаруашылықтары өнімдерінің үлесі ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы өндірісіндегі үлесі 52,7%-ке: мал шаруашылығында – 78%, өсімдік шаруашылығында – 27% болса, 2017 жылы – 53,9% құраған. Бірақта жүргізілген зерттеулер көрсеткендей жеке қосалқы шаруашылықтарда қолма-қол ақшаның көлеңкелі айналымының қомақты көлемі мен формальді емес жұмыспен қамту байқалады. Бұл нарықтағы ұсақ қатысушылардың санының өсуімен және өнімнің негізсіз қымбаттауымен негізделетін салық заңдарындағы олқылықтармен, өндірістің ұсақ тауарлылығымен, сауда-логистикалық инфрақұрылымының дамуымен байланысты [10].

Батыс Қазақстан облысының аграрлық азық-түлік нарығы мен ауыл шаруашы-

лығының шешуі тиіс маңызды міндеттерінің бірі – облыс тұрғындарының азық-түлік және тағам өнімдері үшін шикізат ретінде ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерімен өзін-өзі қамтамасыз ету. Бірақ та бұл сұрақ облыс аудандарының ауыл шаруашылығының қандай да бір салалары үшін табиғи жағдайлардың және облыс тұрғындарының жан басына шаққанда ауыл шаруашылығының жер көлемі – жермен қамтамасыздығы сәйкестігімен анықталады. Облыстағы бұл факторлардың сәйкестігінің ерекшелігі облыс тұрғындарының жан басына шаққанда бидай, картоп, ет және сүт өндірісін көрсетеді (2 кесте).

Алынған мәліметтер облыстың ауыл шаруашылығы 2017 жылы 2008 жылмен салыстырғанда жан басына шаққанда картоп өндірісінің 13,1%-ке, көкөністің 27%-ке, бақша өнімдерінің 27%-ке артқандығын және бидай өндірісінің 52,1%-ке қысқарғанын көрсетіп отыр.

Аграрная политика: механизм реализации

2 кесте – Батыс Қазақстан облысындағы жан басына шаққандағы ауыл шаруашылығы өнімдерінің жекелеген түрлерінің өндірісі

	2008 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2017 ж. %	
					2008 ж.	2016 ж.
Бидай	1194,0	150,6	484,7	572,1	47,9	118,0
Картоп	80,4	109,2	114,1	90,9	113,1	79,7
Көкөніс	63,8	96,4	99,7	81,0	127,0	81,2
Бақша өнімдері	28,6	43,5	44,3	36,3	126,9	81,9
Ет	59,2	61,9	63,5	67,2	113,5	105,8
Сүт	375,7	357,4	356,2	359,4	95,7	100,9
Жұмыртқа	172,4	237	240,5	251,7	146,0	104,7

Ескерту: Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі Статистика жөніндегі комитет мәліметтері бойынша құрастырылды. www.stat.gov.kz

Мал шаруашылығы өнімдерінің ішінен ет өндірісі 13,5%-ке өссе, сүт өндірісі 4,3%-ке төмендеген. Облыста жұмыртқа өндірісі едәуір артып – 46%-ті құрап отыр.

Сонымен бірге 2017 жылы 2016 жылға қарағанда картоп өндірісі 20,3%-ке, көкөніс 18,8%-ке, бақша өнімдері 18,1%-ке қысқарған. Мал шаруашылығы өнімдерінің өндірісінде аздап өсу байқалады: ет – 5,8%-ке, сүт 0,9%-ке артқан. Жұмыртқа өндірісі 4,7%-ке жоғарылаған.

Облыста картоп, көкөніс және бақша өнімдерін өндірушілердің негізі болып тұрғындардың аз қуатты шаруашылықтары табылатындығын атап өткен жөн, олар қаржылық қолдаудың, сондай-ақ кооперациялаудың болмауы себепті 2017 жылы өздерінің өндірістерінің көлемін арттыра алмады.

Азық-түлікке төлем қабілетті сұранысты жоғарылату факторларын анықтау мақсатында облыстағы экономикалық қызмет түрлері бойынша орташа айлық еңбекақының өзгеру қарқынын қарастырдық. Зерттеу көрсеткендей, 2017 жылы облыс экономикасында жұмыспен қамтылғандардың 60%-тен астамы орташа айлық номинальды еңбекақы көрсеткішінен төмен еңбекақы алған. Жұмыспен қамтылғандардың 22,7%-і еңбектенетін ауыл шаруашылығында еңбекақы облыстағы орташа айлық еңбекақының 49,6%-ін құраған.

Ауылдарда қызметтің өзге танымал түрлері болып еңбекақысы орташа айлық көрсеткіштің 76,6%-іне тең сауда табылады, орташа айлық номинальды еңбекақы көрсеткішінен білім беруде 56,1%, денсаулық сақтауда 72,3% құрайды.

Тұрғындардың кірісінің өзгеруі облыс тұрғындарының тамақтанудың негізгі өнімдерін тұтынуға әсер етті. Тұтынудың қалыптасқан деңгейі 2,2%-ке төмендеген сүт және сүт өнімдерін есепке алмағанда азық-түліктің барлық негізгі түрлері бойынша 2008 жылғы деңгейден жоғары болды. Ет және ет өнімдерін тұтыну – 38%-ке, жұмыртқа – 46%-ке, картоп – 11,9%-ке, нан және нан өнімдерін – 5%-ке, жеміс-жидектер, көкөністер мен бақша өнімдері – 85,7%-ке өскен.

2016 жылға қарағанда 2017 жылғы тұтыну өсімі айтарлықтай болған, ал жекелеген өнімдер бойынша қысқарды. Нан және нан өнімдерін, жеміс-жидектер, көкөністер мен бақша өнімдерін тұтыну өзгеріссіз қалды. Сүт және сүт өнімдерін тұтыну – 0,4%-ке, жұмыртқа – 0,7%-ке өскен. Ет және ет өнімдерін тұтыну – 1,4%-ке, картопты тұтыну 2,1%-ке төмендеген.

Батыс Қазақстан облысының азық-түлікті орташа жан басына шаққанда тұтыну динамикасы 3 кестеде берілген.

3 кесте – Батыс Қазақстан облысы тұрғындарының жан басына шаққанда негізгі тағам өнімдерін тұтынуы

	2008 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2017 ж. % қатынасында	
					2008 ж.	2016 ж.
Ет және ет өнімдері	50	70	70	69	138	98,6
Сүт және сүт өнімдері	232	222	226	227	97,8	100,4
Жұмыртқа	100	147	145	146	146	100,7
Картоп	42	48	48	47	111,9	97,9
Жеміс-жидектер, көкөністер мен бақша өнімдері	42	80	78	78	185,7	100
Нан өнімдері	119	125	125	125	105	100

Ескерту: Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі Статистика жөніндегі комитет мәліметтері бойынша құрастырылды. www.stat.gov.kz

Рациональды нормалармен салыстыру бойынша облыс тұрғындарының тамақтану нан өнімдерін қоспағанда азық-түліктің барлық топтары бойынша жетіспеушілігімен ерекшеленеді. Азық-түлік өнімдерін ауыл және қала тұрғындарының тұтынуында айырмашылық көрінеді. Ресми статистика мәліметтерін зерттеу ауыл тұрғындары нан және нан өнімдерін, бау-бақша өнімдерін көбірек тұтынатынын көрсетеді. Сонымен бірге, олар ет және ет өнімдерін, сүт және сүт өнімдерін, жұмыртқа, жеміс-жидектер, картопты аз тұтынады.

Республика тұрғындарының тағам өнімдерінің негізгі түрлерін нақты тұтыну көрсеткіштерін тұтынудың ғылыми негізделген физиологиялық мөлшерлерімен салыстыру республика бойынша орташа тұтыну ең төменгі күнкөріс деңгейінен жоғары екендігін көрсетеді. Сонымен бірге, қалыптасқан тұтыну деңгейін Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігінің 2016 жылғы 9 желтоқсан-дағы №503 бұйрығымен бекітілген тиімді мөлшерлермен салыстыру ел тұрғындарының тамақтануы тағамтанудың барлық қарастырылып отырған түрлері бойынша тапшылық орын алғандығын көрсетеді. Ет және сүт өнімдерінің тапшылығы басты назар аудартады. Тамақтану құрамында қажетті өнімдердің, яғни қымбат өнімдердің орнына (мысалы, ет, ірімшік) пайдалылығы төмен, бірақ та неғұрлым қолжетімді және арзан өнімдермен (нан өнімдері, картоп) алмасуы жүруде.

Тұжырымдар. 1 Азық-түлік және тағам өнеркәсібі үшін шикізаттар ретінде ауыл шаруашылығы өнімдеріне сұранысты жоғарылатуға бағытталған шараларды аймақтағы ауыл шаруашылығын дамытуды ынталандыру есебінен жүргізу қажет. Осы мақсатта Батыс Қазақстан облысы үшін тұрғындардың жеке қосалқы шаруашылықтарын кооперациялау арқылы дамыту бағдарламасын жүзеге асыру қажет. Кооперация ауылдағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған тұрғындардың кірісін және жеке қосалқы шаруашылықтардың кірістілігін жоғарылату көзі болуы тиіс [қараңыз 10].

2. Белсенді және салауатты өмір салтын ұстану үшін қажетті тамақтану өнімдерінің жиынтығын сатып алуға кірісі мүмкіндік бермейтін тұрғындардың неғұрлым аз қамтылған топтарын қолдаудың аймақтық бағдарламасын жүзеге асыру қажет. Жеке-кей алғанда, азық-түлік өнімдеріне сұранысты жоғарылату мақсатында балалар-

дың, зейнеткерлердің, жүкті және бала емізетін әйелдердің тамақтануын ұйымдастыруға субсидия ұсынуға ықпал жасау.

3. Сауданың электронды алаңын құру жолымен ауыл шаруашылығы өнімдерінің желілік саудасын дамыту қажет. Бұл жеке қосалқы шаруашылықтар кооперативтеріне, ұсақ шаруашылықтар мен фермерлерге үлкен нарықтың тең құқылы қатысушылары ретінде сезінулеріне мүмкіндік береді, себебі кез келген ынта білдірген өндіруші өзі туралы ақпаратты орналастыра алады және тұрғындар кірісінің артуына ықпал етеді.

4. Азық түлік және оның өндірісі үшін шикізат ретінде ауыл шаруашылығы өнімдеріне сұранысты жоғарылатуға жана-ма түрде ықпал ететін облыстың көлік инфрақұрылымын дамытуға мемлекеттік инвестициялар қажет.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы. Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV заңы (2018.28.12. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Электрондық ресурс]. -2018.- URL: <http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/z050000066> (қаралған күні: 18.02.2019).

2 Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу. Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі №66 заңы [Электрондық ресурс].- 2018.- URL: <http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/z1200000527> (қаралған күні: 18.02.2019).

3 Қалиев Ғ.Ә., Әкімбекова Ч.Ү. Қазақстан Республикасының ауыл аумақтарының әлеуметтік дамуы //Аграрлық нарық проблемалары.- 2018.-№2.- Б. 7-13.

4 Гиззатова А.И. Вопросы теории и практики агропродовольственного рынка Республики Казахстан. - Уральск: РИЦ ЗКГУ им. М. Утемисова, 2018. – 226 с.

5 Бородин К.Г. Экономическая доступность продовольствия: факторы и методы оценки // Экономический журнал ВШЭ. - 2018.- Т. 22. -№ 4. -С. 563–582.

6 The Economist Intelligence Unit. Global Food Security Index 2017 Measuring Food Security and the Impact of Resource Risks. A Report. - London, 2017.-PP. 15-22.

7 Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Комитет по статистике [Электронный ресурс]. – 2018. - URL: <http://www.stat.gov.rz> (дата обращения: 18.01.2019).

8 Елисеева И.И. Статистика: учебное пособие. – М.: Проспект, 2013.– 342 с.

9 Методологическое положение по статистике.- Изд. 4-ое, доп. [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <http://www.stat.gov.rz> (дата обращения 18.01.2019).

10 Есенгалиева С.М. Организационно-экономические аспекты развития сельскохозяйственной кооперации // Проблемы агрорынка. – 2018. - № 1 - С. 156-163.

Әдебиеттер тизими

1 Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы. Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV заңы (2018.28.12. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Желектрондық ресурс]. -2018.- URL: <http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/z050000066> (қаралған күні: 18.02.2019).

2 Agroәнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу. Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі №66 заңы [Желектрондық ресурс].- 2018.- URL: <http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/z1200000527> (қаралған күні: 18.02.2019).

3 Қалиев Ғ.Ә, Әкімбекова Ч.Ү. Қазақстан Республикасының ауыл аумақтарының әлеуметтік

дамуды //Аграрлық ғылым проблемалары.- 2018.- N2.- В. 7-13.

4 Gizatova A.I. Voprosy teorii i praktiki agroproduktivnogo rynka Respubliki Kazahstan. - Ural'sk: RIC ZKGU im. M. Utemisova, 2018. – 226 s.

5 Borodin K.G. Jekonomicheskaja dostupnost' prodovol'stviya: faktory i metody ocenki // Jekonomicheskij zhurnal VShJe. -2018.- T. 22. -№ 4. -S. 563–582.

6 The Economist Intelligence Unit. Global Food Security Index 2017 Measuring Food Security and the Impact of Resource Risks. A Report. - London, 2017.-PP. 15-22.

7 Ministerstvo nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. Komitet po statistike [Jelektronnyj resurs]. – 2018. -URL: <http://www.stat.gov.rz> (data obrashhenija: 18.01.2019).

8 Eliseeva I.I. Statistika: uchebnoe posobie. – М.: Проспект, 2013.– 342 с.

9 Metodologicheskoe polozhenie po statistike.- Izd. 4-oe, dop. [Jelektronnyj resurs].- 2018.- URL: <http://www.stat.gov.rz> (data obrashhenija 18.01.2019).

10 Esengalieva S.M. Organizacionno-jekonomicheskie aspekty razvitija sel'skhozjajstvennoj kooperacii // Problemy agrorynka. – 2018. - № 1 - S. 156-163.

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В
АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНДЕ
МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ МЕНШІК ӨРІПТЕСТІГІН ДАМУ

DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP
IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF TURKESTAN REGION

Р.М. ТАЖИБАЕВА^{*1}

К.Э.Н.

Г.Б. БЕРМУХАМЕДОВА²

К.Э.Н.

Э.З. ЗИЯДИНОВА¹

докторант PhD

¹Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясауи, Туркестан, Казахстан

²Казахский государственный университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова,

Ақтау, Казахстан

rayhan1973@mail.ru

Р.М. ТАЖИБАЕВА¹

Э.Ф.К.

Г.Б. БЕРМУХАМЕДОВА²

Э.Ф.К.

Э.З. ЗИЯДИНОВА¹

PhD докторанты

¹Қ.А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

²Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті,

Ақтау, Қазақстан

R.M. TAZHIBAEVA¹

C.E.Sc.

G.B. BERMUKHAMEDOVA²

C.E.Sc.

E.Z. ZIYADINOVA¹

Phd student

¹Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan

²Caspian state university of technologies and engineering named after Sh. Yessenov, Aktau, Kazakhstan

Аннотация. Проанализированы проблемы и барьеры, препятствующие эффективному развитию механизма государственно-частного партнерства (ГЧП) в инновационной деятельности предприятий агропромышленного комплекса Туркестанской области. Определены направления совершенствования партнерства государства и бизнеса в данной сфере. Исследована зарубежная практика. Показаны результаты опроса экспертов, кабинетного исследования, личной беседы и наблюдения. Получены данные об образовании участников опроса, месте их работы и профессиональном опыте в сельскохозяйственной отрасли. Изучены мнения участников ГЧП со стороны государства и агробизнеса. Сделаны соответствующие выводы, представляющие взаимный интерес для государственных структур и предпринимателей. По результатам исследования выявлены дефицит опытных, компетентных менеджеров, ориентированных на бизнес, знающих проблемы агробизнеса, инновационной деятельности в сфере АПК, слабая мотивация предпринимательства со стороны государства, отсутствие аналитических исследований отечественной практики государственно-частного партнерства в аграрном секторе. Определены меры поддержки инновационных ГЧП проектов в виде разработки и утверждения методики оценки их эффективности в сельском хозяйстве; создания модели договора инновационного типа; подготовки методических рекомендаций для акиматов и предпринимателей, включающих набор важнейших критериев участия в проектах и компетенций для обеих сторон; организации доступной для агробизнеса базы данных инновационных проектов в сельскохозяйственном производстве.

Аңдатпа. Түркістан облысының агроөнеркәсіптік кешені кәсіпорындарының инновациялық қызметінде мемлекеттік-жеке меншік өріптестік (МЖӨ) тетігін тиімді дамытуды тежейтін

конкуренции из-за высоких издержек участия в тендерах, что приводит к росту издержек, а не их уменьшению [1].

В настоящее время проведено множество исследований по изучению опыта практической реализации моделей ГЧП, представлены формы его реализации в различных отраслях экономики, в т.ч. АПК [2]. Однако в Казахстане широкая дискуссия по данному аспекту пока не находит значимого практического воплощения из-за недостаточности примеров успешной реализации подобных проектов.

Материал и методы исследования.

С целью выявления проблем и барьеров, препятствующих более эффективному развитию механизма ГЧП в инновационной деятельности предприятий АПК Туркестанской области, в январе-феврале 2019 г. проведен опрос руководителей сельскохозяйственных предприятий региона и специалистов акимата области.

Главная цель данного исследования – выявление проблем и барьеров в развитии ГЧП в АПК Туркестанской области.

Основные задачи исследования: выявление механизмов ГЧП в инновационной сфере АПК; систематизация проблемных вопросов и ограничений ГЧП в сельском хозяйстве; определение возможных направлений совершенствования партнерства государства и бизнеса в данной сфере.

Методы исследования: кабинетное исследование; опрос экспертов; личная беседа; личное наблюдение.

Опрос включал 10 вопросов, распределенных на три модуля: краткая информация участника о себе; вопросы-утверждения; полуоткрытые вопросы.

Из 30 разосланных анкет в опросе приняли участие 25 экспертов как со стороны государства (6 чел.), так и бизнеса (19 чел.). С 10 экспертами, принявшими участие в опросе, были проведены личные беседы.

Мнения экспертов представлены анонимно в обобщенном виде. География – Туркестанская область.

Результаты и их обсуждение. Ответы на вопросы первого модуля позволили получить представление об образовании участников опроса, месте их работы и профессиональном опыте в сельскохозяйственной отрасли.

При ответах по второму модулю «вопросы-утверждения» респондентам необходимо было выбрать один из предложенных вариантов ответа (поставить «галочку»): «совершенно согласен» (5), «согла-

сен» (4), «не согласен» (3), «совершенно не согласен» (2), «затрудняюсь ответить» (1), соответствующие значениям пятибалльной шкалы: от 5 до 1.

При ответах на вопросы третьего модуля – полуоткрытые вопросы – респонденты могли выбрать несколько вариантов ответа на каждый вопрос.

В рамках Модуля I «Краткая информация о себе» анализ данных о респондентах показал, что 17 экспертов (68%) имеют высшее образование, 4 (16%) – средне-специальное и 4 (16%) – общее среднее.

Опыт работы в сельском хозяйстве на момент проведения исследования имели все эксперты, один из респондентов работает в отрасли АПК 36 лет.

На вопрос: «У Вас есть опыт участия в ГЧП (не важно, в какой отрасли)?», утвердительно ответили 12 экспертов (48%).

В ходе беседы с участниками опроса со стороны государства было выявлено, что все они, начиная аграрный бизнес, ощущали недостаток рыночной информации, методических материалов, квалификации и опыта. К примеру, жаловались на сложный технический язык документации, различных решений в организации бизнес-проектов, что усложняло процесс согласований. Причем самые большие трудности возникали при проведении оценки инновационных предложений, хотя именно инновационные решения и являются одной из главных целей ГЧП [3].

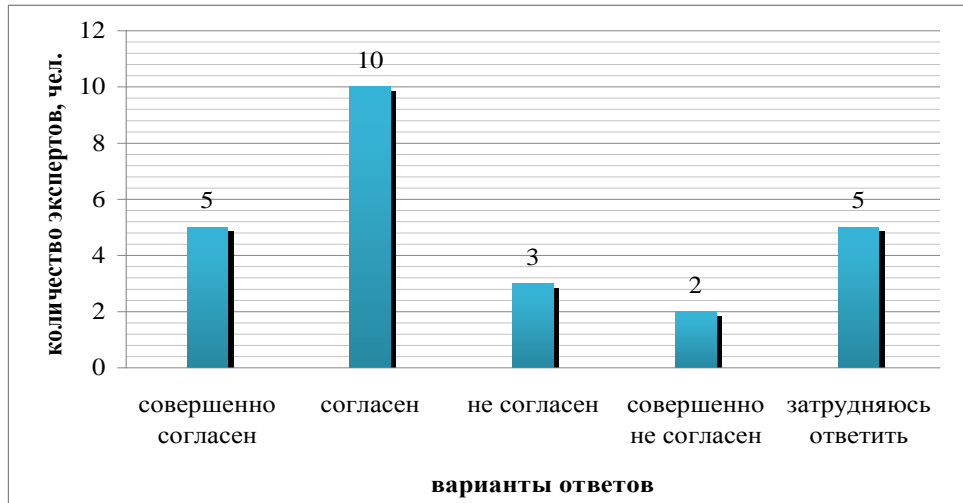
Все респонденты – государственные менеджеры. Они выступили за стандартизацию методик оценки эффективности проектов и управления рисками. Положительно относятся эксперты и к формированию команды менеджеров, специализирующихся на запуске и управлении проектами ГЧП. Однако именно данной категории квалифицированных и опытных менеджеров остро не хватает в республике [4].

О низкой квалификации и отсутствии опыта у государственных менеджеров-участников ГЧП говорили также эксперты из числа руководителей сельхозпредприятий. Наибольшую озабоченность респонденты высказали по поводу отсутствия объективности в оценках и распределении рисков, невнимания к пожеланиям сельхозпроизводителей. Беспокоит руководителей предприятий отсутствие откровенного диалога между сторонами по имеющимся проблемам, что повышает вероятность снижения качества проектов и увеличивает их стоимость для заказчика.

Аграрная политика: механизм реализации

В рамках Модуля II «Вопросы-утверждения» было установлено, что большинство экспертов оценивают модели ГЧП

в сельском хозяйстве как «не эффективные» (рисунок 1).

Примечание: составлен авторами по результатам опроса экспертов
 Рисунок 1 – Результаты ответа на вопрос-утверждение об эффективности моделей ГЧП в сельском хозяйстве Казахстана, чел.

Поясняя в личной беседе свои ответы на вопрос об эффективности моделей ГЧП, эксперты-сельхозпроизводители отмечали слабую детализацию применяемых процедур, размытость положений об ответственности заказчика (государства, ведомства).

Об инновационных проектах ГЧП в сельском хозяйстве в общем виде знают практически все эксперты, но лично из 12 принимали участие в подобных проектах только 3 человека.

Аналогичным образом респонденты высказались о правилах, процедурах и формах ГЧП в сельском хозяйстве. Под-

робности знают единицы. Некоторые затруднялись с ответом на вопрос о различии господдержки в виде субсидий, дотаций и собственно проектов ГЧП.

Таким образом, респонденты продемонстрировали в целом низкую осведомленность об инновационных проектах ГЧП-АПК.

На вопрос-утверждение: «Я считаю, что реализация инновационных проектов ГЧП в сельском хозяйстве Туркестанской области имеет большие перспективы», большинство (76%) высказались «совершенно согласен» (28%) и «согласен» (48%) (рисунок 2), что вселяет определенный оптимизм [5].

Примечание: построен авторами по результатам опроса экспертов
 Рисунок 2 – Результаты ответа на вопрос-утверждение о перспективах инновационных проектов ГЧП в сельском хозяйстве Туркестанской области

Аграрная политика: механизм реализации

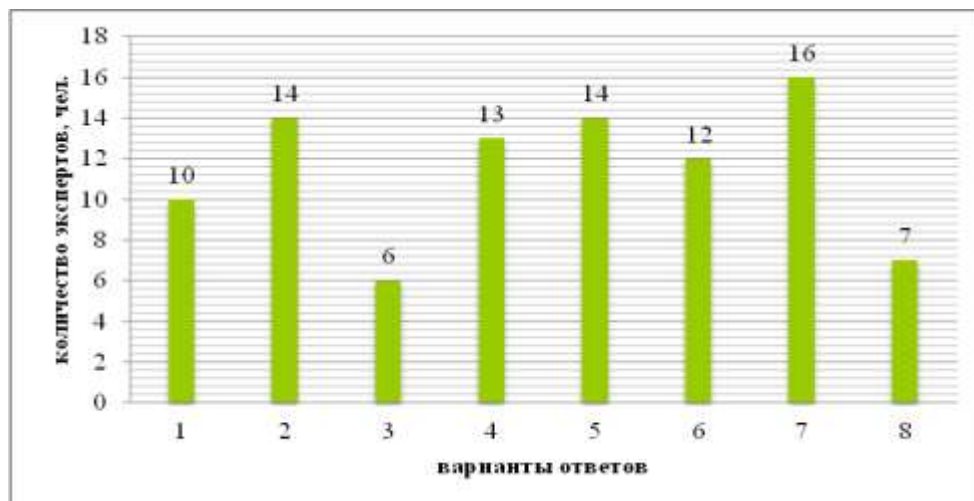
Многие респонденты в беседах с сожалением отмечали несоответствие имеющегося научно-технического и технологического потенциала отрасли АПК новым требованиям экономики и производства экологически чистой продукции, недостаточную поддержку субъектов малого бизнеса со стороны государства и высокую стоимость нововведений, не позволяющих включиться в инновационную деятельность [6].

Всех экспертов беспокоит рост цен на энергоносители, неэквивалентность обмена сельского хозяйства с другими отраслями экономики, что ведет к деградации материально-технической базы [7].

В Модуле III экспертам было предложено ответить на вопрос: «Какие барьеры, по Вашему мнению, в наибольшей степени препятствуют развитию инновационных проектов ГЧП в сельском хозяйстве?», сделав выбор из следующего перечня:

- низкий уровень компетенции госслужащих, отсутствие их ответственности за конечный результат;
- неравноправие сторон, отсутствие взаимопонимания между бизнесом и госорганами;
- отсутствие инновационных проектов в отрасли, способных принести реальную прибыль;
- низкий уровень практики внедрения подобных проектов в национальном сельском хозяйстве;
- слабая мотивация бизнеса со стороны государства;
- высокие рыночные, административные и финансовые риски проекта;
- другое.

Допускался выбор нескольких вариантов ответа. Результаты выбора ответов распределились следующим образом (рисунок 3).

Примечание: построен авторами по результатам опроса экспертов

Рисунок 3 – Результаты выбора ответов на вопрос о барьерах, препятствующих развитию инновационных проектов ГЧП в сельском хозяйстве

Как показывает рисунок 3, наибольшее число экспертов считают существенными барьерами «неравноправие сторон, отсутствие взаимопонимания между бизнесом и государственными служащими» (14), «слабая мотивация для бизнеса со стороны государства» (14), «отсутствие практики внедрения подобных проектов в национальном сельском хозяйстве» (13).

В личных беседах некоторые эксперты-руководители сельхозпредприятий отмечали, что для многих представителей госорганов государственно-частное партнерство стало своего рода «модным трендом». Государственные структуры нередко рассматривают бизнес только как источник финансовых ресурсов и не более того.

Отсюда низкое качество взаимодействия государства и бизнеса.

Отмечалось также, что государству не всегда удается создать благоприятные инвестиционные условия частным партнерам для повышения привлекательности их участия в подобных проектах бизнеса. Руководителям сельхозпредприятий порой непонятны мотивы принятия/изменения решений государственными органами и управления, наибольшие опасения вызывают новые требования или правила, которые появляются постфактум, когда договоренности по основным позициям проекта достигнуты [8].

Второй вопрос Модуля III «Что, по Вашему мнению, необходимо предпринять,

чтобы успешно внедрять инновационные проекты ГЧП в сельском хозяйстве Туркестанской области?» предполагал выбор из следующих вариантов:

- создать условия, выгодные для бизнеса (мотиваторы) к участию в инновационных проектах ГЧП;

- обеспечить стабильность, четкость и прозрачность всех процедур ГЧП со стороны государства;

- организовать департамент при акиматах, в задачи которого будет входить внедрение проектов ГЧП в сельском хозяйстве;

- разработать модели договора и инновационного проекта ГЧП в сельском хозяйстве, а также подготовить методические рекомендации для акиматов и предпринимателей, включающие набор важнейших критериев участия в проектах и компетенций для обеих сторон;

- утвердить методику оценки эффективности инновационных проектов на основе модели ГЧП в сельском хозяйстве;

- создать доступную для предпринимателей базу данных инновационных проектов в сельском хозяйстве;

- другое.

Здесь приоритетными мерами в поддержке инновационных проектов ГЧП стали «разработка и утверждение методики оценки эффективности инновационных проектов на основе модели ГЧП в сельском хозяйстве» (24), «разработка модели договора ГЧП, его инновационного проекта в сельском хозяйстве. В повестке дня подготовка методических рекомендаций для акиматов и предпринимателей, включающих набор важнейших критериев участия в проектах и компетенций для обеих сторон» (20); «создание доступной для предпринимателей базы данных инновационных проектов в сельском хозяйстве» (19).

Среди «других» ответов респонденты-предприниматели указали на необходимость обеспечения более продуктивного трехстороннего взаимодействия государства, бизнеса и науки как при определении приоритетных направлений технологического развития, так и в процессе их реализации; на создание стимулов и условий для повышения инновационной активности предприятий с использованием комплекса мер тарифного и налогового регулирования [9].

Наблюдения за состоянием инновационного сектора АПК в Туркестанской области также показывают трудности, связанные с отсутствием в государственной системе практики признания ошибок и корректировки принятых решений. Ошибки,

как правило, маскируются в надежде на то, что негативные последствия проявятся лишь со временем. В итоге, ответственность со стороны госорганов за них практически никто не несет, что снижает доверие между государством и бизнесом.

Есть негативные моменты и со стороны бизнеса. Практически ни у кого, из принимавших участие в опросе руководителей предприятий, нет ясного понимания инновационной стратегии развития своего агробизнеса. Большинство интересуется лишь коммерческий результат (прибыль), мало кто задумывается о социальной компоненте, без учета которой достичь высоких экономических показателей невозможно.

Выводы

1. Потребность в ГЧП со стороны государственных органов часто носит декларативный характер: наблюдается дефицит опытных, компетентных, ориентированных на бизнес и ответственных менеджеров, которые могли бы глубоко понимать законы функционирования частного бизнеса, инновационной деятельности в сфере АПК и проблемы отрасли. ГЧП в Казахстане пока нельзя назвать партнерством в полном смысле. Априори госслужащий начальник всегда прав. Агробизнес вступает во взаимодействие с государством скорее вынуждено, чтобы решить свои сложные проблемы, а не в целях инновационного развития.

2. К числу основных проблем и барьеров ГЧП в инновационном секторе АПК следует отнести неравноправие сторон, отсутствие взаимопонимания между бизнесом и чиновниками; слабую мотивацию бизнеса со стороны государства; отсутствие аналитических исследований о национальной практике внедрения ГЧП в АПК.

3. В отношениях государства и бизнеса в рассматриваемой сфере в настоящее время фактически нет третьей составляющей – научного сектора, что проявляется в отсутствии должного нормативно-методического обеспечения эффективности ГЧП проектов в агропромышленном комплексе, а также методических рекомендаций для государственных структур и предпринимателей, рассматривающих критерии и компетенции обоюдного участия в проектах.

4. В целом ни у представителей государства, ни у предпринимателей пока не сложилось глубокого понимания необходимости комплексного подхода к разработке и реализации проектов ГЧП в агропромышленном производстве, равной значимости коммерческих, бюджетных и социальных элементов партнерства.

Список литературы

1 Кооперация – будущее сельского хозяйства [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <https://www.caravan.kz/gazeta/kooperaciya-budu-shhee-selskogo-khozyajstva-4859/> (дата обращения 05.02.2019).

2 Программа кредитования «Ынтымақ» [Электронный ресурс].- 2016.- URL: https://www.kazagro.kz/web/fond/yntymak_n (дата обращения 05.02.2019).

3 Кредитование сельского хозяйства [Электронный ресурс].-2017.- URL: <https://ontustik.gov.kz/ru/pages/kreditovanie-selskogo-hozyaystva> (дата обращения 01.02.2019).

4 В Туркестанской области объем экспорта сельскохозяйственной продукции увеличится в 2,5 раза [Электронный ресурс]. - 2018.- URL: <https://ontustik.gov.kz/ru/news/v-turkestantskoj-oblasti-obem-eksporta-selskohozyaystvennoj-produkcii-uvlichitsya-v-25-raza> (дата обращения 01.02.2019).

5 Агропромышленный комплекс Туркестанской области будут развивать по 19 направлениям [Электронный ресурс].-2018.- URL: https://forbes.kz/news/2018/12/06/newsid_187892 (дата обращения 01.02.2019).

6 Б.С. Мырзалиев, Г.Б. Бермухамедова, Э.З. Зиядинова. Public-private partnerships in agriculture: a review of innovation and technology transfer partnerships // Проблемы агрорынка.- 2018.- №4.- С. 67-73.

7 Ахмедьяров Е. А., Джакупова А.Н. Проблемы и направления инновационного развития АПК Республики Казахстан // Проблемы агрорынка. - 2016. - № 2. - С. 164-168.

8 Ким В. В., Абдишова Г. Б. Особенности агропромышленного комплекса в Казахстане // Молодой ученый. - 2017. - № 8.1. - С. 21-23.

9 Авдугалиев Р. А. Методологические подходы к определению понятий условия и качества жизни сельского населения в Казахстане // Молодой ученый. - 2010. - №9. - С. 104-107.

Spisok literatury

1 Kooperacija – budushhee sel'skogo hozjajstva [Jedektronnyj resurs].-2018.-URL: <https://www.caravan.kz/gazeta/kooperaciya-budushhee-selskogo-khozyajstva-4859/> (data obrashhenija 05.02.2019).

2 Programma kreditovanija «Yntymak» [Jelektronnyj resurs].- 2016.- URL: https://www.kazagro.kz/web/fond/yntymak_n (data obrashhe-nija 05.02.2019).

3 Kreditovanie sel'skogo hozjajstva [Jelektronnyj resurs].- 2017.- URL: <https://ontustik.gov.kz/ru/pages/kreditovanie-selskogo-hozyaystva> (data obrashhenija 01.02.2019).

4 V Turkestantskoj oblasti ob'em jeks-porta sel'skohozjajstvennoj produkcii uvelichitsja v 2,5 raza [Jelektronnyj resurs]. - 2018.-URL: <https://ontustik.gov.kz/ru/news/v-turkestantskoj-oblasti-obem-eksporta-selskohozyaystvennoj-produkcii-uvlichitsya-v-25-raza> (data obrashhenija 01.02.2019).

5 Agropromyshlennyj kompleks Turkestantskoj oblasti budut razvivat' po 19 napravlenijam [Jelektronnyj resurs].- 2018.- URL: https://forbes.kz/news/2018/12/06/newsid_187892 (data obrashhenija 01.02.2019).

6 B.S. Myrzaliev, G.B. Bermuhamedova, Je.Z. Zijadinova. Rublic-private partnerships in agriculture: a review of innovation and technology transfer partnerships // Problemy agrorynka.- 2018.- №4.- S. 67-73.

7 Ahmed'jarov E.A., Dzhakupova A.N. Problemy i napravlenija innovacionnogo razvitija APK Respubliki Kazahstan // Problemy agrorynka. - 2016. - № 2. - S. 164-168.

8 Kim V.V., Abdishova G.B. Osobennosti agropromyshlennogo kompleksa v Kazahstane // Molodoj uchenyj. - 2017. - № 8.1. - S. 21-23.

9 Avdugaliev R.A. Metodologicheskie podhody k opredeleniju ponjatij uslovija i kachestva zhizni sel'skogo naselenija v Kazahstane // Molodoj uchenyj. - 2010. - №9. - S. 104-107.

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП
ACCOUNTING IN AGRICULTURE

К.Ж. ШОЛПАНБАЕВА*

к.э.н., профессор

А.А. АПЫШЕВА

к.э.н., доцент

Н.К. ШАЙХАНОВА

к.э.н., доцент

*Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан
kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru*

К.Ж. ШОЛПАНБАЕВА

э.ф.к., профессор

А.А. АПЫШЕВА

э.ф.к., доцент

Н.К. ШАЙХАНОВА

э.ф.к., доцент

С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен, Қазақстан

K.ZH. SHOLPANBAEVA

C.E.Sc., Professor

A.A. APYSHEVA

C.E.Sc., Associated Professor

N.K. SHAYKHANOVA

C.E.Sc., Aassociated Professor

Kazakhstan StateUniversity S. Amanzholov, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Аннотация. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве, как и в любой другой сфере, является системой, обеспечивающей сбор, регистрацию и обобщение информации об имуществе, обязательствах предприятия, выраженной в денежном эквиваленте. Он обеспечивает непрерывный и всеохватывающий документальный учет всех без исключения операций, проводимых в хозяйстве. В статье показаны объекты бухгалтерского учета в сельском хозяйстве: имущество сельхозпредприятия, финансовые вложения, материально-производственные запасы, денежные и основные средства. Отмечается, что главная цель бухучета в сельскохозяйственных предприятиях – это анализ, интерпретация и использование экономической информации для выявления тенденций развития предприятия, выбора варианта и принятия управленческих решений. Рассматривается учетная информация, используемая на следующих уровнях управления: внутрихозяйственном (в производственных подразделениях – данные первичного и сводного учета), общехозяйственном (по хозяйству в целом – показатели текущего бухгалтерского учета, включая отчетность) и внешнем уровне управления сельскохозяйственным производством (используется в основном квартальная и годовая бухгалтерская отчетность). Кроме информационной, бухгалтерский учет имеет контрольную функцию, суть которой сводится к иллюстрации выполнения организационного плана и оценке рентабельности каждой отрасли хозяйства, а также предотвращению неэффективной работы, нерационального использования ресурсов и, следовательно, к сохранению средств предприятия.

Аңдатпа. Ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есеп кез келген басқа саладағы сияқты ақшалай баламада көрсетілген мүлік, кәсіпорынның міндеттемелері туралы ақпаратты жинауды, тіркеуді және қорытуды қамтамасыз ететін жүйе болып табылады. Ол шаруашылықта жүргізілетін барлық операциялардың үздіксіз және түгел қамтитын құжаттық есебін қамтамасыз етеді. Мақалада ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есеп нысандары: ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының мүлкі, қаржы салымдары, материалдық-өндірістік қорлар, ақша және негізгі құралдар көрсетілген. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы бух-

повышения эффективности производства возделываемых культур и работ.

Главное средство производства в сельском хозяйстве – земля, особенности которой вызывают специфические формы концентрации и специализации сельскохозяйственного производства. Возрастают необходимость применения научно обоснованных систем земледелия для повышения плодородия почвы. В качестве средств производства в сельском хозяйстве применяются живые организмы – растения и животные. В связи с этим в развитии отрасли переплетается действие экономических и биологических законов, период производства не совпадает с рабочим периодом, сезонно используются средства производства и труд.

Результаты и обсуждение. Значительные особенности в характере деятельности имеются у межхозяйственных предприятий разных видов. Все это также учтено в плане счетов. На межхозяйственных предприятиях по производству промышленной продукции применяются счета, характерные для предприятий промышленности. Это относится также к агропромышленным предприятиям и объединениям, где достаточно высоко представлено промышленное производство [1].

Сельское хозяйство, как отрасль экономики, характеризуется рядом особенностей, которые в основе своей определяются действием естественных факторов.

Специфика сельскохозяйственного учета заключается в связанности процесса производства с живой природой, землей и живыми организмами – животными и растениями, являющимися предметами труда. Значительная часть производственного цикла состоит в целенаправленном воздействии на живые организмы – выращивание их до определенных кондиций, приобретения ими необходимых человеку полезных свойств, качеств. Вследствие перерывов, вызываемых естественными климатическими условиями, производственный цикл в сельском хозяйстве намного длительнее, чем в других отраслях. Так, производство мяса крупного рогатого скота занимает несколько лет, выращивание плодовых насаждений – многие годы, производство продуктов растениеводства длится в течение года [2].

Сельскохозяйственное производство пространственно рассредоточено и ведется на больших площадях. Здесь используют в основном мобильную сельскохозяйственную технику. Эта особенность влияет

на организацию производственных подразделений и требует учета затрат и доходов не только по культурам и видам животных, но и самостоятельным хозяйственным подразделениям (отделениям, фермам, цехам, бригадам и пр.).

В сельскохозяйственном производстве заметен разрыв между временем производства и рабочим периодом: процесс производства в большинстве отраслей выходит за пределы календарного года. Поэтому в бухгалтерском учете разграничивают расходы по производственным циклам, которые не совпадают с календарным годом: затраты прошлых лет под урожай текущего года; текущего года под урожай будущих лет; по выращиванию молодняка и откорму животных и т.п.

Сельскохозяйственные предприятия сами воспроизводят в натуре часть средств производства. Например, выращенных в хозяйстве животных используют в качестве продуктивного и рабочего скота (средства производства). Часть продукции производства применяют для дальнейшего воспроизводства (семена, корма, посадочный материал).

Биологические особенности сельскохозяйственного производства связаны с тем, что от одной культуры или вида животных получают одновременно несколько видов продукции. В связи с этим в бухгалтерском учете возникает необходимость соответствующего разграничения затрат и исчисления себестоимости выхода разнородной продукции. Учет затрат в основных отраслях сельскохозяйственного производства ведут не по объектам исчисления (зерно, молоко, приплод), а по объектам учета (пшеница яровая, овцеводство и т.п.). Затраты между различными видами продукции распределяют по установленным коэффициентам, пропорционально ее оценке или другим способам.

Ввиду влияния естественно-климатических факторов, особенно в растениеводстве, сохраняется воздействие сезонности, когда основные работы выполняют в период сева и уборки урожая.

Бухгалтерский учет, отражая сезонность в работах и затратах, сам подвержен влиянию этих факторов: в периоды основных сельскохозяйственных работ и уборки урожая объем учетных работ возрастает, а в период сезонного снижения работ и затрат – сокращается.

Первичная регистрация объема выхода продукции (при ее получении) также является определенной особенностью в бух-

галтерском учете. В сельском хозяйстве нет непосредственной функциональной зависимости между объемом производственных затрат и выходом продукции.

Бухгалтерский учет на сельскохозяйственном предприятии организуется в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности и Законом Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» [3].

Бухгалтерский учет в сельскохозяйственных предприятиях ведут в соответствии с Типовым планом счетов бухгалтерского учета Республики Казахстан. Данный план счетов содержит специальные счета для сельскохозяйственных предприятий:

■ Подраздел 2500 «Биологические активы» предназначен для учета биологических активов, связанных с сельскохозяйственной деятельностью [4]. Данный подраздел включает следующие группы счетов: 2510 «Растения», 2520 «Животные».

■ Подраздел 6200 «Прочие доходы» предназначен для учета прочих доходов. Включает счет 6270 – «Доходы от изменения справедливой стоимости биологических активов», где отражаются операции, связанные с получением доходов от изменения справедливой стоимости биологических активов.

■ Подраздел 7400 «Прочие расходы» предназначен для учета прочих производственных расходов, которые возникают независимо от процесса обычной деятельности. Включает счет 7460 – «Расходы от изменения справедливой стоимости биологических активов», где учитываются расходы от изменения справедливой стоимости биологических активов.

Для учета материальных ценностей на сельскохозяйственном предприятии в рабочий план счетов, который составляется на основании Типового плана счетов, необходимо ввести следующие субсчета к счету 1310 «Сырье и материалы» [5]:

● счет 1310-1 «Семена и посадочный материал»;

● счет 1310-2 «Корма» – на данных субсчетах будут учитываться наличие и движение семян, посадочного материала и кормов, как собственного производства, так и покупных;

● счет 1310-3 «Удобрения». На данном счете будут учитываться органические и минеральные удобрения. Минеральные удобрения отражают в физической массе

с указанием содержания действующего вещества;

● счет 1310-4 «Средства защиты животных и растений». На данном счете будут учитываться ядохимикаты, биопрепараты, медикаменты и другие химикаты, используемые для борьбы с вредителями и болезнями сельскохозяйственных культур, животных, проведения опытов с растениями, животными и т.п. Рыбий жир, ацидофиллин и тому подобное, ветеринарно-профилактические материалы относят к витаминным кормам и учитывают на счете 1310-2 «Корма».

Сельскохозяйственная продукция, полученная от основного производства (растениеводства и животноводства), частью остается для производственных нужд, как корма и семена, частью предназначена для реализации – товарная часть сельскохозяйственной продукции, частью – приплод остается на доращивании [6].

Товарная часть готовой продукции в сельскохозяйственных предприятиях учитывается на счете 1320 «Готовая продукция», к которому должны будут открыться следующие субсчета:

◆ «Готовая продукция растениеводства»;

◆ «Готовая продукция животноводства»;

◆ «Готовая продукция промышленного производства» [7].

В течение года готовая продукция приходится и отпускается в расход по учетным (плановым) ценам. При оприходовании продукции дебетуют счет 1320 «Готовая продукция» (субсчета 1,2,3) и кредитуют счет 8100 «Основное производство» (субсчета 1 «Растениеводство», 2 «Животноводство», 3 «Промышленное производство»).

В конце года после составления калькуляции фактической себестоимости продукции учетная ее себестоимость доводится до фактической путем списания на дебет счетов:

– 1320 «Готовая продукция» (в части остатков продукции на складе);

– 8100 «Основное производство» (в части продукции, израсходованной на производство);

– 7000 «Себестоимость реализованной готовой продукции (работ, услуг»);

– 1340 «Незавершенное производство» (в части наращенного веса животных на выращивании и откорме);

– 8310 «Вспомогательные производства» (в части продукции, израсходованной

на кормление рабочего скота) с кредита счета 8100 «Основное производство» (субсчета 1,2,3) калькуляционных разниц (+,-).

Приплод животных, их наращенный вес, а также взрослый скот, поставленный на откорм, следует учитывать на счете 1340 «Незавершенное производство», к которому предлагается открыть два субсчета: «Незавершенное производство»; «Животные на выращивании и откорме».

Приплод животных и взрослый скот на откорме в сельскохозяйственном производстве является базой воспроизводства и формирования основного стада и рабочего скота, а также базой воспроизводства мясного баланса страны. Поэтому приплод животных и взрослый скот на откорме считаем незавершенным производством. Аналитический учет животных должен вестись по видам и половозрастным группам животных, в головах, в живом весе, где надо и по упитанности [8].

Учет доходов от основной деятельности ведется на счете 6010 «Доход от реализации готовой продукции (работ, услуг)», к которому открываются следующие субсчета:

- «Доход от реализации продукции растениеводства»;
- «Доход от реализации продукции животноводства»;
- «Доход от реализации продукции промышленного производства»;
- «Доход от реализации работ и услуг».

Расходы по реализации готовой продукции, работ и услуг учитываются на счете 7010 «Себестоимость реализованной готовой продукции (работ, услуг)», к которому должны быть открыты следующие субсчета:

- «Себестоимость реализованной продукции растениеводства»;
- «Себестоимость реализованной продукции животноводства»;
- «Себестоимость реализованной продукции промышленного производства»;
- «Себестоимость реализованных работ и услуг».

Для учета затрат на производство применяются счета 8110 «Основное производство», 8310 «Вспомогательные производства».

К счету 8110 «Основное производство» должны быть открыты следующие субсчета: «Растениеводство»; «Животноводство»; «Промышленное производство».

К счету 8310 «Вспомогательные производства» открывают субсчета по видам вспомогательных производств [9]. Учет общепроизводственных (накладных) расходов ведется на счете 8410 «Накладные расходы», к которому открываются следующие субсчета:

- «Накладные расходы основного производства»;
- «Накладные расходы вспомогательного производства»;
- «Накладные расходы промышленного производства»;
- «Накладные расходы по строительству, осуществленному хозяйством» (при большом объеме строительного производства).

В крестьянских (фермерских) хозяйствах, для которых земля является основным средством производства или деятельность которых связана с использованием земли для производства сельскохозяйственной продукции, а также перерабатывающих сельскохозяйственную продукцию, может быть выбрана система упрощенного налогообложения и ведения бухгалтерского учета (по усмотрению хозяйствующего субъекта).

Выводы

1. Указанные различия в какой-то мере определяют специфичность сельскохозяйственного учета, его отличия от учета в других отраслях народного хозяйства.

2. Сельское хозяйство – одна из важнейших отраслей материального производства: возделывание сельскохозяйственных культур и разведение животных для получения земледельческой и животноводческой продукции.

3. Сельскохозяйственное производство производит продукты питания для населения, сырье для многих отраслей промышленности (пищевой, комбикормовой, текстильной, фармацевтической, парфюмерной и др.), правильная организация учета себестоимости продукции сельского хозяйства обеспечивает рациональное использование материальных и трудовых ресурсов.

4. Специфичность сельскохозяйственного учета заключается в том, что процесс производства связан с живой природой, землей и живыми организмами – животными и растениями, выступающими в качестве предметов труда.

Таким образом, это дает основание считать, что сельскохозяйственный учет

является составной частью единого бухгалтерского учета в отраслях экономики Республики Казахстан.

Список литературы

- 1 Глушков И.Е., Киселева Т.В. Бухгалтерский учет на сельскохозяйственных предприятиях. – М.: «KNORUS», 2015.- С. 220-356.
- 2 Кабылова Н. Особенности организации бухгалтерского учета в сельскохозяйственных организациях //Бухгалтер и налоги.- 2015.-№10.- С. 187-195.
- 3 О бухгалтерском учете и финансовой отчетности: Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, от 28.02.2007 года №234-111 //Официальная газета. – 2017, 12 марта.- С. 5-8.
- 4 Налоговый Кодекс РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет от 01.01.2008г., с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2019г.- URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33745225#pos=2;-247 (дата обращения: 19.04.2019).
- 5 Расторгуева Р.Н. Бухгалтерский учет в сельскохозяйственных организациях. Бухгалтерский учет в сельскохозяйственных организациях. – М: Academia, 2013.- 425 с.
- 6 Стефанова С.Н., Ткаченко И.Ю. Бухгалтерский учет на сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятиях. – М: «Феникс», 2018.- 224 с.
- 7 Шолпанбаева К.Ж., Апышева А.А., Белоусова Л.И. Финансовый учет 1.- Усть-Каменогорск: «БЕРЕЛЬ», 2017.-138с.
- 8 Кабылова Н.К. Абайхан Ш., Оразалинов Е. Бухгалтер. Основы бухгалтерского учета: учебник. – Изд. 4-е. - Астана: Фолиант, 2014. - 264 с.

9 Проскурина В. П. Бухгалтерские проводки.- Изд. 6-е.- Алматы: LEM, 2016. - 276 с.

Spisok literatury

- 1 Glushkov I.E., Kiseleva T.V. Buhgalterskij uchet na sel'skohozejajstvennyh predpriyatijah . – M.: «KNORUS», 2015.- S. 220-356.
- 2 Kabylova N. Osobennosti organizacii buhgalterskogo ucheta v sel'skohozejajstvennyh organizacijah //Buhgalter i nalogi.- 2015.-№10.- S. 187-195.
- 3 O buhgalterskom uchete i finansovoj otchetnosti: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan, imejushhij silu zakona, ot 28.02.2007 goda №234-111 //Oficial'naja gazeta. – 2017, 12 marta.- S. 5-8.
- 4 Nalогоvyj Kodeks RK «O nalogah i drugih objazatel'nyh platezhah v bjudzhet ot 01.01.2008g., s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2019g.- URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33745225#pos=2;-247 (data obrashhenija: 19.04.2019).
- 5 Rastorgueva R.N. Buhgalterskij uchet v sel'skohozejajstvennyh organizacijah. Buhgalterskij uchet v sel'skohozejajstvennyh organizacijah. – M: Academia, 2013.- 425 s.
- 6 Stefanova S.N., Tkachenko I.Ju. Buhgalterskij uchet na sel'skohozejajstvennyh i pererabatyvajushhij predpriyatijah. - M: «Feniks», 2018.- 224 s.
- 7 Sholpanbaeva K.Zh., Apysheva A.A., Belousova L.I. Finansovyj uchet 1.- Ust'-Kamenogorsk: «BEREL"», 2017.-138s.
- 8 Kabylova N.K. Abajhan Sh., Orazalinov E. Buhgalter. Osnovy buhgalterskogo ucheta: uchebnyk.- Izd.4-e.-Astana: Foliant, 2014.- 264s.
- 9 Proskurina V. P. Buhgalterskie provodki. – Izd. 6-е. - Almaty : LEM, 2016. - 276 s.

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ
ДЕБИТОРЛЫҚ БЕРЕШЕКТЕРІН БАСҚАРУ**

**УПРАВЛЕНИЕ ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТЬЮ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

MANAGEMENT OF RECEIVABLES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Д.Б. АБДЫКУЛОВА*¹

аға оқытушы

А.Ш. КУРАЛБАЕВА²

э.ғ.д., профессор

Г.К. ИСАЕВА¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

¹М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²Silkway халықаралық университеті, Шымкент, Қазақстан

dami_bax@mail.ru

Д.Б. АБДЫКУЛОВА¹

старший преподаватель

А.Ш. КУРАЛБАЕВА²

д.э.н., профессор

Г.К. ИСАЕВА¹

к.э.н., ассоциированный профессор

¹Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

²Международный университет Silkway, Шымкент, Казахстан

D. ABDYKULOVA¹

Senior Teacher

A. KURALBAYEVA²

Dr.E.Sc., Professor

G. ISSAYEVA¹

C.E.Sc., Associated Professor

¹M.Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

² Silkway International University, Shymkent, Kazakhstan

Аңдатпа. Ауыл шаруашылық кәсіпорындарында дебиторлық берешектің қалыптасу ерекшеліктері, оның пайда болуының объективті және субъективті себептері, эволюция циклы және есу факторлары көрсетілген. Дебиторлардың әрбір циклда берешектерінің пайда болу және танылу себептері, маусымдық ерекшеліктерге байланысты өтеу мерзімдері бойынша түрлері көрсетілген. Ауыл шаруашылығы өндірісі кәсіпорындарындағы дебиторлық берешектерді бухгалтерлік есепке алу мен талдаудың міндеттері анықталған, аграрлық сектордағы есепке алуды ұйымдастыру ерекшеліктері, кәсіпорынға борыштардың туындауына әкелетін контрагенттер арасындағы қатынастар анықталған. Дебиторлық берешек деңгейін бақылауды жүзеге асыру үшін қажетті ауыл шаруашылығы кәсіпорындары бухгалтериясының функциялары сипатталған. Қаржылық берешекті басқару саясаты өнімді сату көлемін ұлғайтуға, оның жалпы сомасын оңтайландыруға және дебиторлармен уақтылы есеп айырысуға бағытталған. Дебиторлық берешектің пайда болу тәуекелдерін төмендету, пайданы ұлғайту мақсатында олардың шоттарын басқару мәселелері зерделенді. Жүргізілген зерттеу негізінде борыштардың үлкен үлесіне байланысты қиын жағдайлардың алдын алу жолдары ұсынылады, өйткені дебиторлық берешекті басқару – өнімді сату көлемін кеңейтуге бағытталған және қаржы қаражатының берешек мөлшерін қысқартуға және оны уақтылы инкассолауды қамтамасыз етуге негізделген кәсіпорынның жалпы бизнес-саясатының бір бөлігі болады.

Аннотация. Показаны особенности формирования дебиторской задолженности в сельскохозяйственных предприятиях, объективные и субъективные причины ее возникновения, циклы эволюции и факторы роста. Отражены причины появления и признания задолженности дебиторов в каждом цикле, виды по срокам погашения в зависимости от сезонных особенностей. Определены задачи бухгалтерского учета и анализа дебиторской задолжен-

Аграрная политика: механизм реализации

ности в предприятиях сельскохозяйственного производства, выявлены особенности организации учета в аграрном секторе, отношения между контрагентами, которые способствуют возникновению долгов предприятию. Охарактеризованы функции бухгалтерии сельхозпредприятий, необходимые для осуществления контроля за уровнем задолженности дебиторов. Политика управления финансовой задолженностью направлена на увеличение объемов продаж продукции, оптимизацию ее общей суммы и своевременные расчеты с дебиторами. Изучены вопросы управления их счетами с целью снижения рисков возникновения дебиторской задолженности, увеличения прибыли. На основе проведенного исследования предлагаются пути предотвращения критических ситуаций, связанных с большой долей долгов, поскольку управление задолженностью дебиторов – часть общей бизнес-политики предприятия, направленной на расширение объемов реализации продукции и заключающейся в сокращении размеров задолженности финансовых средств и обеспечении своевременной ее инкассации.

Abstract. The features of the formation of receivables in agricultural enterprises, the objective and subjective reasons for its occurrence, evolution cycles and growth factors are shown. The reasons for the emergence and recognition of the debts of the debtors in each cycle, the types of maturity depending on seasonal characteristics are reflected. The objectives of accounting and analysis of receivables in agricultural production enterprises were identified, the specifics of accounting organization in agricultural sector, relations between counterparties that contribute to the emergence of debts of the enterprise were identified. The functions of agricultural enterprise accounting are described, which are necessary for controlling the level of receivables. The policy of financial debt management is aimed at increasing the sales of products, optimizing its total amount and timely settlements with debtors. The issues of managing their accounts were studied with the aim of reducing the risk of receivables and increasing profits. On the basis of the conducted research, the ways to prevent critical situations associated with a large proportion of debts are proposed, since management of receivables is part of the company's overall business policy aimed at increasing the sales of products and reducing the amount of financial debts and ensuring its timely collection.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, ауыл шаруашылығы кәсіпорындары, басқару, дебиторлық берешек, құн, өсу факторлары, бухгалтерлік есеп, тәуекелдер.

Ключевые слова: аграрный сектор, сельскохозяйственные предприятия, управление, дебиторская задолженность, стоимость, факторы роста, бухгалтерский учет, риски.

Keywords: agricultural sector, agricultural enterprises, management, receivables, cost, growth factors, accounting, risks.

Кіріспе. Ауыл шаруашылығын дамыту еліміз үшін ең маңызды басымдылықтардың бірі болып табылады.

Қазіргі таңда ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің бәсекелестігінің айтарлықтай өсуі, ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізу көлемінің ұлғаюына себеп болады, ал оның салдары дебиторлық берешектің қалыптасуына әкеліп соқтырады. Дебиторлық берешек, ұйым ақша қаражаттары мен материалдық ресурстардың қозғалысы туралы кез-келген операцияларды жүзеге асырған кезде пайда болады [1]. Экономикалық категория ретінде дебиторлық берешек ауыл шаруашылық ұйымының қаржы-шаруашылық қызметінің барлық аспектілеріне әсер етеді, өйткені ол тауар сатудан түсетін ақша ағымына, рентабельділік деңгейіне, сондай-ақ оның айналыстан ақша қаражатын айналдыру арқылы оның қаржылық жағдайына тікелей

немесе жанама әсер ете алады. Осыған байланысты, агроөнеркәсіптік ұйымдар үшін дебиторлық берешекті талдаудың тиімді әдістемесін әзірлеу және есепке алу құзыретті ұйымдарының мәселелері барған сайын маңызды. Заманауи экономикалық жағдайда агроөнеркәсіптік ұйымдарда дебиторлық берешекті есепке алу мен талдауды ұйымдастыру бойынша теориялық пен тәжірибелік ұсыныстарды әзірлеу және іске асыру маңызды болғандықтан, осы мәселені зерделеу уақтылы және өзекті болып табылатынын атап өткен жөн.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Дебиторлық берешектің түсінігін зерттей келе, оның пайда болуы – ауыл шаруашылығы ұйымдарының қаржы-шаруашылық қызметінің объективті үдерісі екендігіне көз жеткіземіз. Ауыл шаруашылығы ұйымдарының айналым активтерінің құрылымындағы дебиторлық берешек

үлесінің жыл ішінде өзгеруі олардың маусымдық ерекшелігі, өндіріс циклінің ұзақтығы және т.б. сияқты өндірістік жағдайларының ерекшелігі мен бағыттарына байланысты анықталады. Атап айтқанда, қысқы кезеңде айналым қаражаты құрылымындағы дебиторлық берешектің үлесі қысқарады, көктемгі-жазғы кезеңде дебиторлық берешектің үлесі өседі, ол күзгі кезеңде барынша көп болады.

Дебиторлық берешек эволюциясының циклі мына негізгі іс-әрекеттерге байланысты: құндылықтардың контрагентке нақты берілген күні; балансқа алынған күні; келісімшартта көрсетілген өтеу күні; «Мерзімі өткен» санатына ауыстыру күні; «Үмітсіз» санатына ауыстыру күні; баланстан шығарылған күн. Кейінге қалдырылған төлемдерді пайдалана отырып, өнімдерді сату әртүрлі сападағы дебиторлық берешектің қалыптасуына алып келетіндіктен, дебиторлық берешек құнының қалыптасуына егжей-тегжейлі бағалау жүргізу қажет болады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Кең мағынада, ауыл шаруашылығында дебиторлық берешек жеткізуші кәсіпорындардың сатып алушы кәсіпорындарымен (клиенттерімен) барлық есептеулерін қамтиды және кредиторлық берешектің міндетті шарты болып табылады, бірақ кейде олай болмай шығуы да мүмкін. Мәселен, сатып алушы-кәсіпорын тауарларға төлемді сатып алған күні жасаған жағдайда, жет-

кізуші-кәсіпорын үшін дебиторлық бере-шек сатып алушыдан кредиторлық бере-шектің құрылуыменен аяқталмайды.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы дебиторлық берешек есебінің міндеттері болып келесілер табылады:

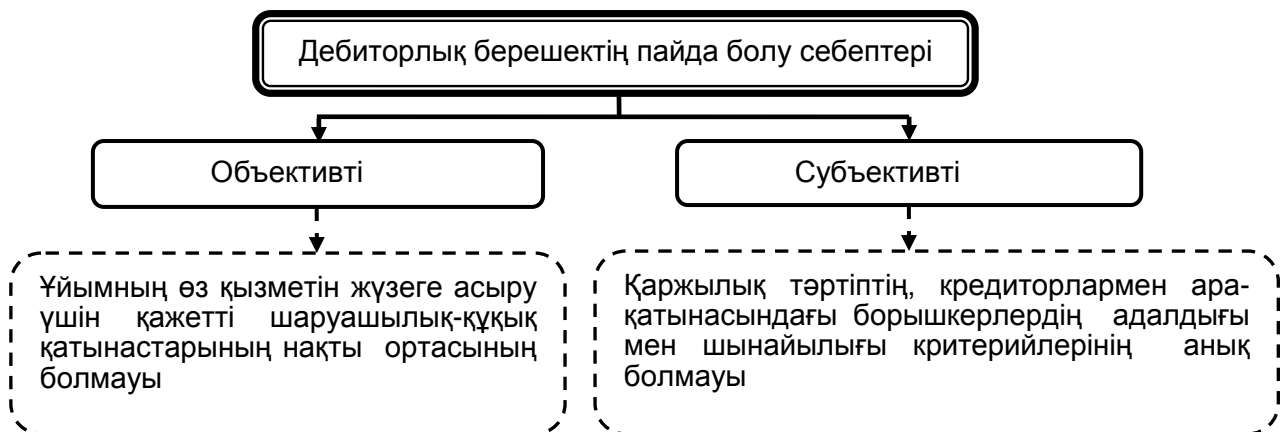
◆ дебиторлық берешектің есепте дұрыс айқындалуы;

◆ оның толық және уақтылы өтелуін бақылау [2].

Қазіргі таңдағы нарықтық жағдайда қаржы-шаруашылық қызметінің субъектілері дебиторлық берешектің пайда болуы мен оны өндірудің проблемаларына үнемі тап болады. Бұл контрагенттер арасындағы шаруашылық операциялардың нәтижелері бойынша өзара есеп айырысу кезінде тәуекелдердің болуына байланысты объективті үдеріс.

Дебиторлық берешектің пайда болуына контрагенттер арасындағы келісімшартты қатынастардың болуы әкеліп соқтырады, мұндай кезде тауарларға (жұмыстар, қызмет көрсетулерге) меншік құқығының өтуі және төленуі, уақыты бойынша өзара сәйкес келмейді.

Дебиторлық берешектің пайда болуының себептерін жалпы түрде субъективті және объективті себептерге топтастыруға болады. 1 суретте көрсетілгендей, жетілмеген құқықтық орта объективті факторларға жатқызылса, субъективті факторлар қатарына ұйым тарапынан бақыланатын және реттелінетін факторлар жатқызылды.

Ескертпе – [3-5] әдебиет көздері негізінде авторлармен әзірленген
1 сурет – Дебиторлық берешектің пайда болу себептері

Сонымен қатар дебиторлық берешек көлемінің өсуіне әкелетін факторларды бөліп көрсетуге болады (2 сурет). Ұйымның дебиторлық берешегінің ажырамас бөлігі болып табылатын құралдар шаруашылық айналымға қатысудан ауытқиды, бұл оның

қаржылық жағдайы үшін оңтайлы болып табылмайды [3].

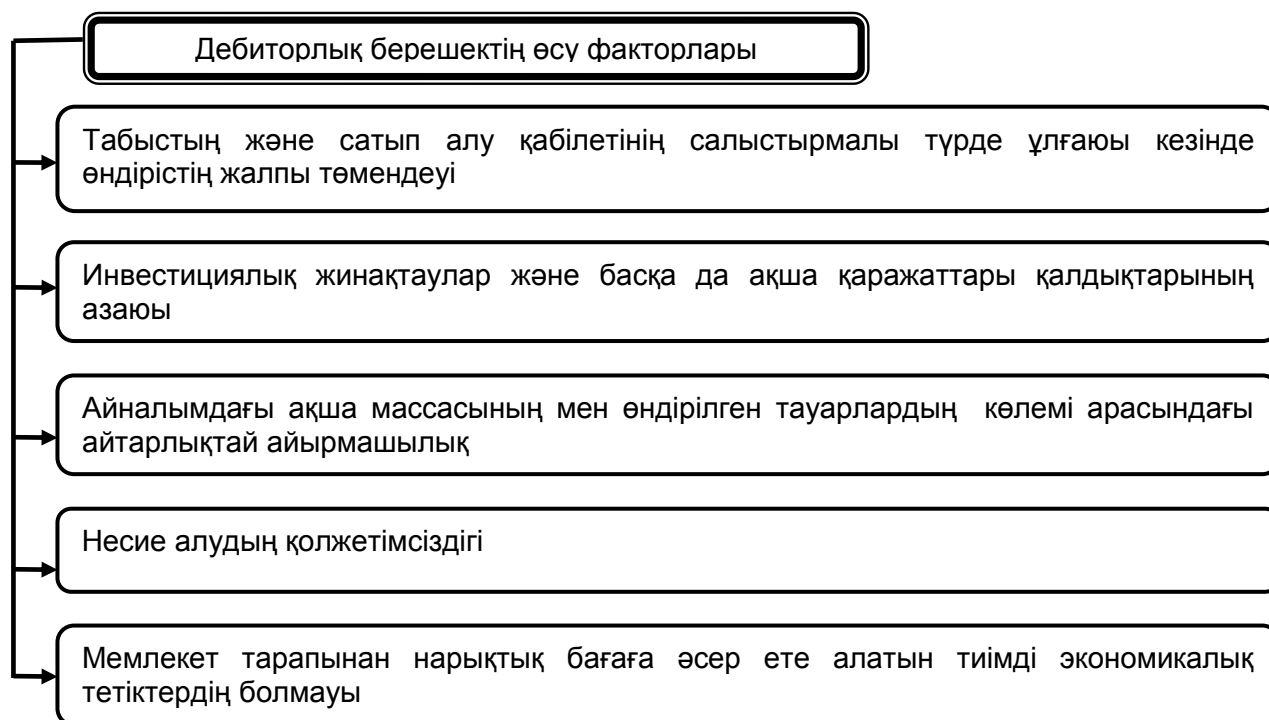
Дебиторлық берешектің тиімді басқарылуы үшін оған талдау жасап отыру қажет. Дебиторлық берешекті талдаудың бірден-бір міндеттеріне келесілер жатады:

Аграрная политика: механизм реализации

- ақша қаражаттарының есебі мен олардың қозғалысы бойынша операцияларды нақты, толық және уақтылы есепке алу;
- қолма-қол және төлем-есептесу тәртібінің сақталуын бақылау;
- берешекті негіздеу дәрежесі бойынша, дебиторлық берешектің құрылымын анықтау;
- мерзімі өткен дебиторлық берешектің құрамы мен құрылымын, дебиторлық берешектің жалпы сомасындағы оның үлесін анықтау;

- қызметкерлермен еңбекақы бойынша, сатып алушылар және тапсырыс берушілермен есеп айырысудың дұрыстығын анықтау.

Дебиторлық берешек, несиеге сатыдың, төлемнің кейінге қалдырылудың салдары ретінде қалыпты шаруашылық қызметтің атрибуты, кез-келген ұйымның айналым активтерінің маңызды бөлігі болып табылады. Дегенмен ауыл шаруашылығындағы әрбір ұйым дебиторлық берешектің негізсіз өсуімен туындаған маңызды тәуекелдерге тап болады.

Ескертпе – [3-5] әдебиет көздері негізінде авторлармен әзірленген
2 сурет – Дебиторлық берешектің өсу факторлары

Ауыл шаруашылығы кәсіпорнының қалыпты қызмет етуі үшін дебиторлық берешектің қалыпты көлемі қажет. Яғни дебиторлық берешектің жоғары үлесі ұйымның ресурстарын айналымнан алады.

Заман талабына сай заманауи компания тауарды сатудан бас тарта алмайды, өйткені бұл сатудан түсетін табысты айтарлықтай төмендетеді.

Сондықтан, дебиторлық берешектің үлкен үлесімен байланысты қысылшаң жағдайларды болдырмау үшін сатып алушылармен және тапсырыс берушілермен есеп айырысудың ай сайын мониторингін жүргізіп отыру қажет [4].

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының бухгалтериясы дебиторлық берешектің деңгейін бақылаушы функцияларын атқаруы қажет:

– дебиторлық және кредиторлық берешектің қатынасын бақылау қажет: дебиторлық берешектің елеулі артықшылығы кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына қауіп төндіреді және қосымша қаражат тартуды қажет етеді; кредиторлық берешектің дебиторлық берешектен асып кетуі кәсіпорынның төлем қабілетсіздігіне әкелуі мүмкін;

– борышкерлерге қатысты әртараптандыру саясатын бақылау; яғни бір немесе бірнеше сатып алушылардың төлемеу қаупін азайту үшін олардың санын көбейтуге баса назар аудару;

– мерзімі өткен берешектер бойынша есеп айырысудың жай-күйін үнемі қадағалап отыру;

– сатып алушыларды өнім түріне, сатып алу көлеміне, төлем қабілеттілігіне қарай жіктеу;

– мерзімі өткен берешек бойынша директорге ие болған жағдайда, талап қою жұмыстарын бастау, яғни кешіктірілген төлемдер үшін барлық айыппұлдар туралы хабарламалар-талап-арыздарды жіберу;

– икемді төлем шарттары бар келісімшарттардың әртүрлі модельдерін әзірлеу, атап айтқанда, алдын ала төлем жасау кезінде жеңілдіктермен қамтамасыз ету, өйткені бағалардың төмендеуі, сату көлемін ұлғайтуға және ақша қаражатының келуін күшейтуге әкеледі [4].

Дебиторлық берешекті басқару саясаты кәсіпорынның жалпы сауда-саттық саясатының бір бөлігі болып табылады, ол өнімдерді сату көлемін ұлғайтуға және дебиторлық берешектердің жалпы сомасын оңтайландыруға және оның уақтылы жиналуын қамтамасыз етуге бағытталған.

Кез-келген кәсіпорында ақшалай қаражаттардың таза ағынымен проблемалар туындауы мүмкін. Олардың себептерін екі топқа бөлуге болады:

– түсім болмаған жағдайда өнімді өткізу проблемалары, себебі өнім өз сатып алушысын таппайды;

– несие саясатының проблемалары, тиелген тауар немесе көрсетілген қызметтер үшін төлемақыны ала алмағанда.

Сондықтан кәсіпорындағы дебиторлық берешекті басқару бірінші кезекте берешектің мөлшерін оңтайландырумен және инкассацияны қамтамасыз етумен байланысты [5].

Осы дебиторлық берешекті тиімді басқару үшін кәсіпорындар дебиторлық берешекті басқару үшін арнайы қаржы саясатын әзірлеп, жүзеге асыруы керек. Соңғы жылдарда дебиторлық берешекті басқару мәселесі кәсіпорындар арасындағы төлем айналымының баяулауына байланысты өршіді. Берешекті басқару кәсіпорын қаражатын басқарудың жалпы саясатының ажырамас бөлігі болуы және басқа элементтермен сәйкес болуы тиіс. Сонымен қатар, қарызды басқару кәсіпорынның маркетингтік саясатымен тығыз байланысты болуы қажет деп ойлаймыз.

Дебиторлық берешек тәуекелін төмендету үшін дебиторлардың шоттарын басқаруға назар аудару керек. Дебиторлардың шоттарын басқару пайда мөлшерін арттырып, тәуекелді азайту үшін қажет. Осыған байланысты кәсіпорын басшылығы нақты шаралар қабылдауға тиіс:

♦ борышкерлердің шоттарындағы мерзімі өткен берешек мерзімін анықтау, оларды саладағы және бұрынғы норма-лармен салыстыру;

♦ клиенттердің қаржылық жағдайын бағалау негізінде несиенің мөлшерін қайта қару;

♦ ақшаны алу кезінде проблемалар туындаған кезде, кепілге соманы борышкердің шотындағы сомадан кем емес мөлшерде алу;

♦ жоғары тәуекелді дебиторларды болдырмау [6].

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында ғана емес, басқа да барлық кәсіпорындардың алдында тұрған өте маңызды мәселе – дебиторлық берешекті жою мәселесі. Теориялық тұрғыдан алғанда, мүлтік айналымға қатысушылардың кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруы шаруашылық операцияларды өткізуде, олар тек қана инвестицияланған қаржыны қайтармай, сонымен қатар табыс табады [7]. Алайда, кәсіпорындар түрлі себептерге байланысты контрагенттерден қарыздарын ала алмайтын жағдайлар іс-жүзінде жиі кездеседі. Бұл жағдайда дебиторлық берешек ұзақ айлар, ал кейде жылдар бойы «созылады». Әдетте, себебі борышкердің төлем қабілетсіздігі болып табылады.

Дебиторлық берешектің өсуі кәсіпорын қызметінің тиімсіздігіне әкеледі, кәсіпорынның қаржылық жағдайын нашарлатады, өйткені тоқтатылып тұрған дебиторлық берешек – айналымнан шығып кететін ақша қаражаттары, өз кезегінде табыс әкелмеуімен қатар, басқа кәсіпорындармен есеп айырысуда қиындықтар туғызады. Осындай қолайсыз экономикалық жағдайда кәсіпорын үшін икемді жеңілдіктер жүйесін қолданған тиімді болады деп санаймыз. Уақтылы төлем үшін жеңілдіктер дебиторлық берешек көлемін қысқартуға бірден-бір себеп болады. Олар тұтынушылар мен клиенттерден уақытында ақша алуға мүмкіндік береді, себебі олар тезірек есеп айырысу үшін ынталандырушы фактор болып табылады.

Тұжырымдар. 1. Дебиторлық берешектің үлкен үлесімен байланысты қысылшаң жағдайларды болдырмау үшін сатып алушылармен және тапсырыс берушілермен есеп айырысудың ай сайын мониторингін жүргізіп отыру қажет.

2. Дебиторлық берешекті басқару саясаты кәсіпорынның жалпы сауда-саттық саясатының бір бөлігі болып, өнімдерді сату көлемін ұлғайтуға және дебиторлық берешектердің жалпы сомасын оңтайландыруға және оның уақтылы жиналуын қамтамасыз етуге бағытталуы керек.

3. Осы дебиторлық берешекті тиімді басқару үшін кәсіпорындар дебиторлық

берешекті басқару үшін арнайы қаржы саясатын әзірлеп, жүзеге асыруы керек. Берешекті басқару кәсіпорын қаражатын басқарудың жалпы саясатының ажырамас бөлігі болуы және басқа элементтермен сәйкес болуы тиіс. Сонымен қатар, қарызды басқару кәсіпорынның маркетингтік саясатымен тығыз байланысты болуы қажет деп ойлаймыз.

4. Дебиторлық берешек тәуекелін төмендету үшін дебиторлардың шоттарын басқаруға назар аудару керек. Дебиторлардың шоттарын басқару пайда мөлшерін арттырып, тәуекелді азайту үшін қажет.

5. Қолайсыз экономикалық жағдай кезеңінде дебиторлық берешегі бар кәсіпорындар үшін уақтылы төлем жасағандығы үшін жеңілдіктерді қолдануды ұсынамыз.

Әдебиеттер тізімі

1 ҚР «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» 2007ж. 28 ақпандағы № 234 – Заңы (07.02.2018 ж. өзгертулер және толықтырулармен). [Электронный ресурс].– 2018.- URL: <http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/Z07000023> (дата обращения 02.02.2019).

2 Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары (IAS) 41 «Ауыл шаруашылығы» [Электронный ресурс].– 2018.- URL: <http://online.zakon.kz/Document/doc/id-31248620> (дата обращения 25.01.2019).

3 Кеулімжаев Қ.К., Радостовец В.К., Төлегенов Е.Т., Продан Л.Г. Ауыл шаруашылық кәсіпорындағы бухгалтерлік есеп.- Алматы: Қайнар, 2013.- 352б.

4 Суфиянова Ф.Ф., Мурзагалина Г.М. Дебиторская и кредиторская задолженность: учет и направления оптимизации // Молодой ученый. - 2018. - №52. - С. 153-156.

5 Коболева С.В., Конова О.Ю. Дебиторская задолженность: возникновение, анализ и управление // Территория науки.-2015.- № 2.- С 109-115.

6 Аккозова Ф.Б. Управление дебиторской задолженностью сельскохозяйственных предприятий // Учет и аудит в Казахстане.- 2015.- № 7.- С.103-109.

7 Покудов А. Приемы эффективного управления дебиторской задолженностью на предприятии. [Электронный ресурс].- 2013.- URL:<http://www.seminar.ru/article/show/202.htm> (дата обращения 05.02.2019).

Әдебиеттер тізімі

1 ҚР «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» 2007ж. 28 ақпандағы № 234 – Заңы (07.02.2018 ж. өзгертулер және толықтырулармен). [Электронный ресурс].–2018.-URL: <http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/Z07000023> (дата обращения 02.02.2019).

2 Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары (IAS) 41 «Ауыл шаруашылығы» [Электронный ресурс].– 2018. - URL: <http://online.zakon.kz/Document/doc/id-31248620> (дата обращения 25.01.2019).

3 Keulimzhaev Q.K., Radostovec V.K., Telegenov E.T., Prodan L.G. Auyl sharuashylyk kәsiporyndary buhgalterlik esep.- Almaty: Qajnar, 2013.- 352b.

4 Sufijanov F.F., Murzagalina G.M. Debitorskaja i kreditorskaja zadolzhennost': uchet i napravlenija optimizacii // Molodoj uchenyj. - 2018. - №52. - S. 153-156.

5 Koboлева S.V., Konova O.Ju. Debitorskaja zadolzhennost': vzniknovenie, analiz i upravlenie//Territorija nauki.-2015.-№2.-S.109-115.

6 Akkozova F.B. Upravlenie debitorskoj zadolzhennost'ju sel'skhozjajstvennyh predprijatij // Uchet i audit v Kazahstane.- 2015.- № 7.- S.103-109.

7 Pokudov A. Priemy jeffektivnogo upravlenija debitorskoj zadolzhennost'ju na predprijatii. [Jelektronnyj resurs].- 2013.- URL: <http://www.bseminar.ru/article/show/202.htm> (дата обращения 05.02.2019).

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ АХУАЛДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО КЛИМАТА

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN CREATING INVESTMENT CLIMATE

Б.М. ИСКАКОВ*¹

Э.Ф.К.

А.Д. НАСЫРХАНОВ²

PhD докторанты

¹ «Тұран-Астана» университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

² Халықаралық бизнес академиясы (AlmaU), Алматы, Қазақстан

iskakov82@mail.ru

Б.М. ИСКАКОВ¹

К.Э.Н.

А.Д. НАСЫРХАНОВ²

докторант PhD

¹ Университет «Тұран-Астана», Нұр-Сұлтан, Қазақстан

² Международная академия бизнеса (AlmaU), Алматы, Қазақстан

В.М. ISKAKOV¹

C.E.Sc.

A.D. NASYRKHANOV²

PhD student

¹ «Turan-Astana» University, Nur-Sultan, Kazakhstan

² International Academy of Business (AlmaU), Almaty, Kazakhstan

Аңдатпа. Мемлекеттің оның инвестициялық тартымдылығын арттыруға қатысуының шетелдік тәжірибесі қаралған. Авторлар бірлескен және еншілес кәсіпорындар құру, шетелдік капиталдың қатысуымен мемлекеттік шаруашылық жүргізуші субъектілерді жекешелендіру, ірі өнеркәсіп кәсіпорындарының шетелдік фирмаларының басқаруына беру және банк секторын инвестициялау арқылы Қазақстанға тікелей шетелдік инвестициялар ағынын атап өтеді. Мақалада шетелдік инвестициялардың мәні ашылады, оларды республика экономикасына, оның ішінде АӨК-ге тартудың маңыздылығы мен қажеттілігі қарастырылады. Зерттелген кезеңде елдің экономикалық дамуы үшін капитал салымдарының түсу серпіні талданды, олардың көлемдерінің өзгеру себептері анықталады. Мемлекеттік деңгейде инвестициялық тартымдылыққа жағдай жасау ерекшеліктері баяндалған. Инвестициялық бөлсенділік деңгейін бағалаудың отандық және шетелдік әдістемелеріне талдау жүргізілген. Қолданылатын құралдардың түрі бойынша аймақтарда инвестицияларды басқару модельдерін жіктеу ұсынылған. Оларды пайдалану ерекшеліктері мен модельдердің тиімді іске асырылуын тежейтін шектеулер анықталған. Аграрлық секторды қоса алғанда, инвестициялық тартымдылықты басқару нәтижелілігінің көрсеткіштері нақтыланды және инвестициялық сипаттағы қолданылатын басқарушылық шешімдердің сапасын арттыру бағыттары айқындалған. Авторлар АҚШ пен Қытай үлгісінде аймақтық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың шетелдік тәжірибесін зерттеген, еуропалық елдерде қолданылатын кластерлік стратегияларды қарастырған. Аймақтардың экономикасына инвестициялық салымдардың көлемін арттыруға, елдің инвестициялық ахуалын жақсартуға бағытталған Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатын жетілдіру шаралары ұсынылған.

Аннотация. Рассмотрена зарубежная практика участия государства в повышении его инвестиционной привлекательности. Авторы отмечают приток прямых иностранных инвестиций в Казахстан посредством создания совместных и дочерних предприятий, приватизации государственных хозяйствующих субъектов с участием иностранного капитала, передачи в управление иностранным фирмам крупных промышленных предприятий и инвестирования банковского сектора. В статье раскрывается сущность иностранных инвестиций, рассматривается значимость и необходимость привлечения их в экономику республики, в том числе в АПК. Проанализирована динамика поступления капиталовложений для экономического развития страны за исследуемый период, определены причины изменения их объемов.

Изложены особенности создания условий инвестиционной привлекательности на государственном уровне. Проведен анализ отечественных и зарубежных методик оценки уровня инвестиционной активности. Предложена классификация моделей управления инвестициями в регионах по типу применяемых инструментов. Выявлены особенности их использования и ограничения, сдерживающие эффективную реализацию моделей. Уточнены показатели результативности управления процессом инвестирования, включая аграрный сектор, и определены направления повышения качества принимаемых управленческих решений инвестиционного характера. Авторами изучен зарубежный опыт роста конкурентоспособности региональной экономики на примере США и Китая, рассмотрены кластерные стратегии, используемые в европейских странах. Предложены меры совершенствования государственной политики Республики Казахстан, направленные на увеличение объемов инвестиционных вложений в экономику регионов, улучшение инвестиционного климата страны.

Abstract. The foreign practice of government participation in increasing its investment attractiveness is considered. The authors note the inflow of foreign direct investment in Kazakhstan through the creation of joint ventures and subsidiaries, privatization of public economic entities with participation of foreign capital, the transfer of large industrial enterprises to the management of foreign firms, and investing the banking sector. The article reveals the essence of foreign investments, discusses the importance and the need to attract them to the economy of the republic, including agro-industrial complex. The dynamics of the inflow of capital investments for the economic development of the country over the studied period is analyzed, the reasons for the changes in their volumes are determined. The features of creating conditions for investment attractiveness at the State level are outlined. The analysis of domestic and foreign methods of assessing the level of investment activity was conducted. A classification of investment management models in the regions by the type of the used instruments is proposed. The features of their use and factors that restrain the effective implementation of models were identified. The performance indicators of investment attractiveness management, including agricultural sector were identified, and the areas for improving the quality of managerial decisions of investment nature were determined. The authors studied the foreign experience of improving the competitiveness of the regional economy based on the example of the United States and China, and explored cluster strategies used in European countries. Measures to improve the State policy of the Republic of Kazakhstan which are aimed at increasing the volume of investment in regional economy, improving the country's investment climate were proposed.

Түйінді сөздер: инвестициялық тартымдылық, инвесторлар, капитал салымдары, мемлекеттік саясат, бәсекеге қабілеттілік, кластерлік стратегиялар, банк секторы, өнеркәсіптік кәсіпорындар.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, инвесторы, капиталовложения, государственная политика, конкурентоспособность, кластерные стратегии, банковский сектор, промышленные предприятия.

Keywords: investment attractiveness, investors, capital investments, public policy, competitiveness, cluster strategies, banking sector, industrial enterprises.

Кіріспе. Тікелей шетелдік инвестициялар ең алдымен дамушы елдерде және өтпелі экономикасы бар елдерде экономикалық өсу факторы болып табылады. Ел экономикасына шетелдік инвестицияларды ұтымды тарту және оларды игеру оның экономикасының өндірістік әлеуетін арттыруға ықпал етеді, шет елдердің оң техникалық және басқарушылық дағдыларын берудің маңызды құралы болып табылады. Инвестициялық қызметті дамыту тұтастай алғанда мемлекеттің инвестициялық саласында жүргізілетін мемлекеттік саясаттың ерекшеліктеріне байланысты болады.

АҚШ экономикасының бәсекеге қабілеттілігінің жоғары деңгейіне көп жағдайда қол жеткізілді, себебі ғылыми қызметке инвестициялар ағынын ынталандыру және жаңа технологияларды дамыту – барлық деңгейдегі билік органдарының негізгі функцияларының бірі. Сонымен қатар, Мемлекет ҒЗТҚЖ-ға жұмсалатын шығыстардың жартысын да өзіне алады, барлық іргелі зерттеулердің жартысынан астамын қаржыландырады [1]. Қалған қаражатты жеке корпорациялар, университеттер және шетелдік инвесторлар береді. Бұл жеке-леген Штаттар мен тұтастай алғанда елдің инвестициялық әлеуетін дамыту барлық

денттік конференцияда 21.01.2008 жылы бекітілген «Еуропалық кластерлік Меморандум» құжаты бекітуге ұсынылды. Қабылданатын құжаттардың негізгі мақсаты – жекелеген елдердің де, жалпы Еуроодақтың да бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ете алатын кластерлердің «сыни массасын» арттыру. Еуропада кластерлерді дамытуды мемлекеттік қолдауды іске асыруда арнайы инфрақұрылымды қалыптастыру маңызды рөл атқарады: өнеркәсіптік кластерлерді құрудың катализаторы болып табылатын грант құрайтын қорларды, ерекше экономикалық аймақтарды, технопарктерді, бизнес-инкубаторларды құру.

Айта кету керек, кластерлер «жоғарыдан» – мемлекеттік билік органдарының бастамасы бойынша, сондай-ақ «төменнен» өңірлік биліктің бастамасы бойынша құрылуы мүмкін. Ресейде дәл осындай кластерлер Калуга облысында – елдің неғұрлым инвестициялық тартымды өңірлерінің бірі (соның ішінде шетелдік инвесторлар арасында да) құрылады.

Кластерлік стратегияға сәйкес инвесторды өндіріс үшін қажетті ресурстармен қамтамасыз ететін барлық инфрақұрылым индустриялық парктер шеңберінде құрылады. Олар ай-мақтың барлық аумағында негізгі көлік артерияларына тікелей жақын жерде пайда болады. «Жоғары» кластерлерін қалыптастырудың мысалы Австрия болуы мүмкін. Осы елде кластерлік модельді дамыту зерттеу институттары мен өнеркәсіптік сектор арасындағы интеграцияны ынталан-дыруға, реттеуші кедергілерді азайтуға, кластерлерді мамандандыруға және бәсекеге қабілеттілік орталықтарын қалыптастыруға негізделеді.

1990 жылдардың бірінші жартысында жасалған инновациялық-зерттеу бағдарламасы (TIP) қозғаушы күш болды. TIP үкіметтің бастамасымен құрылған инновациялық, зерттеу және консалтингтік бағдарлама болды. Бұл үдерісте өңірлік билікпен тығыз өзара іс-қимыл маңызды рөл атқарады. Француздық бәсекеге қабілеттілік полюсі «өңірлік», «еуропалық» және «халықаралық» болып бөлінеді. Және халықаралық саны үнемі артып келеді. Айта кету керек, Француз Инвестициялар жөніндегі агенттігі шетелдік инвесторлардың кластерлік құрылымдарға қатысуын барынша қолдайды. Бұдан басқа, шетелдік компаниялар белгілі бір ғылыми зерттеулер жүргізу үшін жиі тартылады. Шет елдерде кластерлік модельдерді дамытудың маңызды ерекшелігі құрылған кластерлер шеңберінде қолдау тек ірі бизнеске ғана емес (кла-

стерлік дамудың локомотиві болып табылатын), сондай-ақ көмекші және қызмет көрсететін (бірақ одан кем емес маңызды) рөл бөлінетін орта және шағын кәсіпорындарға да көрсетілетіні болып табылады. Соңғылары билік органдарынан де, сондай-ақ өз өнімдері мен қызметтері үшін тұрақты өткізу нарығына да жеңілдіктер алады. Осылайша, экономиканы ұйымдастырудың осы нысаны инвесторлар үшін әртүрлі үлгідегі ғана емес, сондай-ақ «масштабтар» да тартымды болып келеді. Бұл оны тиімді, ал оны енгізу - перспективалы болып табылады [5].

Қазақстанның инвестициялық климатында кейбір ресейлік ерекшеліктер бар. Ресейде заңдылық бар: аймақтың әлеуеті жоғары болған сайын, әдетте, тәуекел төмен. Қазақстанда инвестициялық әлеуетті арттыру тәуекелдердің өсуімен қатар жүреді. Егер Ресейде өңірлердің әлеуеті мен тәуекел дәрежелерінің корреляция коэффициенті 0,41 болса, Қазақстанда ол тікелей қарама-қарсы -0,39. Ал егер барлық позициялар бойынша Ресейдегі Мәскеу сияқты жалпыреспубликалық экономикадан алып тастау болып табылатын Алматыны есепке алмағанда, Қазақстан өңірлері үшін дәрежелердің корреляция коэффициентінің мәні -0,65 құрайды. Қазақстан өңірлерінің инвестициялық әлеуеті туралы ақпаратты төмендегі кестеден қарауға болады.

Қазақстанда осыдан 5 жыл бұрын құрылған шетелдік инвесторлар кеңесі табысты жұмыс істеуде. Осы консультативтік-кеңесші органның отырыстарында Елбасының қатысуымен инвестициялық процесті дамытудың жедел және стратегиялық мәселелері талқыланады. Шетелдік инвесторлар кеңесі Мемлекет басшысының қарауына заңнаманы жетілдіру, билік органдары мен бизнес арасындағы өзара іс-қимылды оңтайландыру жөнінде үнемі ұсыныстар енгізеді. Барлық конструктивтік ұсыныстар одан әрі жұмыста ескеріледі [6]. Мысалы, «Инвестициялар туралы» жаңа заңды әзірлеуге инвестициялық қоғамдастықтың өкілдері кеңінен тартылған. Жаңартылған заңда бұрынғы заңның өзін ақтаған ережелері сақталған, инвестицияларды ынталандырудың халықаралық тәжірибесі ескерілген, отандық және шетелдік инвесторларды бірдей дәрежеде қолдау көзделген. Бірінші Қазақстандық инвестициялық форумға қатысушылардың бағалауы бойынша қазақстандық және шетелдік инвесторлар консорциумымен жаңа заң инвесторлардың құқықтық қорғалуына нақты кепілдік береді және елдегі іскерлік белсенділіктің өсуіне ықпал етеді [7].

дықтың соңында инфляцияны 3,6%-ға дейін төмендету, ал бюджет тапшылығын 1,3%-ға дейін төмендету. Әрине, қойылған міндеттерді шешу үшін осы құжатта экономикалық және индустриялық саясаттың негізгі басымдықтарын белгілеу қажет [8]. Бұл бұрынғысынша мұнай мен газ өндірудің жоғары қарқынын қамтамасыз ету. Алдағы бес жылда Қазақстан экономикасы үшін дәстүрлі мұнай-газ секторы мен тау-кен металлургиялық кешендерге сүйенетін болады. Мұнай және газ, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеудің өсуі қамтамасыз етіледі, мұнай-газ машиналарын жасау, мұнай-химия және біздің экономикамыздың басқа да салаларын тез дамыту қамтамасыз етіледі [9].

Бүгінгі әлемде кез келген мемлекеттің үкіметі шетелден барынша көп капитал салымдарын тартуға ұмтылады, өйткені инвестициялардың арқасында жаңа жұмыс орындары құрылуда, ал бұл өз кезегінде халықтың әл-ауқатының өсуіне ықпал етеді. Сондықтан да Қазақстан инвесторларды да белсенді түрде шақырады. Тек мұнда шетелдік кәсіпкерлердің Қазақстанға өз ақшаларын салғысы келетін мәселесі туындайды.

Тұжырымдар. 1. Біріншіден – инвестициялық беделді басқарудың жалпы стратегиясын әзірлеу қажет: өңірдің жай-күйін диагностикалау және неғұрлым белсенді инвестициялық артықшылықтарды айқындау; инвестордың ерекшеліктері мен талаптарын талдау; инвестициялық тартымдылықты бағалау үшін интегралдық көрсеткіштерді айқындау; инвестициялық тартымдылықтың белсенді мониторингі әдістемесін қалыптастыру; өңірдің инвестициялық тартымдылығының көрсеткіштерін визуализациялау және таныстыру әдістерін айқындау.

2. Екіншіден – жүргізілген зерттеу инвестициялық тартымдылықты арттырудың негізгі әдісі өңірдің инвестициялық стратегиясын қалыптастыру болып табылады, оны көптеген ұйымдық аспектілерден тұратын бірыңғай интеграцияланған жүйе ретінде түсіндіруге болады.

3. Үшіншіден – стратегия шеңберінде басқарушы персоналдың мақсатты және жоғары кәсібилігі елдегі қолайсыз инвестициялық ахуал жағдайында да өңірге сыртқы инвестицияларды тартуға ықпал ететін болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Омирбеков А.А. Инвестиционная привлекательность в Республике Казахстан // Вестник КарГУ. Серия «Экономика». - 2014. - №3. - С. 37-43.
- 2 Жангирова Р.Н. Проблемы устойчивого развития аграрной сферы Казахстана // Проблемы агрорынка.– 2015.– №4.– С. 59-64.
- 3 Карбетова Ш.Р. Стратегический подход к решению проблем лизинга в сельском хозяйстве Казахстана // Проблемы агрорынка.- 2015.- N 3.- С. 50-56.
- 4 Серов В. М. Инвестиционный менеджмент. - М.: ИНФРА-М, 2016. - 272 с.
- 5 Мисько О.Н. Институциональные аспекты инвестиционной привлекательности СПб // Экономика и управление.-2012.-№4.-С.29-33.
- 6 Муратбаев А.А. Оценка инвестиционной привлекательности региона// Вестник КарГУ. Серия «Экономика».- 2014.- №3.- С.37-43.
- 7 Неведова А.Ю. Факторы инвестиционной привлекательности регионов России. - М.: БИФ КемГУ, 2011. - 172 с.
- 8 Сүндетұлы Ж.С., Исмаилова А.С., Нөкешова А.Ж. Қазақстан Республикасы аграрлы секторын дамыту басымдықтары // Аграрлық нарық проблемалары.-2016.-№2.-Б.16-21.
- 9 Соколов А.П. Экономический анализ инвестиционной привлекательности // АгроИнформ, 2016. - № 3 - С.12-14.

Әdebietter tizimi

- 1 Omirbekov A.A. Investicionnaja privlekatel'nost' v Respublike Kazahstan// Vestnik Kar GU. Serija «Jekonomika».-2014.- №3.- S.37-43.
- 2 Zhangirova R.N. Problemy ustojchivogo razvitija agrarnoj sfery Kazahstana // Problemy agrorynka. – 2015. – № 4 – S. 59-64.
- 3 Karbetova Sh.R. Strategicheskij podhod k resheniju problem lizinga v sel'skomhozjajstve Kazahstana // Problemy agrorynka.- 2015.- N 3.- S. 50-56.
- 4 Serov V.M. Investicionnyj menedzhment. - M.: INFRA-M, 2016. - 272 s.
- 5 Mis'ko O.N. Institucional'nye aspekty investicionnoj privlekatel'nosti SPB // Jekonomika i upravlenie - 2012. - №4. - S. 29-33.
- 6 Muratbaev A.A. Ocenka investicionnoj privlekatel'nosti regiona // Vestnik KarGU. Serija «Jekonomika». - 2014. - №3. - S. 37-43.
- 7 Nefedova A.Ju. Faktory investicionnoj privlekatel'nosti regionov Rossii. - M.: BIF KemGU, 2011. - 172 s.
- 8 Syndetuly Zh.S., Ismailova A.S., Nөkeshova A.Zh. Қазақстан Respublikasy agrarly sektorын damytu basymdyqtary // Agrarlyқ naryқ problemalary. - 2016. – №2. –B. 16-21.
- 9 Sokolov A.P. Jekonomicheskij analiz investicionnoj privlekatel'nosti // AgroInform, 2016. - № 3 - S.12-14.

International Minerals and Chemicals Corp компаниясы фосфориттерді және калий рудасын өңдейді. Осы компанияның аймақтық кәсіпорындары жай және кешенді тыңайтқыштарды фосфаттық жем қосымшаларын шығарады. Компанияның АҚШ-тың оңтүстік-шығыс және орталық аумағында орналасқан 54 диллерлік пункттерінде жыл сайын 50-75 млн долл. минералды тыңайтқыштармен пестицидтерді өндіріп, қызмет көрсетеді. Сонымен қатар, компания фермерлерге тыңайтқыштармен пестицидтерді қолдану және дақылдарды өндірудің жаңа технологиясы туралы ақпарат береді.

АҚШ-тағы базалық өндірушілер пестицидтерді 100 көтерме сауда арқылы өткізеді. Осы жағдайда олардың 10 барлық сатулар көлемінің 70 пайызымен қамтамасыз етіледі.

Соңғы жылдарда АҚШ-та фермерлердің көбі минералды тыңайтқыштарды тікелей фирма-продуценттен немесе брокерлер арқылы (мұнда фермер 1 тонна тыңайтқыштан 30 долл. үнемдейді) сатып алады. Direct Fertilizer Purchasing типті брокерлер ұйымы өзен немесе теңіз портындағы көтерме қоймадан тыңайтқыштарды сатып алып, фермерлердің жер алқаптарына алып барады. Әдетте, олардың қызметін пайдаланатын фермерлердің тыңайтқыштарды себуі үшін меншікті қаржылары болады. Аса қамтамасыз етілген сатып алушыларды жоғалтпас үшін диллерлер сатып алушыларға жаңа технологиялар туралы ақпарат бере отырып, сервисдерін жетілдіреді. Көптеген американдық минералды тыңайтқыштарды өндірушілер оларды өздерінің сауда агенттіктері немесе сауда компаниялары арқылы өткізуге ұмтылады. Бірақ, халықаралық нарықта көптеген мамандандырылған, соның ішінде тәуелсіз немесе біріккен сауда компаниялары пайда болуда.

Ауыл шаруашылығына тыңайтқыштарды сату және жеткізу жүйесіндегі қазіргі құрылымдық өзгерістер тұқым шаруашылығы компанияларға минералды тыңайтқыштарды өндіру және жеткізуге алып келді. Тұқым шаруашылығы компаниялары қаржыларының көп бөлігін көтерме қоймаларға және тыңайтқыштарды тасымалдауға жұмсайды. Сондықтан олар терминал мен көліктердің – баржа автокөлік, темір жол вагоны және т.б. тиімді пайдалануына тікелей мүдделі.

Францияда 1200-ден астам кәсіпорындар коммерциялық сектордағы 90 пайыздан жоғары минералды тыңайтқыштарды

өткізеді. Бұл көп салалы қызмет көрсетуші кәсіпорындар өз қызметінде олар ауыл шаруашылығы өндірісінің талаптарына бағынады. Олардың қызметтеріне фермерлерді минералды тыңайтқыштармен, пестицидтермен, жемшөптермен және жемдік қоспалармен, тұқымдармен жабдықтау кіреді. Олардың бүкіл сауда айналымының 25-30 пайызы тыңайтқыштардың үлесіне келеді. Сауда кәсіпорындары тыңайтқыштарды сатып алып сақтайды, тиеу және жүкті түсіру операцияларын және тыңайтқыштарды сату, жеткізу және себу қызметтерін жүзеге асырады. Бұдан басқа фермерлерге қажет жағдайларда тыңайтқыштармен жұмыс істейтін техникалық құралдарды беріп, кеңес беру көмегін көрсетеді. Фермерлерге көрсетілетін қызметтердің түрлері өте көп. Олар шаруашылықтардың мамандануына және аймақтық ерекшеліктеріне байланысты болады.

Францияда үш мыңнан астам техника сауда кәсіпорындары және үш мыңнан астам тыңайтқыштарды сақтауға арналған көтерме қоймалары бар. Көтерме саудагерлер отызға жуық, олар кооперативтермен коммерциялық кәсіпорындар арасында тыңайтқыштарды бөлуде маңызды рөл атқарады. Минералды тыңайтқыштардың саудасы бойынша ұлттық федерация мәліметтері бойынша кәсіпорындардың федерацияаралық одағы бойынша барлық өндірілген тыңайтқыштардың 70 пайызы көтерме қоймалары арқылы бөлінеді. Олардың 40 пайызы бөлуші кәсіпорынның көлігімен жеткізілсе, 30 пайызы фермердің өзінің көлігімен жеткізіледі.

Сауда кәсіпорындары минералды тыңайтқыштармен пестицидтерді, ауыл шаруашылығы тауарларын фермерлер үшін жеке және сауда кәсіпорындарының көмегімен сатып алады. Бірлестіктермен сауда компаниялары департамент шегінде аймақаралық және дүниежүзілік деңгейде әрекет етеді. Сауда кәсіпорындары арнайы ақпараттық орталықтардың мәліметтерін пайдаланады: тыңайтқыштарды өткізу нарығының жағдайы туралы ақпараттар қызметі, яғни агрохимикаттар нарығындағы бағалардың өзгеруі, конъюнктура туралы ақпарат беріліп отырады.

Қазіргі кезде тыңайтқыштарды бөлу жай ғана сауда мәмілесімен шектелмей сауда қызметкерлерінен білімдерін үнемі жаңартып тұруды талап етеді. Францияда ауыл шаруашылығы өндірісінің түрлі мәселелері бойынша автоматтандырылған жүйелер бар.

Жапонияның ауыл шаруашылығын қамтамасыз ету жүйесінің қазіргі жағдайы мен даму тенденциялары бірінші кезекте мемлекеттік аграрлық саясаттың жалпы бағыттарымен анықталады.

Ауыл шаруашылығын дамытудың үкімет бағдарламаларына сәйкес ауыл шаруашылығын барынша интенсификациялау шаралары қарастырылған [4]. Жапонияның ауыл шаруашылығының ерекшеліктеріне тән минералды тыңайтқыштарды пайдалану, шаруа қожалықтардың шағын болуына технологиялық ерекшеліктеріне елде минералды тыңайтқыштарды бөлу жүйесінің мақсаттылығына байланысты. Жапон фермерлеріне минералды тыңайтқыштарды бөлу және өткізу кооперативтік және коммерциялық жүйелер арқылы жүзеге асырылады. Кооперативтік жүйе минералды тыңайтқыштардың бөлшек сауда арқылы өткізілетін 91 пайызын бақылайды. Жеке бөлшек сауда арқылы жапон фермерлерінің 9 пайызы тыңайтқыштарды сатып алады. Кооперативтік және коммерциялық жүйе негізінен кәсіпорын мен фермерлер арасында делдалдық рөлді атқарады.

Нарықтық экономикасы дамыған елдердегі ауыл шаруашылығы кооперациясы ауыл шаруашылығына қызмет көрсетудің өндірістік дамуының елеулі элементтерінің бірі болды. Кооперативтер фермерлердің тұқымдарға, жемшөп, тыңайтқыштарға қажеттіліктердің негізгі бөлігін қамтамасыз етеді [5].

Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы жабдықтау кооперативтері арқылы АҚШ-та фермерлерге 70 пайыз (44 пайыз минералды тыңайтқыштар, 26 пайыз пестицидтер), Францияда – 40-тан астам, Германияда – 60-65, Скандинавия елдерінде ауыл шаруашылығында пайдаланатын минералды тыңайтқыштар мен пестицидтердің 40-75 пайызы қамтылды.

Экономикасы дамыған елдердің ауыл шаруашылығын агрохимикалық қамтамасыз ету жүйелерін талдау келесі қорытынды жасауға мүмкіндік берді [6]:

- ◆ жетекші елдердің (АҚШ, Франция, Финляндия, Жапония) агроөнеркәсіп кешенінің салааралық дамуының маңызды бағыттарының бірі;

- ◆ агрохимикаттарды өндіретін өнеркәсіппен АӨК секторлары арасындағы байланыстырушы буын болып табылатын ауыл шаруашылықты агрохимикалық қамтамасыз ету жүйесін құру;

- ◆ қазіргі уақытта ауыл шаруашылығын агрохимиялық қамтамасыз ету жүйелерінің қызметтері кеңеюде;

- ◆ фермаларды тыңайтқыштармен, пестицидтермен, агрохимикаттармен, машиналармен, жабдықтармен қамтамасыз етуді қамтитын кешенді агрохимиялық қамтамасыз етуге өту байқалып отыр;

- ◆ фермерлерге қызмет көрсету ғылыми кадрларды дайындау, шаруашылықтарға ғылыми қызмет көрсету;

- ◆ ауыл шаруашылығын агрохимиялық қамтамасыз ету жүйесі шаруашылықтың барлық категорияларын қамтуы мүмкін емес. Ұйымдастыру тұрғыда бұл жүйелер агрохимикаттармен химикаландыру машиналарын шығаратын фирмалармен компаниялардың қызмет көрсетуші және зерттеу фирмалар мен ұйымдардың ауыл шаруашылығына жауап беретін министрліктердің мемлекеттік қызметтерін бірыңғай фирмалар мен компаниялардың желісіне біріктіреді [7];

- ◆ соңғы жылдары көптеген елдердің ауыл шаруашылығын агрохимиялық қамтамасыз етудің коммерциялық жүйесінде фирмалық агрохимиялық заттарды өндіруді бастады. Жалпы алғанда, коммерциялық жүйеде агрохимиялық қамтамасыз етуде аралық буындармен тауар өндіруші желілеренің қысқаруы байқалып отыр;

- ◆ экономикасы дамыған елдердегі ауыл шаруашылығын агрохимиялық қамтамасыз ету жүйесінің маңызды элементтерінің бірі болып фермерлік кооперативтердің қызметін белсендіру болып табылады. Кооперативтердің экономикалық тиімділігі агрохимикаттарды сатып алу және пайдалану шығындарын қысқартудан тұрады;

- ◆ минералды тыңайтқыштарды тасымалдау жүйесінде арнайы көлік көптеп пайдаланады (автокөліктік және теміржол);

- ◆ АҚШ, Францияның ірі аймақтарының деңгейінде қазіргі уақытта үйлестірілетін сауда қызмет етуші компаниялар өнеркәсіп өнімін химиялық компаниялардан ауыл шаруашылығы жерлеріне жеткізеді. Компаниялар өздерінің алдына агрохимикаттар нарығын икемдеп алуды мақсат етеді. Сонымен, олардың қызмет ауқымы кооперативтермен жеке диллерлерге қарағанда, едәуір кең болады;

- ◆ жалпы тұтынуды реттеудің маңызды тетігі және минералды тыңайтқыштарды маусымдық өткізудің негізгі факторы бағалар болып табылады. Дамыған елдерде минералды тыңайтқыштарға сұранысты теңестіру үшін фермерлік сатып алулар кезінде номиналды нарық бағаларынан арнайы кемітулер жасайды. Тыңайтқыштардың түріне қарай 4-16 пайызға дейін. Бұл ірі

фермерлерді меншікті ішкі шаруашылық қоймаларды соғуға ынталандырады [8].

Ауыл шаруашылығы өндірушілері отын-энергетикалық ресурстардың бағаларына қатысты өте осал болып келеді. Әсіресе бұл мұнай бағаларына қатысты, олардың бағаларының жоғарылауы ауыл шаруашылығы өндірушілерінің жанар-жағар май және т.б. ресурстарға кеткен шығындарды ұлғайтады.

Тұжырымдар. 1. Дамыған елдердің ауыл шаруашылығы өндірісінің тәжірибесі көрсетіп отырғандай фермердің бір өзі энерго-ресурстардың бағаларының көтерілуіне қарсы тұра алмай қолдауға мұқтаж болады. Қолдау мұнайдың дүниежүзілік бағаларының өзгеруі жағдайында қажет. Фермерлерді қолдау әкімшілік органдар және ауыл шаруашылық өндірушілердің бірлестіктерінде болады. Энергетикалық ресурстарды пайдалануды қолдау әкімшілік органдардың түрлі формаларында, соның ішінде тура субсидиялар, салықтағы жеңілдіктер, несиелеудегі жеңілдіктер, дифференцияланған тарифтерді енгізуді қамтиды.

2. Бұл жерде Канададағы фермерлік шаруашылықтардың моторлық отынның (бензин дизелдік отын) пайдаланудағы қолдау тәжірибесі қызығушылық туғызады. Мұнда салық кемітулерінің барлық түрлері аймақтарға байланысты есептелініп төленеді. Елде орта есеппен фермерлер үшін дизелдік отынның бағасы 50 пайыздан, бензин 44 пайызға дейін төмендетілді.

3. Отын энергетикалық ресурстармен тиімді қамтамасыз етуді ұйымдастыру үшін ауыл шаруашылығы тауар өндірушілердің бірігуі негізінен фермерлік шаруашылықтарды мұнай өнімдерімен қамтамасыз етуге бағытталған мұнда АҚШ-тың фермерлік кооперативтер қызметінің жарқын мысалы ретінде қарастыруға болады.

4. Мұнай компанияларға әсіресе ірілеріне мұнай өнімдерін урванизацияланған аймақта және ауыл шаруашылығы тұтынушыларын қамтамасыз ету тиімді. Сондықтан АҚШ-та фермерлік кооперативтер арқылы мұнай өнімдерімен жабдықтау қатар дамыды. Фермерлік кооперативтер АҚШ-тың ауыл шаруашылық өндірістерінің 40 пайызын мұнай өнімдерімен қамтамасыз етеді.

5. Қазақстанда ауыл шаруашылығын қолдаудың қарастырылған нысандарын қолдануға болады. Бірақ, осы нысандардың арақатынасы немесе олардың біреуін таңдап алу жалпы экономикалық жағдайды, сонымен қатар аймақтық дифференцияцияны ескере отырып анықталады.

Әдебиеттер тізімі

1 Нукешева А.Ж., Саймагамбетова Г.А., Косымбаева Ш.И. Ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымын дамыту // Аграрлық нарық проблемалары.- 2018.- № 3.- Б. 209-215.

2 Абдыкалиева Ж.Ш. Сельскохозяйственный кооператив – стратегический путь развития отрасли // Вестник КарГУ. Серия «Экономика». -2018.-N 4(92).-С. 47-54.

3 Санду И., Боговиз А., Рагулина Ю., Рыженкова Н. Формирование инновационной инфраструктуры в аграрном секторе // АПК: экономика, управление.- 2017.- № 1.-С. 35-41.

4 Сучкова Н.Р., Крючков Г.Г., Лексина А.А., Ермакова Г.А. Метод диагностики инфраструктуры агропроизводственного рынка зерна // Экономика сельского хозяйства России.-2018.- № 4.- С. 58-64

5 Абилгазиева Ж., Сабырова М., Дуйсембекова Г., Узбекова Р. Экономическая эффективность и перспективы внедрения биологических методов защиты растений в сельскохозяйственных формированиях Южно-Казахстанской области // Вестник КазНУ. Серия «Экономика».-2015.-№6(112).—С.198-207.

6 Тажибаева Р.М., Увайсова Ш.С. Формирование современной инновационной инфраструктуры // Известия НАН РК. Серия аграрных наук.- 2016.- № 1.-С. 148-154.

7 Митасова О.В., Стукач В.Ф. Инфраструктура производственных услуг в сельском хозяйстве: состояние, перспективы // Фундаментальные исследования. - 2012. - № 6. – Ч.3.-С. 727-733.

8 Зинченко В.А. Химическая защита растений: средства, технология и экологическая безопасность.-Изд. 2-е, перер. и доп.-М.: Колос, 2012.- 247 с

Әдебиеттер тізімі

1 Nukesheva A.Zh., Sajmagambetova G.A., Kosymbaeva Sh.I. Aauyldyң әleumettik infra-qurylymyn damytu // Agrarlyq naryq problemalary.- 2018.- № 3.- B. 209-215.

2 Abdykalieva Zh.Sh. Sel'skohozjajstvennyj kooperativ – strategicheskij put' razvitija otrasli // Vestnik KarGU. Serija «Jekonomika». -2018.-N 4(92).- S. 47-54.

3 Sandu I., Bogoviz A., Ragulina Ju., Ryzhenkova N. Formirovanie innovacionnoj infrastruktury v agrarnom sektore // APK: jekonomika, upravlenie.- 2017.- № 1.-S. 35-41.

4 Suchkova N.R., Krjuchkov G.G., Leksina A.A., Ermakova G.A. Metod diagnostiki infrastruktury agroproizvodstvennogo rynka zerna // Jekonomika sel'skogo hozjajstva Rossii.-2018.- № 4.- S. 58-64.

5 Abilgazieva Zh., Sabyrova M., Dujsembekova G., Uzbekova R. Jekonomitcheskaja jeffektivnost' i perspektivy vnedrenija biologii

cheskih metodov zashhity rastenij v sel'sko-hozjajstvennyh formirovanijah Juzhno – Kazahstanskoj oblasti // Vestnik KazNU. Serija «Jekonomika».- 2015.- № 6(112). –S.198-207.

6 Tazhibaeva R.M., Uvajsova Sh.S. Formirovanie sovremennoj innovacionnoj infrastruktury // Izvestija NAN RK. Serija agrarnyh nauk.- 2016.- № 1.-S. 148-154.

7 Mitasova O.V. Stukach V.F. Infrastruktura proizvodstvennyh uslug v sel'skom hozjajstve: sostojanie, perspektivy // Fundamental'nye issledovanija. -2012.-№ 6. – Ch.3.-S. 727-733.

8 Zinchenko V.A. Himicheskaja zashhita rastenij: sredstva, tehnologija i jekologicheskaja bezopasnost'.-Izd. 2-e, perer. i dop.-M.: Kolos, 2012.- 247 s.

МРНТИ 06.71.57
УДК 338.48 (574)

МИРОВОЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА¹

АУЫЛ ТУРИЗМІН ДАМЫТУДЫҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕСІ

WORLD EXPERIENCE IN RURAL TOURISM DEVELOPMENT

Д.Г. МАМРАЕВА*¹

к.э.н., ассоциированный профессор

З.Н. БОРБАСОВА.²

д.э.н., профессор

Л.В. ТАШЕНОВА¹

магистр экономических наук

¹Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова,
Караганда, Казахстан

²КЭУ Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан

dina2307@mail.ru

Д.Г. МАМРАЕВА¹

э.ф.к, қауымдастырылған профессор

З.Н. БОРБАСОВА²

э.ф.д, профессор

Л.В. ТАШЕНОВА¹

экономика ғылымының магистрі

¹Е.А. Бөкетов ҚарМУ, Қарағанды Қазақстан

²Қазтұтынуодағы ҚЭУ, Қарағанды, Қазақстан

D.G. MAMRAYEVA¹

C.E.Sc., Associated Professor

Z.N. BORBASOVA²

D.E.Sc., Professor

L.V. TASHENOVA¹

Master of Economic Sciences

¹KSU named after academician Y.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan

²KEU of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan

Аннотация. Изучен мировой опыт развития сельского туризма, показаны лучшие практики. В статье обозначена актуальность развития агротуризма, представлена методическая часть исследования, проведен анализ подходов к понятию «сельский туризм», рассмотрен его компонентный состав, включающий этнографический, сельскохозяйственный, культурно-познавательный и экологический туризм. Отражены преимущества развития аграрного туризма. Показан сектор туристской индустрии в зарубежных странах, в частности в США, Австралии, Канаде, Англии и Индии. Выявлены его востребованные формы специализации в

¹ Статья подготовлена в рамках выполнения исследований по проекту AP05133218 «Интегральная многофакторная оценка туристско-рекреационного потенциала Казахстана и разработка стратегии развития конкурентоспособных региональных туристских продуктов», финансируемого МОН РК на 2018-2020 годы.

США. Представлены лучшие дестинации в сфере агротуризма по версии авторитетных источников. Охарактеризованы устоявшиеся модели развития туризма в сельской местности: французская, немецкая, итальянская, чешская и испанская. Отражены актуальность его совершенствования в Казахстане, ряд мер, предусмотренных в рамках Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2023 г., а именно, введение понятийного аппарата агротуристской деятельности, популяризация и пропаганда «агротуризма» и др. Приведены некоторые примеры казахстанских дестинаций в сфере сельского туризма. Сделаны конструктивные выводы данного исследования. Полученные результаты могут быть полезными при разработке мер по приоритетным направлениям развития агротуризма в регионах Казахстана.

Аңдатпа. Ауыл туризмін дамытудың әлемдік тәжірибесі қарастырылған, үздік тәжірибелер көрсетілген. Мақалада агротуризмді дамытудың өзектілігі көрсетілген, зерттеудің әдістемелік бөлімі ұсынылған, "ауыл туризмі" ұғымына талдау жүргізілген, этнографиялық, ауыл шаруашылығы, мәдени-танымдық және экологиялық туризмді қамтитын оның құрамдас бөлігі қарастырылған. Агротуризмді дамытудың артықшылықтары көрсетілген. Шет елдерде, атап айтқанда АҚШ-та, Австралияда, Канадада, Англия мен Үндістанда туристік индустрия секторының дамуы көрсетілген. Оның АҚШ-та талап етілген мамандану нысандары анықталған. Беделді дереккөздердің болжамы бойынша агротуризм саласындағы үздік дестинациялар ұсынылған. Ауылдық жерлерде туризмді дамытудың: француздық, неміс, итальян, чех және испандық орнықты үлгілері сипатталған. Оның Қазақстанда дамуының өзектілігі, 2023 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының туристік саласын дамыту тұжырымдамасы шеңберінде көзделген бірқатар шаралар, атап айтқанда, агротуристік қызметтің ұғымдық аппаратын енгізу, "агротуризмді" дәріптеу және насихаттау және т.б. көрсетілген. Ауыл туризмі саласындағы қазақстандық дестинациялардың кейбір мысалдары келтірілген. Осы зерттеудің дәйекті қорытындылары жасалған. Алынған нәтижелер Қазақстан өңірлерінде агротуризмді дамытудың басым бағыттары бойынша шараларды әзірлеу кезінде пайдалы болуы мүмкін.

Abstract. World experience in the rural tourism development and best practices were studied. The article outlines the relevance of agro-tourism development, presents the methodological part of the research, analyzes the approaches to the concept "rural tourism", examines its component composition, including ethnographic, agricultural, cultural, educational and ecological tourism. The advantages of agrotourism development are reflected. The development of the tourism industry sector in foreign countries, in particular in the USA, Australia, Canada, England and India, is shown. Its specialization forms which are in demand in the United States are revealed. Best destination in the sphere of agro-tourism according to authoritative sources are presented. The settled patterns of tourism development in rural areas are characterized: French, German, Italian, Czech and Spanish. The relevance of its development in Kazakhstan, a number of measures envisaged under the Concept of development of tourism industry of the Republic of Kazakhstan until 2023, namely, the introduction of the conceptual apparatus of agrotourism activities, the popularization and propaganda of "agritourism", etc. are reflected Some examples of Kazakhstan destinations in the field of rural tourism are presented. Constructive conclusions of this study were done. The results obtained may be useful in developing measures for the priority areas of agrotourism development in the regions of Kazakhstan.

Ключевые слова: сельские территории, сельский, этнографический, экотуризм, модели, потребители, экологически чистые продукты питания, туристские фермы.

Түйінді сөздер: ауылдық аумақтар, ауылдық, этнографиялық, экотуризм, үлгілер, тұтынушылар, экологиялық таза азық-түлік, туристік фермалар.

Keywords: rural areas, rural, ethnographic, ecotourism, models, consumers, organic food, tourist farms.

Введение. В условия современного экономического развития, переориентации ряда экономик с сырьевой направленности на сферу услуг, туризм приобретает особое значение. Одним из перспективных является сельский туризм, который оказывает значительное эффективное социально-

экономическое влияние, выступает своеобразным «катализатором» развития сельских территорий и туристских дестинаций, способствует развитию инфраструктуры, улучшению качества жизни и увеличению доходов местного населения, сохранению традиций, культуры и экологии; предлагает

туристам уникальный набор услуг: проживание в домах у местных жителей, знакомство с местными особенностями ведения хозяйства, бытом сельчан, дегустацию разнообразных экологических продуктов питания и т.д.

Сельский туризм – одно из направлений развития инкамингового и инсайдингового туризма. Важно заметить, что сельский туризм может эффективно развиваться и функционировать не везде, а только в селах, деревнях, аулах, малых городах и др., т.е. на таких территориях, которые не охвачены деятельностью, загрязняющей окружающую среду.

Интерес к анализируемому виду туризма повсеместный: наиболее успешные практики его развития в таких странах, как Италия, Германия, Австралия, Соединенные Штаты Америки, Великобритания, Голландия, Чехия и многие другие.

Для Казахстана и ряда стран СНГ сельский туризм – направление новое, не имеющее, особенно среди местного населения, широкого распространения, но обладающее большим потенциалом, так как оно не предусматривает большой объем затрат и характеризуется близостью к природе по сравнению с другими видами отдыха.

Материал и методы исследования. Информационную базу проведенного авторами исследования составили данные, представленные в публикациях, размещенных в открытой печати, на авторитетных площадках, таких как unwto.org, tourdefarm.in, а также на платформах Clarivate Analytics, ScienceDirect.com и elibrary.ru.

Анализ научной и периодической литературы, в частности, позволил выделить примеры трактовки понятия «сельский туризм», «агротуризм», «деревенский туризм», а также определить взаимосвязь между анализируемыми категориями и другими видами туризма, среди которых – этнографический, культурно-познавательный и сельскохозяйственный.

Решение поставленных в представленной научной работе задач осуществлялось на основе применения общенаучных методов исследования в рамках описательного, методов сравнительного и логического анализа, сопоставления, интерпретации и обобщения.

Методологической основой статьи также явились научные методы, основанные на требованиях объективного и всестороннего анализа мирового опыта развития сельского туризма, изучения его лучших практик. Системно-структурный метод

использован для иллюстрации успешных примеров функционирования лучших дестинаций в сфере агротуризма по всему миру. Графический метод позволил представить наглядно компонентный состав сельского туризма.

Результаты и их обсуждение. Наибольшее распространение сельский туризм получил в странах Европы еще в 1980-1990-х годах. Как отмечает Всемирная туристская организация, ежегодный прирост агротуризма в этих странах в среднем составляет около 6% процентов в год. К примеру, во Франции около 93% всех туристов в качестве объекта размещения выбирают сельские гостиницы и кемпинги. В настоящее время сельский туризм приносит порядка 20-30% общего дохода от туристского бизнеса. В целом, во всем мире от 12 до 30% всех путешествующих в мире выбирают сельский туризм [1].

Преимущества развития сельского туризма неоспоримы:

- важнейший и, по сути, инновационный инструмент современного экономического развития сельских территорий, даже тех, где уже невозможно развитие сельского хозяйства в национальных масштабах, но поддержание небольшого локального производства вполне реализуемо;
- возможность создания рабочих мест и поддержание сельского наследия;
- источник возрождения древних ремесел, производства экологически чистых продуктов питания;
- сохранение сельского населения;
- возможность отдыха для малообеспеченных слоев населения;
- отличная альтернатива пляжному и прибрежному туризму (как, например, на Кипре).

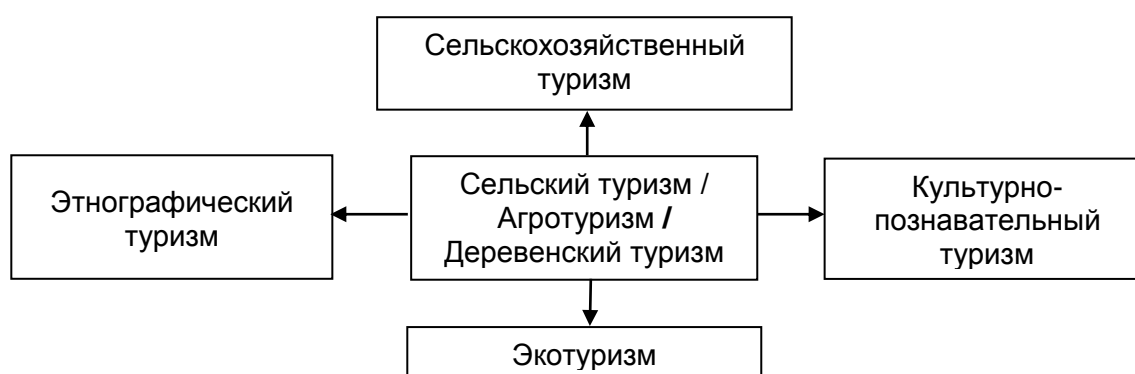
В научной литературе нет единого определения понятия «сельский туризм», каждый ученый и практик понимает его по-своему (таблица 1).

Из таблицы видно, что каждый автор по-своему трактует анализируемое понятие; также очень часто в литературе, открытых источниках, государственных программах и законодательных актах можно встретить отождествление понятий «сельский туризм», «агротуризм», «деревенский туризм», что, на наш взгляд, не является ошибкой и вполне применимо на практике, тогда как объединение «сельского туризма» с «этно- и экотуризмом» не является верным, так как это, по нашему мнению, – составные компоненты первого (рисунок).

Аграрная политика: механизм реализации

Таблица 1 – Подходы к понятию «сельский туризм»

Автор	Понятие
Глаголева Л.Э., Куксова И.В., Жук С.Н., Певнева Д.М. [2]	Агро- или сельский туризм – это форма туризма, которая развивается в сельской местности, изучает местные туристические ресурсы, предусматривает участие туристов в различных традиционных мероприятиях, организывает размещение и питание гостей в специфических туристических структурах: туристические пансионы, агротуристические пансионаты, крестьянские хозяйства и т.д.
Григорьева М.П. [3]	Сельский туризм – это специализированный вид туризма, включающий в себя элементы организованного и неорганизованного отдыха путешественников на сельской территории с целью их приобщения к местной природе, образу жизни населения и ознакомления с местными этнокультурными комплексами и их ценностями.
Галимова Д.Р. [4]	Сельский туризм представляет собой такую форму туризма, географическим фактором которой является сельская местность, в качестве услуг выступают отдых и проживание туристов в деревенских домах, коттеджах, крестьянских и фермерских хозяйствах, специальных туристических пансионах на лоне природы, изучение истории и обычаев посещаемой местности, участие в различных традиционных мероприятиях, осмотр местных достопримечательностей, правильное питание на основе здоровой пищи – отдых со всеми плюсами деревенской жизни, не подразумевающая кемпинги в лесу или походы в горы.
Гварлиани Т.Е., Бородин А.Н. [5]	Группа функциональных видов туристской деятельности, которые могут осуществляться в сельской местности и включают деятельность лиц, находящихся за пределами их обычной среды, путешествующих и осуществляющих пребывание в данной местности для отдыха и с другими целями.
Трухачев А.В. [6]	Сельский туризм – это такой вид туризма, целью которого является формирование принципиально нового агротуристического продукта, который выходит за рамки традиционного представления о туристическом предложении и который учитывает природную, историко-культурную специфику конкретного региона, а также позволяет существенным образом разнообразить традиционное предложение.
Борискова Л.А. [7]	Сельский туризм – отдых горожан в сельской местности в специально оборудованных для данных целей гостевых домах, созданных на территории приусадебных участков. При этом туристы не обладают целью получения дохода в местах их временного размещения.
Примечание – составлена авторами.	

Примечание: составлен авторами по данным источника [8].

Рисунок – Компонентный состав сельского туризма

Аналогичной точки зрения придерживаются и такие авторы, как Л.Э. Глаголева, И.В. Куксова, С.Н. Жук, Д.М. Певнева в своей работе «Агротуризм – перспективное направление туристического бизнеса в России

[см. 2]. При этом, к примеру, Л.А. Борискова в статье «Сельский туризм как один из инструментов развития сельской экономики» предлагает выделять аграрный и фермерский тип сельского туризма, понимая под

первым «деятельность, тесно сопряженную с сельскохозяйственной», а под вторым – «различные мероприятия, связанные с деятельностью определенной фермы, при этом факт проживания в период ее посещения не является ключевым» [см. 7].

Важно заметить, что сегодня своеобразную «эстафету» развития сельского туризма переняло большое количество стран по всему миру: Америка, Австралия, Япония, Индия и многие другие.

При этом, в условиях динамичного развития туризма мало уже говорить о сельском туризме, как о цельном виде, целесообразно понимать его направления специализации, которые на сегодняшний день разнообразны. Рассмотрим каждое из них более детально:

1. *Пчеловодство (Beekeeping)*. На территории отеля Inn Shaker Village на Плезант-Хилл, расположенного в 40 минутах езды от Лексингтона (штат Кентукки), туристов ждет пасека с 40 ульями.

2. *Выращивание чеснока (Garlic Farming)*. В зеленом районе озера Фингер, в штате Нью-Йорк располагается исторический комплекс «Аврора». Гости, которые заказывают Garlic Farm Tour, проводят время с местным фермером Деннисом Донахью, который рассказывает о богатой истории и целебных свойствах этого семейства луковых.

3. *Сбор винограда (Grape Picking)*. В Finger Lakes, в штате Нью-Йорк, в винодельне Fulkerson, во время осеннего урожая гости могут принять участие в сборе таких сортов винограда, как Пино Нуар, Совиньон Блан, Мерло и других. С виноградников, окружающих исторический фермерский дом эпохи 1850-х годов могут попробовать приготовить собственное вино и забрать его на память о проведенном времени на винодельне.

4. *Садоводство (Gardening)*. Блэкберри Фарм, расположенная на 4200 акрах земли в Грейт-Смоки-Маунтинс в штате Теннесси, является типичным местом размещения для туристов, желающих заняться сельским туризмом. Так, например, местная школа Farm Field идеально подходит для тех, кто хочет узнать, как выращивать разнообразные сельскохозяйственные культуры. Для клиентов имеется возможность присоединиться к местному садовнику Джону Койкендаллу в рамках интерактивной пешеходной экскурсии «Coykendall» по саду на территории отеля.

5. *Наблюдение за бизонами (Bison Herding)*. Компания Broken Wagon Bison,

расположенная в штате Индиана, владеет большим стадом бизонов и, помимо производства мяса, кожи, шкур и уникальных украшений, предлагает посетителям поближе познакомиться со своими четвероногими жителями.

6. *Посадка пальм (Palm Tree Planting)*. Отель The Moogings Village, расположенный на 18 тропических гектарах в бухте Исламорада, штат Флорида, предлагает гостям принять участие в посадке пальм, большинство которых были уничтожены во время урагана Ирма в 2017 году.

7. *Пастушья деятельность (Shepherding)*. Помимо предоставления шикарных гостиничных номеров и игры в гольф, The Farm at Cape предлагает уникальную возможность своим гостям – на время стать пастухами стада овец.

8. *Доение коров (Cow Milking)*. Ферма Либерти-Хилл в Вермонте предлагает отдых на природе в сельской местности. Гостям предоставляется возможность подоить любую из 270 коров, живущих на ферме и покормить телят.

9. *Поиск Трюфелей (Truffle Hunting)*. Поклонники знаменитого бостонского шеф-повара Барбары Линч могут отправиться в поездку в Пьемонт для участия в работе кулинарного лагеря «Белый трюфель», где совместно с опытными фермерами будут искать трюфель, а затем смогут приготовить с ним разнообразные блюда: домашнюю пасту, испечь хлеб в дровяной печи и многое другое.

10. *Приготовление обеда из фермерских продуктов (Farm your own lunch)*. Ферма O'o Farm, занимающая площадь 8,5 акров в лесу Вайполи на острове Мауи, производит первоклассные продукты для знаменитого ресторана Pacific'O в соседнем городе Лахайна. Те, кто выбирают обеденный тур, получают настоящий опыт: гостям предлагается собрать ингредиенты для своего салата – съедобные цветы, шоколадную мяту, сырую капусту, щавель и многое другое, а также отправиться на кофейные плантации для знакомства с лучшими сортами кофе [9].

Известный портал tourdefarm.in опубликовал рейтинг лучших направлений в сфере развития агротуризма, куда вошли такие страны, как Англия, Австралия, США, Индия, Канада. Каждый представленный в рейтинге комплекс – явление уникальное, ориентированное исключительно на специализацию региона, поддержание его национальных традиций и возрождение ремесел (таблица 2).

Аграрная политика: механизм реализации

Таблица 2 – Лучшие направления в сфере агротуризма по версии портала tourdefarm.in

Наименование направления / месторасположение	Краткая характеристика
Luxury Farm stays / Австралия	Туристы, выбравшие данный отель, имеют возможность заняться такими видами деятельности, как сбор картофеля, ежевики; насладиться верховой ездой и осмотреть национальный парк Австралии. Стоимость проживания составляет около 212 долл. США за ночь.
Warborne Farm Lyvington / Англия	Органическая ферма, площадью 180 акров располагается в национальном парке Нью-Форест. Стоимость проживания – 760 долл. в неделю (на 6 человек).
Abbey Road Farm / Орегон, США	На территории Abbey Road Farm туристы могут продегустировать различные сорта вин (в округе имеется более 200 виноделен), насладиться живой музыкой или просто прогуляться по территории фермы. Стоимость проживания на 1 человека – 175 долл. США за ночь.
Holualoa Inn / Гавайи, США	Гостиница располагается на горе Хуалалай в Кофейном поясе Кона и занимает площадь в 30 акров. Помимо 5100 кофейных деревьев Кона, гости в округе могут увидеть большое количество тропических фруктовых деревьев: авокадо, папайя и разнообразные цветники. Стоимость проживания составляет 149 долл. США за 1 ночь с человека.
Eckington Manor Cookery School & Farm / Англия	Eckington Manor Cookery School & Farm – ферма, занимающая площадь более 260 акров на реке Эйвон. На ферме имеются условия для проживания (15 комнат, стоимость каждой из которых – 200 долл. за ночь), а также школа для начинающих поваров.
Farm Sanctuary, Watkins Glen / Нью-Йорк, США	Эта ферма располагается на 175 акрах около группы озер Фингер. На территории фермы клиенты могут поухаживать за животными, посадить растения, помочь собрать урожай; за ее пределами – прогуляться в ущелья и водопады. Стоимость проживания – 110 долл. США за ночь.
Damali B&B, British Columbia / Канада	Первоначально Damali B&B была корабельной фермой, теперь она включает в себя поля с более чем 25 сортами лаванды и винодельню. Стоимость проживания – 145 долл. США за ночь.
Junnar Tourism, Pune / Индия	Parashar Agrotourism, Junnar – лучшее место для отдыха в Индии с семьей. Туристы могут насладиться типичным загородным отдыхом в хижинах и ощутить простоту и спокойствие сельской жизни.

Примечание: составлена авторами по данным информационного ресурса tourdefarm.in [10].

В целом, анализируя представленные данные, а также данные открытой печати, можно отметить, что в мире на протяжении десятилетий развития сельского туризма сформировалось несколько характерных моделей.

Французская модель. Включает в себя разнообразные формы и виды классического сельского туризма, которые отличаются друг от друга степенью приближенности направления к морю; прослеживается уклон в развитии гастрономического и винного туризма. Французская модель предполагает проживание как в домах фермеров, так и отдельно в коттеджах. Правительство страны поддерживает развитие данного вида туризма: была разработана

специальная программа, предполагающая преференции для реставрации своих домов и построек на территории хозяйства; при этом владельцы должны были принимать туристов, как минимум на 2 месяца в течение последующих 10 лет.

В некоторых регионах Франции создаются детские туристские фермы, как, например, в Нормандии – «Европейская детская ферма».

Немецкая модель. Немецкая модель предполагает проживание туристов, как правило, в доме фермеров: полное погружение в сельскую жизнь. К этой же модели целесообразно отнести событийный туризм, так как большое количество разнообразных фестивалей (включая гастроно-

было реализовано порядка 14 проектов, из них 11 – в сельской местности, что позволило увеличить количество занятых в данной сфере людей [13].

В 2018 г. в Алматинской области 19 фермерских хозяйств приняли на своих территориях как иностранных, так и местных туристов. Так, в крестьянском хозяйстве «Алатау» клиенты могут покататься верхом, постричь овец, подоить корову и попробовать всевозможные деликатесы из натуральных свежих местных национальных продуктов [14].

В целом, сегодня средняя обеспеченность сельских населенных пунктов объектами туризма в Республике Казахстан составляет – 7%, что, тем не менее, крайне мало для эффективного функционирования анализируемого вида туризма [15, 16].

Выводы

1. Сельский туризм – один из ключевых инструментов эффективного развития сельских территорий, обеспечения населения рабочими местами. Наиболее распространен на территории Европы и Америки. Имеет разнообразные специализации.

2. Развитие агротуризма способствует сохранению уникальных способов производства экологически чистых продуктов питания, культуры и быта местного населения.

3. Деревенский туризм предоставляет туристам разнообразные услуги: от рекреации до занятия различными видами спорта, ремеслами, выращивания, сбора разнообразных продуктов и изготовления из них национальных блюд и напитков.

4. В процессе развития сельского туризма в мире сформировалось 5 моделей: французская, итальянская, чешская, испанская и немецкая.

5. В качестве потребителей агротуризма, как правило, выступают: местные жители, иностранные гости и туристы, посещающие страну пребывания в рамках ностальгических туров.

6. В Казахстане сельский туризм находится на стадии становления. Ключевая роль отведена ему в рамках реализации Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2023 года.

Список литературы

1 Астраханцева Е. Сельский туризм: опыт первых шагов и перспективы развития // Сервис в России и за рубежом. – 2016. – Т.10. - №7 (68). – С. 6-8

2 Глаголева Л.Э., Куксова И.В., Жук С.Н., Певнева Д.М. Агротуризм – перспективное направление туристического бизнеса в России // Экономика. Инновации. Управление качеством. – 2016. - №1. – С. 43-47.

3 Григорьева М.П. Сельский туризм: понятие, история и тенденции развития // Международный научный журнал «символ науки». – 2016. - №1. – С. 93-97.

4 Галимова Д.Р. Сельский туризм: понятие и перспективы развития в Южном Федеральном округе // Via scientiarum – Дорога знаний. – 2015. - №4. – С. 164-171.

5 Гварлиани Т.Е., Бородин А.Н. Сельский и аграрный туризм как специфические виды туризма // Terra Economicus. – 2011. - №4. – С. 61.-65.

6 Трухачев А.В. Сельский туризм как фактор развития региональной экономики туризма в РФ // Вестник АПК Ставрополя. – 2017. - №4 (28). – С. 154-158.

7 Борискова Л.А. Сельский туризм как один из инструментов развития сельской экономики // Электронный научный журнал «Аэкономика: экономика и сельское хозяйство». – 2016. - №2 (10). – С. 2-14.

8 Белова Н.М. Сельский гостевой туризм: теория и практика: учебное пособие. – Чебоксары: Филиалы СПБГЭУ в Чебоксарах, 2013. – 154 с.

9 Paley R.T. 10 Agritourism Vacations to Satisfy Your Inner Farmer [Электронный ресурс].–2018.–URL: <https://www.travelchannel.com/interests/outdoor-s-and-adventure/10-agritourism-vacations-to-satisfy-your-inner-farmer> (дата обращения: 25.04.2019).

10 Best Agritourism Destinations across the World [Электронный ресурс].- 2017. – URL: <https://tourdefarm.in/blog/best-agritourism-destinations-across-the-world/> (дата обращения: 27.03.2019).

11 Рындач М.А. Агротуризм как инструмент развития сельских территорий // Economics: Yesterday, Today and Tomorrow. – 2016. - №3. – С. 68-79.

12 Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2023 года [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/kultupa/id-P1700000406/ (дата обращения: 02.04.2019).

13 Сельский туризм: пути развития [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/kultupa/id-P1700000406/ (дата обращения: 03.04.2019).

14 Ахмедиева А. Агротуризм в Казахстане: зачем фермеры учатся принимать от-

дастырылуын жақсарту бойынша ұсыныстарын негіздеу.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Осы мақсатта экономикалық модельдер құрылды және жемшөп дақылдарын өндіру мен қайта өңдеуді субсидиялаудың тиімділігіне баға берілді, сондай-ақ жемшөп өндірісіндегі субсидиялауды жақсарту бойынша ұсыныстар әзірленді.

Мал шаруашылығын дамыту бойынша әлемдік және отандық тәжірибенің көрсетуі бойынша, өнімді өндіру кезінде шығындардың өтелуі мен өнімділігінің жоғарылауы, малдарды толық азықтандыруына байланысты болады: 25-35% – генетикалық жетістіктерімен анықталса, 17% – күту жағдайына және технологиямен, ал 50-60% – ғылыми негізделген азықтандыру жүйесімен айқындалады [1].

Қазақстанның сүт өнімдерінің өзіндік құны құралымындағы азықтың үлесті шамасы 53,4%, сүт өнімділігі – 2 406 кг, 1 ц сүттің өзіндік құны – 3016 теңгені құрайды [2, 3].

Ауыл шаруашылығы дақылдары мен ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып орналасқан. Республика аумағында құрғақ дала, жартылай шөлді, шөлді, таулы-бөктерлі-шөлді дала, таулы-шөлді, таулы дала аймақтарына бөлінген.

Аймақтардың ерекшеліктеріне байланысты ауыл шаруашылық дақылдарын өсіруді талдауда олардың тиімділігі жер шаруашылығының технологияларын пайдалануға да байланысты екенін көрсетеді.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Өсімдік шаруашылығының өнімдерін өндіру барысында ауыл шаруашылық дақылдарын өсірудің келесі технологиялары қолданылады: жеңілдетілген, ғылыми негізделген (минималды, нольдік) және дәлдік [4]. Мысалы, далалы аймақтағы далалық мал азығы дақылдары бойынша: жеңілдетілген технология бойынша сүрлемдік жүгері 110 ц/га құраса, ғылыми негізделген технология бойынша – 135 ц/га құрайды; сәйкесінше 1 ц келетін өзіндік құны – 369 теңге және 354 теңге; құрғақ дала аймақтарында жеңілдетілген технология бойынша түсім ғылыми негізделген – 120 ц/га, өзіндік құны – 395 және 379 теңге; алынған аймақ: жеңілдетілген технология бойынша сүрлемдік жүгері өнімділігі – 90 ц/га, ғылыми негізделген – 100 ц/га, 1 ц өзіндік құны сәйкесінше 408 және 384 теңгені құрайды.

Жеңілдетілген технология. Материалдық-техникалық ресурстардың, минералдық тыңайтқыштар мен ауыл шаруашылық техникаларының тапшылығы жағдайында

жеңілдетілген, арзан агротехникалық тәсілдер мен технологиялар пайдаланылады. Ресурстардың тапшылығы қол еңбегін пайдалануды және жерді өңдеуді азайту есебінен белгілі бір дәрежеде толықтырылады.

Ғылыми негізделген технология. Мұнда инновациялық технологиялар ең жоғары деңгейде қолданылады, аймақтық ерекшеліктер негізінде агротехникалық технологиялар кезекті жүргізіліп отырады және қоршаған ортаға экологиялық әсері ескеріледі, өсімдіктерді аурулар мен арамшөптерден қорғау үшін қолданылатын, тыңайтқыштардың қауіпсіз мөлшері, ауыл шаруашылық дақылдарының биологиялық қажеттіліктерін қамтамасыз ететін және қайталама тұздану процесін азайтатын суарудың ең тиімді нормасы таңдалады.

Минималды технологиясы топырақты өңдеу бойынша өсімдіктермен күресудің химиялық құралдарын қолдану арқылы, топырақты терең өңдеуді шағын өңдеу түріне ауыстырады және топырақты дайындау бойынша жұмыстардың қысқартылуын қарастырады.

Нольдік технология – топырақтың құрылымына ең аз зақым келтіретін өңдеу тәсілі, жерді арамшөптерден химиялық қорғаудан кейін, өңделмеген топыраққа сығынды сепкіштер арқылы дақылдарды себу.

Дәлдік егіншілік (жерді игеру) – жер шаруашылығындағы энергияны үнемдеу: егістік аудандарының құрылымын негіздеу; құрамында көпжылдық шөптері бар, соның ішінде бұршақты дақылдары бар жемісті алмастыру қағидаларының негізінде, егіс айналымын әзірлеу және игеру; органикалық тыңайтқыштарды қолдану, минералды тыңайтқыштарды шамамен қолдану; дақылдардың биологиялық талаптарын және топырақты-климаттық жағдайларын ескере отырып, жерді өңдеудің дифференциаланған жүйесі; технологиялық тәртіпті сақтау.

Органикалық жер шаруашылығы – жер шаруашылығының дәстүрлі жүйесімен салыстырғанда бұл жүйенің еңбек сыйымдылығы мен шығымы үнемдірек және қоршаған ортаның экологиясын бұзбай, жермен ұқыпты айналысуға негізделген жоғары сапалы өнім (өсімдіктерден қорғану құралдары мен минералдық тыңайтқыштар пайдаланылмайды) алынады. Жердің құнарлылығын арттыру үшін қордалар мен органикалық тыңайтқыштар қолданылады.

Инновациялық даму өсімдік шаруашылығын дамытудың шешуші факторы болып табылады. Мәселелердің қатарына материалдық-техникалық базамен қанағаттан-

бау жағдайы, инвестициялық капиталдың төмен болуы, жоғары қаржылық тәуекелділік, ауыл шаруашылық жерлерінің тозу процестері, селекциялық және тұқымдық өндіріс жүйесінің дамымауы, салааралық алмасудың эквивалентті болмауы және тағы басқалары жатады.

Ауыл шаруашылық өнімдерін өндірушілер ғылым мен озық тәжірибелердің технологиялық, генетикалық жетістіктерін жеткілікті түрде пайдаланбайды. Осыған орай, ауыл шаруашылығының шикізаттары мен өнімдерінің нарығында тауар өндірушілердің бәсекеге қабілетті болуы үшін қажет мемлекеттік қолдауды ескере отырып, ауыл шаруашылығын дамытудың жаңа тетіктерін қалыптастырудың қажеттілігі туындайды.

Қостанай облысының «Опытное хозяйство», «Заречное» жауапкершілігі серіктестіктерінің көпжылдық тәжірибесі жерді нөлдік және минималды өңдеудің ылғалды үнемдеу технологиясын енгізудің кешенді жүйелі тәсілінде топырақты-климаттық жағдайларың нақты артуындағы сөзсіз артықшылық-тарын растайды.

Жаздық бидай дәндерінің өнімділігі жер өңдеудің минималды технологиясын енгізу барысында 1,5 есеге артады, ал өсімдіктерді қорғау құралдарын пайдалану арқылы нөлдік технологияны енгізу кезінде 2 еседен аса артып, егу айналымы 28,7 ц/га дейін өседі, өнімділік жердің құнарлылығының артуына байланысты өседі.

Жеңілдетілген агротехнологиямен салыстырғанда жыл сайынғы өсімдік қалдықтарының далада қалуының салдарынан 0-30 см жер қабатында оңтайлы баланс орнатылады, бұл шаруашылық жағдайында 10-15 т/га органикалық тыңайтқыштарды салғанмен тең.

Талдаудың көрсетуінше, дәлдік жер шаруашылығын енгізу барысында минералды тыңайтқыштарға жұмсалатын шығындарды 28%-ға және шығындар қаражатын 50%-ға біркелкі азайтқанда өнімділік 30%-ға артады.

Ауыл шаруашылық өндірісінде «табиғи шабындылықтар мен жайылымдық жерлер» шаралары жүргізіледі, табиғи жемшөпті жерлері жақсарады, суармалы егістік жайылымдар құрылады. Қарқынды нысандағы азық дақылдарының және көпжылдық шөптердің жаңа сұрыптары өндіріске енгізіледі. Жемдік дақылдардың жаңа түрлері мен қарқынды түрдегі көпжылдық шөптер енгізіліп шығарылады. Шөпті белсенді желдету арқылы шөп дайындау әдістерін жасау, шөптерді ірі шарларға

және орамаларға басу, көк шөпті жасанды сусыздандыру, оларды түйіршіктеу және брекеттеу (түзету), бактериялық ашытқыларды қолдану арқылы химиялық консервілеу және сүрлеу және т.б. әдістер әзірленеді.

Талдауда көрсетілгендей, ғылыми-негізделген технологияларды енгізу жемшөп дақылдарын өсірудің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді, дәнді дақылдар өнімділігі жеңілдетілген әдіске қарағанда 10%-ға өседі, 1 га жұмсалатын шығындары 29,1%-ға, өзіндік құны 35%-ға төмендейді, пайдалылық деңгейі 51,4%-ға көтеріледі.

Табиғи шабындық кезіндегі шөпті жинау өнімділігі 16%-ға артады, өзіндік құны 20%-ға қысқарады, пайдалылық деңгейі 62%-ға өседі.

Шабындықтың (бұршақты, көпжылдық шөптер) өнімділігі 4,1 ц/га-ға өссе, пайдалылық деңгейі 7,8%-ға артады, ал жаңбырлы жерлерде сүрлемдік дақылдар өнімділігі 31,8 ц/га артып, пайдалылық деңгейі 35,4% өседі.

Азықтық арпа мен сұлыны өсіруге бағытталған ғылыми негізделген технологияны енгізгенде оның өнімділігі артып, ал оны өндіруге жұмсалатын шығындары қысқарады.

Судан шөбі – Қазақстанның құрғақ даласы мен далалы аймақтары үшін бірден-бір өнімді, біржылдық азықтық шөптер тобына жатады. Дақылдардың азықтық сапасы өте жоғары: 100 кг жасыл массаның азықтық құрамында 20-22 азықтық бірлігіне дейін және 2,5-2,8 кг сіңімді ақуызы бар, шөпте 50-57 азықтық бірлігі мен 6,5-6,8 кг сіңімді ақуыз болады. Шөптегі сіңімді ақуыз коэффициенті – 62%-ға дейін, жасыл массада 69%-ға дейін болады. 1 кг судан шөбінің жасыл массасында 60-65 кг-ға дейін каротин болады, бұл жүгері, сұлы мен күздік қара бидайға қарағанда біршама жоғары. Судан шөбі тәтті дәндер тобына жатады және оны барлық жануарлар жоғары тәбетпен жейді.

Могар ерте пісуімен және құрғаққа шыдамдылығымен ерекшеленеді, шөп шабу мен өңдеулерден кейін де тез өсіп, жоғары алым беретін қабілеті бар. Могардың 100 кг жасыл массасында орташа 17-18 азықтық бірлік және 1,8 кг дейін сіңімді ақуызы бар, 100 кг шөпте – 52-54-ке дейін азықтық бірлік және 5,0-5,3 кг сіңімді ақуыз бар.

Соңғы кезде біржылдық шөптердің арасында құрғақшылыққа шыдамдылық жағынан басқа далалық дақылдар арасында бірінші орынға ие болатын азықтық тарылар көп таралуда. Оның 100 кг жасыл

массасында орташа алғанда 19-21 азықтық бірлік және 2,0-2,1 кг сіңімді ақуызы бар болса, ал 100 кг шөпте 48-57 азықтық бірлік және 4,5-6,5 кг сіңімді ақуызы бар.

Сұлылы-бұршақ қоспасын өсіру бойынша ғылыми негізделген технологияны енгізудің нәтижелік технология бойынша 1 га жұмсалатын шығындары 3 298 теңгені құрайды, судан шөбі бойынша – 16 745 теңге, могоар шөбі – 18 950 теңге, азықтық тары – 14 950 теңге, арпа – 22 100 теңге, сұлы – 20 700 теңгені құрайды.

Сүрлемдік дақылдарының егістік алаңы Қазақстан бойынша 2018 жылы 98 мың га құрады, өнімділік – 121,2 ц/га, жалпы жинау – 1 185 мың тонна, біржылдық шөптің егістік алаңы – 670 мың га жетті, шөптің өнімділігі – 11 ц/га, жалпы жинау көлемі – 631 мың тонна; көпжылдық шөптің егістік алаңы 2 639 мың га құрайды, шөптің өнімділігі – 18,3 ц/га, жалпы жинау көлемі – 3 878 мың тоннаны құрайды. 2018 жылы мал азығы дақылдарын себудің үлес салмағы егістік алаңының жалпы көлемінің 15,2% құрайды.

Малдың жалпы басына 8,2 млн тонна аралас және концентрацияланған азық қажет [5]. 2018 жылы 5,4 млн тонна мал азығы өндірілген болса, тапшылық жағы 2,8 млн тоннаны құрады. Араластырылған мал азығына қажеттілікті қанағаттандыру үшін егістік алаңдарын және дәнді дақылдар өнімділігін арттыру қажет.

Малды қорада ұстау кезеңінде малдың түріне қарай оның жоспарлы өнімділігін, мал азығы дақылдарының жасыл массасының күтілетін өнімділігін және алынатын соңғы өнімін ескере отырып, азықтандырудың тәуліктік мөлшерінен оған осы кезеңге керекті жемшөбін алдын-ала қамтамасыз ету қажет. Жемшөптің түріне қарай жемшөпке деген қажеттілікті есептеу шартты азықтық бірлік пен сіңімді ақуызға айналдырылады.

Мемлекет және облыстар бойынша мал азығының балансын статистикалық талдауда мал азығына тапшылықтың бар екендігі көрсетілген. Осыдан шығатыны, ауыл шаруашылық малдарының нақты санында: ірі қара мал саны – 6,4 млн бас, ұсақ қара мал саны – 18,2 млн бас; жылқы – 2,2; шошқа – 0,8 және құс – 37 млн бас, сондай-ақ, 21,5 млн га азықтық алқабы, соның ішінде табиғи – 15,5 млн га және егілгені – 6,0 млн га, көпжылдық шөптердің үлесі – 2,2 млн га, біржылдық шөптер – 0,6; сүрлем шөптер – 1,3 млн га және фураждық дақылдар – 1,9 млн га құрайды. Жоғарыда көрсетілген алаңнан 23,8 млн тонна көлемінде мал азығы өндіріледі,

олардың ішінде: ірі азық – 17,9 млн тонна, шырынды азық – 1,3; аралас азық – 1,2; дәнді дақылдар – 3,4 млн тонна екендігін атап өту керек. Азық бірлігіне есептейтін болса: өндіріс бойынша – бір шартты мал басына 11,9 млн тонна азық бірлігі немесе 5,2 ц азық бірлігі, ал зоотехникалық норма бойынша 9 ц азық бірлігі келеді. Осыған орай мал азығының тапшылығы 8,5 млн тонна азық бірлігіне тең, ол қажеттіліктің 42% құрайды. Тапшылық салдарынан мал шаруашылығынан толық алынбайтын мал азығының көлемі: сүт – 632 мың тонна, сиыр еті – 71 мың тонна, қой еті – 29 мың тонна, жылқы еті – 18 мың тонна, шошқа еті – 14 мың тонна. Осыған сәйкес қорытындылай келсек, малды 1 аз.бір./тәул көлемінде толық азықтандырмаудың кесірінен, орташа алғанда, малдың өнімділігі 4-5%-ға төмендейді. Сонымен, 8,5 млн азықтық бірлік азық тапшылығы – жалпы өнімнің (ЖӨ) 14%-ын, яғни жалпы 211 млрд. теңге сомадан қағылу себебі болып табылады [6].

Мал азықтарының ағымдағы балансында республика бойынша шөп пен пішендеме көлемі 15681 мың тонна өндірілген, мұнда тапшылық 11 014 мың тоннаны немесе 41% құрайды. Жемшөп өнімдерін өндіру мен қайта өңдеудің экономикалық модельдерін әзірлеу және құру, мал азықтарының осы түрлері бойынша тапшылықты кезең-кезеңмен қалпына келтіруге ықпал етеді [7].

ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің мәліметтері бойынша 2018 жылы егілген біржылдық және көпжылдық шөптер 2 824,6 мың га ауданға өсірілді, мұндағы шөптің орташа өнімділігі 36,7 ц/га алынса, жауын-шашынды және суармалы жерлерде 11,7 млн тонна сапалы жемшөп алуға болады. Елімізде 189 млн га жайылым жерлер, 5 млн га аса табиғи шабындықтар бар, осы жерлерде шөп (пішен) пен пішендеме тапшылығының орнын толтыруға болады. Осы мақсатта резерв ретінде – қазіргі таңда объективті себептермен толығымен пайдаланылмағандықтан мал жайылмай және шабындық ретінде де қолданылмай қалған алыс жайылым жерлер болып табылады.

Қазақстанда мал шаруашылығын әрі қарай дамыту мүдделері – бұл ет, сүт, жүн және тағы басқа да аграрлық бағыттағы өнімдер өндірісін арттыру, табиғи жайылым жерлер тәрізді елдің бай жемшөп ресурстарының шаруашылық айналымын жылдам және толық енгізуді талап етеді.

Табиғи жайылым жерлер балансының көрсетуі бойынша, алыс жайылымдарды

есептемегенде, елде 85 млн га іске қосылған жайылым жерлер бар.

Табиғи жайылымдық жерлер – бұл мемлекеттің негізгі қайта қалпына келе алатын жемшөп ресурсы. Қазақстан Республикасының территориясының 70%-ға жуық құрайтын жайылымдық жерлерінің әлеуетті өнімділігі 25 млн тонна және одан да жоғары мал азықтық бірлігіне жетеді. Бірақ, 188 млн га жайылымдық территорияның ішінде тозған жайылым аумағы 48 млн гектардан асады, оның 27 млн гектары алынды.

Табиғи мал азығы аумақтарының тозуының негізгі экологиялық және экономикалық зардаптары жайылымдық ресурстарды тиімсіз пайдалану салдарынан, олардың өнімділігі мен өмір сүру деңгейін төмендетіп отыр.

Еліміздің табиғи жайылымдық жерлерін пайдалану деңгейіне қарай 3 санатқа бөлуге болады.

Біріншісі – ауыл округі тұрғындары малының басын қарқынды пайдаланатын, табиғи су көздерінің қасында орналасқан жайылым жерлер мен ауыл қасындағы жайылым жерлер. Мұндай жайылым жерлердің ауданы 23 млн га құрайды және бұл жерлерде қазіргі кезде жалпы мал басының 70-80%-ы жайылады, ал 1 га жайылымға шаққандағы мал жүктемесінің нормативтік көрсеткіші 3 және одан да жоғары есеге асып кеткен себебінен негізінде тозған.

Мал басын көбейту мақсатында ғана жайылым жерлерді экстенсивті пайдалану тәжірибесі Солтүстік Қазақстан фермерлік шаруашылықтарында көптеп байқалады. Бұндай тәсіл жайылым жерлерге жүктемені ұлғайтуға, олардың тозуы мен жайылымдық экожүйенің біртұтастығын бұзуға алып келеді, бұл өз кезегінде ауыл тұрғындарының материалдық әл-ауқатына теріс әсер етеді [8].

Екінші санат – бұл әртүрлі жауапкершілі шектеулі серіктестіктер (ЖШС), акционерлік қоғамдар (АҚ), өндірістік кооперативтер (ӨК), орман және су шаруашылығы кәсіпорындарына 49 жылға жалға берілген жайылымдық-қолданыс жерлер, сондай-ақ ерекше қорғалатын территориялар. Мұндай жерлердің жалпы ауданы 70 млн га құрайды.

Үшінші санатта – алыс жайылым жерлер, яғни жалпы ауданы 100 млн гектарға жуық мемлекеттік қорға жататын жерлер. Экономикалық және әлеуметтік факторларға байланысты, шағын фермер үшін алыс жайылым жерлерге өздерінің кішігірім табындарына малшы жалдаудың

құны қымбат болғанынан қолжетімсіз болып отыр. Сондай-ақ, алыс жайылым жерлерде жайылым инфрақұрылымы (жолдар, құдықтар, суару құрылымдары) бұзылған, тұрғын үй, жарық, байланыс және басқа да өмірге қажетті жағдайлар жоқ. Алыс қашықтықтағы мал шаруашылығын қалпына келтіру үшін жеке фермерлердің бірігуі, ауылдық және аймақтық округтарда жайылымдық комитеттердің құрылуы қажет.

Олай болса, бір жайылым жерлер көп мал жайылғандықтан, екіншілері – онда тіпті жайылмағандықтан тозып жатыр.

Мал азығының өндірісімен байланысты мәселенің болашақ тәсілдерінің бірі – бұл бұрынғы алыс жайылым жерлерді қолдану. Мұндай жерлер ұзақ уақыт пайдаланылмай, өзінің потенциалды өнімділігін жартылай қалпына келтірген жерлер. Олар ауыл шаруашылық өндірісінде жайылым шөптер мен мал азығының маңызды қоры ретінде тартылуы мүмкін.

Қазақстан бойынша жайылым жерлер балансы 90 млн га құрайды, соның ішінде ауыл шаруашылық құрылымдары бойынша – 70 млн га, жеке шаруашылықтар бойынша – 20 млн га.

Есептеулер көрсеткендей, ауыл шаруашылық үшін 34 млн га, жеке шаруашылықтарға – 51 млн га жайылым жерлер қажет, яғни ауыл шаруашылық үшін 36 млн га профицит (қамтамасыздануы 2 есеге жоғары) орнаса, ал жеке шаруашылықтар үшін тапшылық (қамтамасыздану тапшылығы – 39,2%) орнап отыр.

Жеке қосалқы шаруашылықтардағы жайылым жерлердің жетіспеушілігіне байланысты, қазіргі уақытта ауыл шаруашылық құрылымдарына тиесілі жайылымдарға қол жеткізуді қамтамасыз ету қажет.

Мал шаруашылығы өнімдері өндірісінің тиімділігін арттырудың негізгі факторларының бірі болып мал азығының базасы табылады, ол 1 бас малға шаққанда шығындар құрылымының орташа есеппен 60-85% құрайды.

Жалпы Қазақстан бойынша 1 шартты бас малға 14 центнер мал азықтық бірлігі өндіріледі, бұл зоотехникалық нормадан 2 есе төмен.

Қазақстан бойынша ауыл шаруашылық құрылымдарының 1 шартты бас малға келетін мал азығымен қамтамасыз етілуі – 7,2 ц.аз.бірл., жеке қосалқы шаруашылықтарында – 3,8 ц.аз.бірл.

Жалпы мал азығының өндірісі 58% қажеттілікті қамтамасыз етеді, сонымен бірге, 5,7 млн шартты бас кезінде, ауыл

шаруашылық құрылым-дарының үлесі олардың өндірісінің 61%-ын құрайды.

Осылайша, талдауда көрсетілгендей жеке қосалқы шаруашылықтарда мал азығымен қамтамасыз етілуі төменгі деңгейде қалып отыр, бұл ауыл шаруашылық құрылымдарымен салыстырғанда 2 есеге жуық төмен болып тұр. Жеке қосалқы шаруашылықтардағы малдарды азықпен қамтамасыз ету, ең алдымен жемшөпті сатып алу арқылы мал шаруашылығының өзіндік құнына әсерін тигізеді және ол оның өндірісіне тиімділігін арттыруға мүмкіндік бермейді.

Мал мен құстардың өнімділігі төмен болып отыр. Барлық табиғи-шаруашылық аймақтар бойынша жеке қосалқы шаруашылықтарда орташа алғанда сүт өнімділігі – 2 322 кг, сиырдың орташа тірі салмағы – 309 кг, қой жүні (қырқылған) – 2,5 кг, қойдың орташа тірі салмағы – 39 кг, шошқа – 95 кг, жылқы – 328 кг, түйе – 422 кг, тауық жұмыртқасы – 152 дана және тауықтың орташа сойылған салмағы – 1,5 кг.

Малдың түрлеріне қарай малдың шартты басын есептеудің коэффициенттерін пайдалана отырып: сиырлар, жылқылар, түйелер – 1%; басқа ірі қара мал – 0,6; қойлар мен ешкілер – 0,1; шошқалар – 0,3; ересек құстар – 0,02, жеке шаруашылықтар мен ауыл шаруашылық құрылымдарындағы өнімділігіне сәйкес, 1 жылдағы 1 физикалық басқа келетін ц.аз. бірлікпен мал азығына жұмсалатын шығындар анықталады.

Қазақстан бойынша жеке қосалқы шаруашылықтардағы 1 бас сиырға шаққандағы бір жылдық азық шығыны, ауыл шаруашылық құрылымдарындағы үлес салмағының 53,4% құрады, ірі қара малда – 51,2%, шошқаларда – 53,2%, қойларда – 53,1%, құста – 53%.

Шырынды жемшөптің жинақталған балансы, қолда бар мал басына 5,3 млн тонна шырынды жемшөпті қажет ететіндігін көрсетеді. 2018 жылға дейін тек 1,3 млн тонна сүрленген шөп (силос) өндірілген, сонда 4,0 млн тонна тапшылықты құрады.

Сүрленген шөп өнімдерін өндіру қарқындылығын өнімділікті 400 ц/га-ға дейін жоғарылату және 200 мыңға-дейін сүрлемдік дақылдарды өсіру көлемін ұлғайту жолымен жүзеге асыруға болады [9].

Мал азығы дақылдарын экономикалық бағалау кезінде малдардың белгілі бір қоректік заттары бар азығына қажеттілігінің толық қамтамасыздануы және әр аудан бірлігінен мал азығы өнімінің ең көп шығуын қарқынды негізінде қамтамасыз ету.

Осылайша, негізгі дала дәнді-дақылдарын өсіруде қарқынды технологияларды қолдану Қазақстанның барлық аймақтарындағы құстар мен малдардың барлық түрлерін толыққанды мал азығымен қамтамасыз етуді арттыруға, ал олардың өзіндік құнын түсіруге және мал шаруашылығы өнімдерін өндіру барысында субсидиялдау есебінен шығындарын біршама өтеп алуына мүмкіндік береді.

Болжамдық есеп бойынша азық дақылдарының өндіріс көлемі 2021 ж. 12 688 мың тоннаға жетеді; ал ірі азықпен қамтамасыздану деңгейі 112%-ға жетеді, шырынды жемшөп – 168%, аралас жемшөп – 42%, асыл тұқымды ірі қара мал басының үлесі – 16,9%, түйелер – 18,1%, жылқылар – 8%, қойлар мен ешкілер – 17,7%, шошқалар – 17,9% және құстар – 31,2%.

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес (№423, 2018 жылдың 12 шілдесінде ҚР Үкіметімен бекітілген), 2018-2021 жылдарға 40,4 млрд. теңге бюджеттік қаражаты бөлінген; оның 20 млрд. теңге жемдік астықты форвардық сатып алу есебінен араластырылған жемшөп зауытына қосымша жүктеу үшін; соның ішінде 2018 жылы жемдік астықты сатып алу үшін – 5 млрд. теңге бөлінген. Осыған орай, салынған ақшаның өтемділігі негізінде, мал азығы өндірісін бюджеттік субсидиялауды бірыңғай бағалау – экономиканың аграрлық секторын мемлекеттік қолдаудың басты бағыты болуы қажет [қараңыз 1].

Біржылдық шөптер бойынша 1 га жерге шаққандағы мал азығы дақылдарын өсіруге бөлінетін субсидиялар – 8 мың теңге, сүрлемдік дақылдарға – 8 мың теңге және көпжылдық шөптерге (шабындының бірінші жылы) – 10 мың теңге бөлінеді [10].

Мал шаруашылығында мал азықтарын тиімді пайдаланудың маңызды экономикалық көрсеткіштері болып мал азығы өндірісінің өзіндік құны және мал шаруашылығы өнімдерінің бірлігін өндіруде жұмсалған шығындану деңгейі табылады. Бұл көрсеткіш әрбір өнімді малдар тобының мөлшерлі құнын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл жағдайда мал азығы шығындарының ұлғаюы, өнімділіктің өсуінен алынған әсерді жабады.

Тұжырымдар. 1.Еліміздің өңірлерінде мал азықтарын өндіру және өңдеу бойынша инновациялық технологияларды әзірлеу, әртүрлі ауыл шаруашылық малдың жемшөбін пайдалануға арналған үлгілерін әзірлеу қажет.

2. Араластырылған мал азығына қажеттілікті қанағаттандыру үшін егістік алаңдарын және дәнді дақылдар өнімділігін арттыру қажет.

3. Малды қорада ұстау кезеңінде малдың түріне қарай оның жоспарлы өнімділігін, мал азығы дақылдарының жасыл массасының күтілетін өнімділігін және алынатын соңғы өнімін ескере отырып, азықтандырудың тәуліктік мөлшерінен оған осы кезеңге керекті жемшөбін алдын-ала қамтамасыз ету қажет.

4. Алыс қашықтықтағы мал шаруашылығын қалпына келтіру үшін жеке фермерлердің бірігуі, ауылдық және аймақтық округтарда жайылымдық комитеттерді құру қажет.

5. Жеке қосалқы шаруашылықтардағы жайылым жерлердің жетіспеушілігіне байланысты, қазіргі уақытта ауыл шаруашылық құрылымдарына тиесілі жайылымдарға қол жеткізуді қамтамасыз ету қажет.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің Жарлығы. – Астана: Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің "Республикалық құқықтық ақпарат орталығы" ШЖҚ РМК. – 2017.-160 б.

2 Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы. Қазақстан Республикасында мал шаруашылығы дамуының негізгі көрсеткіштері [Электрондық ресурс]. -2018.- URL:<https://u.to/u9BhFQ> (дата обращения: 13.05. 2019).

3 Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы. Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығының негізгі өнімдерінің ресурстары мен пайдалану теңгерімі 2013-2017 жж. арналған [Электрондық ресурс]. -2018.- URL:<https://clck.ru/Fy65E> (дата обращения: 13.05. 2019).

4 Можаяев Н.И., Серекпаев Н.А. Кормопроизводство: учебник. – Астана: Фолиант, 2009. – 359 с.

5 Об утверждении предельно допустимой нормы нагрузки на общую площадь пастбищ. Республиканский центр правовой информации Министерства юстиции Республики Казахстан.- Астана: Әділет, 2015.- 9 с.

6 Нуркужаев Ж.М., Сигарев М.И., Арыстангулов С.С.: рекомендации по совершенствованию мер государственной поддержки в производстве кормовых культур в Казахстане. -Алматы: Казахский НИИ эконо-

мики АПК и развития сельских территорий, 2018. – 27 с.

7 Жүргенов Ж. С. Өсімдік шаруашылығы өнімдерін сақтау және өңдеу технологиясы. ҚР Білім және ғылым министрлігі.- Алматы: ҚазҰАУ, 2011. - 2016.

8 Серекпаев Н.А., Смаилов К.Ш., Стыбаев Г.Ж., Ногаев А.А., Бахралинова А.С. Технология создания сырьевого конвейера на отгонных участках пастбищ для заготовки грубых кормов в степной зоне Акмолинской области: рекомендации. – Астана: Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, 2017. – 27 с.

9 Каракальчев А.С., Базильжанов Е.К., Арыстангулов С.С., Колесникова Л.И. Возделывание смешанных посевов однолетних злаковых и бобовых кормов культур в условиях лесостепной зоны Северного Казахстана: рекомендации. – Астана: Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, 2017. – 21 с.

10 Өлтайұлы С. Өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру негіздері: оқу құралы / ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі. С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық ун-ті. - Алматы : Білім, 2016 . - 175 б.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің Жарлығы. – Астана: Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің "Республикалық құқықтық ақпарат орталығы" ШЖҚ РМК. – 2017.-160 б.

2 Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы. Қазақстан Республикасында мал шаруашылығы дамуының негізгі көрсеткіштері [Электрондық ресурс]. -2018.- URL:<https://u.to/u9BhFQ> (дата обращения: 13.05. 2019).

3. Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы. Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығының негізгі өнімдерінің ресурстары мен пайдалану теңгерімі 2013-2017 жж. арналған [Электрондық ресурс]. -2018.- URL:<https://clck.ru/Fy65E> (дата обращения: 13.05. 2019).

4 Mozhaev N.I., Serekpaev N.A. Kormoproduktivnost: uchebnik. – Астана: Фолиант, 2009. – 359 с.

5 Об утверждении предельно допустимой нормы нагрузки на общую площадь пастбищ. Республиканский центр правовой информации Министерства юстиции Республики Казахстан.- Астана: Әділет, 2015.- 9 с.

6 Nurkuzhaev Zh.M., Sigarev M.I., Arystanbulov S.S.: rekomendacii po sovershenstvovaniyu mer gosudarstvennoj podderzhki v proizvodstve kormovyh kul'tur v Kazahstane. -Almaty:

Kazahskij NII jekonomiki APK i razvitija sel'skih territorij, 2018. – 27 s.

7 Zhyrgenov Zh. S. Əsimdik sharuashylyfy enimderin saқтау zhəne өңдеу tehnologijasy. ҚР Bilim zhəne ғылым ministrлиги.- Алматы: ҚазҰАУ, 2011. - 201b.

8 Serekpaev N.A., Smailov K.Sh., Stybaev G.Zh., Nogaev A.A., Bahralinova A.S. Tehnologija sozdaniya syr'evogo konvejera na otgonnyh uchastkah pastbishh dlja zagotovki grubyh kormov v stepnoj zone Akmolinskoj oblasti: rekomendacii. – Astana: Kazahskij agrotehnikeskij universitet im. S.Sejfullina, 2017. – 27 s.

9 Karakal'chev A.S., Bazil'zhanov E.K., Arystangulov S.S., Kolesnikova L.I. Vozdelyvanie smeshannyh posevov odnoletnih zlakovyh i bobovyh kor-mov kul'tur v uslovijah lesostepnoj zony Severnogo Kazahstana: rekomendacii. – Astana: Kazahskij agrotehnikeskij universitet im. S.Sejfullina, 2017. – 21 s.

10 Əltajyly S. Əsimdik sharuashylyfy enimderin өндіру negizderi: оқу құралы / ҚР Ауыл шаруашылығы министрлиги. S.Sejfullin atyndaғы Қазақ agrotehnikalyқ un-ti. - Алматы: Bilim, 2016. - 175 b.

МРНТИ 06.71.51
УДК 338.12.017

**МАРКЕТИНГ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
НА ПРИМЕРЕ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ**

**ФЕРМЕРЛІК ШАРУАШЫЛЫҚТАР МЫСАЛЫНДАҒЫ
КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІҢ МАРКЕТИНГІ**

MARKETING IN BUSINESS ACTIVITIES BASED ON THE EXAMPLE OF FARMS

А.М. АЛШЫНБАЙ*

к.э.н., доцент

М.У. ДҮЙСЕМАЛИЕВА

к.э.н., доцент

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Kyka62@mail.ru

А.М. АЛШЫНБАЙ

э.ғ.к., доцент

М.У. ДҮЙСЕМАЛИЕВА

э.ғ.к., доцент

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

A.M. ALSHYNBAY

C.E.Sc., Associated Professor

M.U. DUYSEMALIYEVA

C.E.Sc., Associated Professor

Kazakh national university of a name of al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Аннотация. В настоящее время опыт маркетинговой деятельности в фермерском предпринимательстве носит общий характер для сельскохозяйственных товаропроизводителей, в тоже время выявлена невозможность фермеров влиять на совокупное предложение или цену, что указывает на существенную особенность фермерского маркетинга. В статье раскрыты проблемы однородности производимой фермерами аграрной продукции, ограничивающие доступные маркетинговые приемы и выбор маркетинговых каналов. Выявлены способы и методы реализации через товарную биржу, государственные структуры, непосредственно в розничную торговлю, самостоятельно или с помощью услуг торговых посредников. Проанализированы специфика и особенности факторов времени и места реализации фермерской продукции, выбор конкретных маркетинговых решений, определяемых общей стратегией сельхозпроизводителя. Изучен передовой опыт эффективного применения методов маркетинга и маркетинговых средств фермерами, выявлена слабость их рыночных позиций как продавцов по сравнению с позицией покупателя, не позволяющая

как своего статуса, так и влияния на процесс принятия стратегических решений.

Возможность адаптации стандартных методик определяется тем, что мотивы поведения людей в любой коммерческой практике, несмотря на некоторые индивидуальные особенности, имеют нечто общее, сходное. В этой связи принципы маркетинга имеют универсальное применение.

Обстоятельное изучение внутренней и внешней среды хозяйствования предприятий с различными формами собственности, организации товарно-денежных отношений в условиях работы на национальном или международном рынке показывает, что необходимо также и учет соответствующей специфики, так как факторы маркетинговой среды каждого предприятия и их влияния существенно различаются.

Маркетинг сельхозпродукции функционирует только на стыке II и III сфер АПК и регулирует потоки сельхозпродукции, направляемой на потребление и промышленную переработку. В практике маркетинга всевозрастающую роль играет обоснованное, учитывающее конъюнктуру спроса и ценообразование на товары как средство роста объемов их реализации потребителям и повышение покупательской способности.

Материал и методы исследования.

Маркетинг сельскохозяйственной продукции, осуществляемый фермерами, имеет ряд особенностей, обусловленных спецификой продукта и отрасли, уровнем концентрации: цикличность и нестабильность предложения сельскохозяйственной продукции, производный характер спроса, невозможность влиять на потребителя и получить «из первых рук» информацию об изменении его вкусов и предпочтений. Эти факторы вносят элемент неопределенности и непредсказуемости условий реализации товара, что затрудняет разработку стратегий маркетинга, которая должна осуществляться одновременно с планированием производства.

Особенностью фермерского маркетинга, вытекающей из атомистической структуры сельскохозяйственного производства, является невозможность каждого из фермеров в отдельности как-либо повлиять на совокупное предложение или на совокупную цену. Однородность производимой фермерами сельскохозяйственной продукции ограничивает число доступных им маркетинговых приемов. Широко используемая на рынке готового продовольствия дифференциация продукции и реклама фирмы-производителя фермеру в большинстве

случаев недоступна. Все это значительно снижает роль маркетинга в деятельности фермера как предпринимателя по сравнению, например, с пищевыми корпорациями или фирмами-производителями сельскохозяйственных средств производства.

Результаты и их обсуждение. Основным приемом конкурентной борьбы фермера в условиях, близких к свободной конкуренции, является снижение индивидуальных издержек производства либо рост объема продаж для увеличения массы прибыли. Фермеру в своей деятельности приходится решать целый ряд маркетинговых задач.

Первый вопрос: что и как производить? В силу естественных особенностей сельского хозяйства возможность производства того или иного набора продуктов ограничена зональными природно-климатическими условиями, производственными ресурсами хозяйства и т.д. Однако выбор лучшего сорта или породы, технологии производства, обеспечивающей наиболее популярные у потребителей качества продукта, возможное прогнозирование рынка продукции – все это серьезные маркетинговые проблемы, которые должен решать каждый фермер.

Важная маркетинговая проблема – выбор маркетинговых каналов, или наиболее эффективных способов реализации. Фермер может заниматься реализацией самостоятельно или прибегнуть к услугам торговых посредников. Продукция может быть реализована на товарной бирже, государству, по контракту перерабатывающей фирме или непосредственно в розничную торговлю. По каждому виду продукции существуют разные каналы реализации, обеспечивающие различный уровень цен и дохода.

Наряду с местом реализации важную роль для фермера играет время продажи продукции. Различные продукты имеют свои сезонные циклы рыночных цен, и фермер должен сам или через торговых агентов определить оптимальные сроки продажи. Вариации со сроками продажи связаны с условиями хранения продукции: наличием специальных хранилищ непосредственно у фермера или элеваторщика и т.п. Важен и вопрос транспортировки продукции, выбор наиболее рационального варианта.

Фермер может решать маркетинговые проблемы самостоятельно, а может вступить в кооператив либо рыночное соглашение. В последних вариантах персональные заботы фермера облегчаются, однако

возрастает зависимость от коллективных решений.

Выбор конкретных маркетинговых решений определяется общей предпринимательской стратегией фермера, которая обусловливается различными параметрами. Такими, как быстрые или, наоборот, медленные, но устойчивые темпы роста, максимизация прибыли в краткосрочном периоде. В этом же ряду устойчивая средняя прибыль в течение длительного периода времени, прибыль при высокой степени риска либо минимальный риск при низкой прибыли и ее получение за счет сокращения затрат либо ожидаемого повышения рыночных цен и т.п. Фермер, придерживающийся стратегии минимального риска, скорее прибегает к страхованию от колебаний рыночных цен на товарной бирже, чем рискнет продавать урожай в период его уборки. Сторонник стратегии устойчивых доходов предпочитает заключить долгосрочный контракт в отличие от сторонника стратегии краткосрочной максимизации прибыли.

Ограниченность имеющихся в распоряжении фермеров маркетинговых средств, слабость их рыночных позиций как продавцов по сравнению с позицией покупателя заставляет фермеров использовать различные приемы для укрепления своего положения. Это активно отстаиваемые ими государственные программы поддержки цен и доходов, создание фермерских кооперативов по реализации продукции на основе их рыночных уставов и соглашений. Используют фермеры и рекламу своей продукции, хотя ее методы и приемы существенно отличаются от рекламы готовых продовольственных и других потребительских товаров.

Целью рекламы является расширение спроса на данный товар. Она выполняет обычно две функции: информативную и убеждающую. Информативная функция особенно важна для новых товаров, поскольку реклама знакомит покупателей с основными свойствами продукции.

Убеждающая функция советует потребителю сделать выбор на данном продукте, а не на другом. В случае с продуктами, у которых имеются заменители, задачей рекламы является выделение каких-то особых свойств рекламируемого продукта и доказательство его относительной незаменимости. Что же могут рекламировать фермеры, производящие однородную недифференцированную продукцию, которая должна соответствовать стандартам, предъявляемым рынком?

Реклама однородных недифференцированных товаров, в том числе сельскохозяйственных, получила название общей рекламы. Ее задачей является убедить покупателя в важности данного вида продукции в целом. Если при этом имеется возможность выделить подгруппу (сорт, вид) товара, воздействие будет более эффективным. Так, реклама какого-либо сорта мяса – телятины, свинины или баранины – считается более эффективной, чем реклама мяса вообще. Особенностью такого рода рекламы является ее групповой эффект. Это значит, что выгоду от нее получают все фермеры – производители данного вида продукции независимо от их участия в финансировании затрат на рекламу. Конкурирующими являются, таким образом, не товары-заменители, а различные группы товаров. В условиях насыщенного рынка различные сорта мяса чаще всего рассматриваются как различные товары. Для рекламы и продвижения своей продукции фермеры объединяются в различные организации [1].

Наряду с рекламой фермеры в отдельных случаях могут использовать такие маркетинговые средства, как улучшенная упаковка продукции и сервис. В этом плане в лучшем положении находятся производители продукции, потребляемой в свежем виде. Если она реализуется на локальных рынках, фермер может использовать собственный товарный знак.

Важную роль в маркетинге фермеров играют фермерские кооперативы. Они помогают решить проблему низкого уровня концентрации и слабой рыночной силы сельскохозяйственных производителей. Кооперативы действуют как в сфере снабжения сельскохозяйственных предприятий техникой, химическими средствами, удобрениями и др., так и в сфере реализации сельскохозяйственной продукции.

При этом во многих странах фермерские кооперативы имеют определенные маркетинговые льготы, запрещенные для других категорий продавцов. Так, в США Акт Копер-Вольстеда фактически исключил фермерские кооперативы из сферы деятельности антимонопольного законодательства, разрешив по ряду продуктов соглашения о ценах, о разделе рынка (на региональном уровне) [2].

Направления и масштаб деятельности фермерских кооперативов США представлены в таблицах 1 и 2.

Экономический механизм хозяйствования

Таблица 1 – Фермерские кооперативы США. Объем реализации товаров и услуг 2002-2018 гг., тыс. долларов [3]

Реализация сельскохозяйственной продукции, всего	80,506,287	80,399,567
Приобретение сельскохозяйственных ресурсов, всего	30,879,223	36,809,288
Услуги (перевозки, хранение продукции и др.)	3,905,094	3,510,216
Всего	15,290,604	120,719,071

Таблица 2 – Фермерские кооперативы: типы, количество, участники США, 2018 [см.3]

Тип	Количество	Примерное количество участников
Маркетинг и снабжение	1,672	
Маркетинг сельскохозяйственной продукции		1,243,013
Снабжение, обслуживание		1,717,769
Услуги Ассоциации производственного кредита	1,277	
Сельские кредитные союзы		124,270
Сельские кооперативы по электрификации		10,716
Производство Ассоциации по улучшению пород скота	NA 3,845	31,196

Как свидетельствуют данные таблицы, именно маркетинг составляет основу деятельности фермерских кооперативов США. Фермерские кооперативы играют существенную роль в системе маркетинга сельскохозяйственной продукции, выполняя не только посреднические функции, но и функции переработки и реализации продукции.

В западноевропейских странах, США и Канаде практически каждый фермер является одновременно членом нескольких кооперативов при сохранении своей хозяйственной самостоятельности.

Как свидетельствуют данные таблицы, основная доля участников кооперации связана со сбытовой и снабженческой деятельностью. Локальные маркетинговые кооперативы играют существенную роль в повышении доходов сельских жителей.

Самый короткий вариант продовольственной цепочки – прямой маркетинг сельских жителей, который становится важным элементом продаж сельскохозяйственных производителей по всему миру. Различаются следующие основные виды прямого маркетинга:

- ◆ фермерские рынки;
- ◆ сбор продукции горожанами.

Фермерские рынки являются старейшей и наиболее распространенной формой прямых продаж. Так, в США количество фермерских рынков выросло с 2004 по 2018 г. на 79%, в 2018 г. их количество, по приближенным оценкам, составило 3100 [4,5]. Реальное количество фермерских рынков может быть намного больше, поскольку их список не был исчерпывающим и возможно исключил множество неболь-

ших рынков и торговых мест. Рынки могут быть сезонными или круглогодичными, находящиеся в постоянных помещениях или организуемые под открытым небом.

Другими видами прямого маркетинга являются сбор продукции непосредственно самим покупателем, в основном овощей, фруктов и ягод, (собери сам) и вырубка новогодних елей самими покупателями. Многие фермеры расширили свои придорожные торговые места, предлагая изделия, выпечку, цветы и другие виды продукции.

Изобретательные фермеры предлагают городским жителям отдых непосредственно на ферме – «сельский туризм». Далекий от природы горожанин может снять комнату в доме фермера и ощутить реалии сельской жизни. Помимо свежего воздуха и свежепроизведенных продуктов, в качестве услуг фермеры могут предоставить туристам возможность охоты, рыбалки, сбора дикорастущих ягод и др. Распространяются и такие формы маркетинга, как аренда угодий и даже плодовых насаждений. Например, садовод, выращивающий яблоки, предоставляет возможность «арендовать дерево», где человек может заплатить определенную сумму, чтобы арендовать дерево в саду. Это дает арендатору право на все яблоки, собранные с его дерева в течение сезона, а также право приезжать и организовывать пикник в непосредственной близости от этого дерева. Некоторые фермеры используют праздник урожая, чтобы предложить популярные в этот период овощи.

Можно выделить четыре основные причины, вызывающие развитие прямого сельского маркетинга:

■ низкие фермерские цены. Фермерская цена – это лишь меньшая, и к тому же все снижающаяся часть розничных цен на продукты питания. Цены на продукцию, проданную прямо потребителям, могут быть значительно выше средних оптовых цен;

■ возросший интерес потребителей к продовольственной безопасности, защите окружающей среде и альтернативному (экологически чистому) сельскому хозяйству. Развитию прямого маркетинга непосредственно содействует желание потребителей контролировать качество покупаемого продовольствия как производимого по традиционной технологии, так и экологически чистого. В частности, потребители экологических продуктов хотят иметь дело непосредственно с их производителями для того, чтобы иметь гарантии продуктов, выращенных без химикатов или по желаемой технологии;

■ физическое расширение пригородных зон и разрастание бывших сельских поселений. Эти тенденции стимулируют прямой маркетинг тем, что снижают физическую дистанцию между фермерами и потребителями. По мере роста пригородов нередко происходит их сближение с сельскими поселениями. Этому же способствует раздробление больших ферм на части, продажи этих частей горожанам, которые основывают фермы с частичной занятостью, в виде хобби;

■ государственная политика поддержки доходов в сельской местности, а также политика сельских муниципалитетов. Уменьшение доходов мелких фермеров и других сельских жителей, а также необходимость в определенных случаях снижения уровня поддержки аграрного сектора требует от государственных структур стимулирования предпринимательской активности сельских жителей, поощрения их самостоятельных действий, направленных на поиск альтернативных источников доходов.

Преимущества от прямого маркетинга получают:

• малые сельскохозяйственные производители, т.е. производители с относительно низким уровнем доходов. Такие фермы часто начинают заниматься прямыми продажами потому, что ими пренебрегают розничные и оптовые торговцы, стремящиеся иметь дело только с крупными производителями. Они существенно

выигрывают, получая прямой доступ к потребителям своей продукции;

• средние и крупные сельскохозяйственные производители выигрывают, получая доступ к дополнительным рынкам, они увеличивают доходы. Для больших ферм прямые продажи могут стать важной дополнительной операцией или средством продажи продукции, которая не соответствует должному качеству или стандартным размерам, требуемым оптовиками;

• потребители получают прямой доступ к действительно свежей, полноценной продукции, выращенной в их регионе, а также возможность непосредственного контакта с ее производителями. Фермерские рынки помогают также расширить кругозор и образовательный уровень городских потребителей в части оценки качества продовольствия, способов его приготовления;

• местное (локальное) сообщество. Все вышеперечисленное в совокупности способствует развитию местной (локальной) экономики.

По данным статистики США:

* фермерские рынки являются важным источником дохода. 19 тыс. фермеров США продают свою продукцию только на фермерских рынках;

* 82 процента таких рынков являются экономически самокупаемыми: получаемые доходы достаточны для покрытия всех операционных расходов;

* 58 процентов рынков участвуют в национальных продовольственных программах расширения продовольственного спроса, таких как специальное питание детей и женщин, продовольственных талонов, региональных продовольственных программ;

* 25 процентов фермерских рынков участвуют в благотворительных программах помощи нуждающимся в продовольствии [6].

Движение по развитию прямых связей между фермерами-производителями сельскохозяйственной продукции и жителями близлежащих населенных пунктов получило за рубежом название Community Supported Agriculture (сельское хозяйство, поддерживаемое местным сообществом) [7,8,9].

Выделяются следующие модели CSA:

- управляемая фермером. В этом случае CSA организуется и управляется фермером, который привлекает акционеров и принимает все управленческие решения, например, какие культуры выращивать и с какой периодичностью поставлять урожай горожанам;

- программа акционера/подписчика. Программа инициируется городскими жи-

ПЕРСПЕКТИВЫ ПОВЫШЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОДОВОЛЬСТВИЯ
НА РЫНКЕ ЖИВОТНОВОДЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ КАЗАХСТАНА

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМДЕРІ НАРЫҒЫНДАҒЫ
АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН АРТТЫРУДЫҢ БОЛАШАҒЫ

PROSPECTS FOR IMPROVING FOOD SAFETY
IN THE LIVESTOCK PRODUCTS MARKET OF KAZAKHSTAN

К.М. ТИРЕУОВ*

д.э.н., профессор

Г.М. РАХИМЖАНОВА

доктор PhD

Казахский национальный аграрный университет, Алматы, Казахстан

tireuov_k@mail.ru

К.М. ТИРЕУОВ

э.ғ.д., профессор

Г.М. РАХИМЖАНОВА

PhD докторы

Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы, Қазақстан

К.М. TIREUOV

Dr.E.Sc., Professor

G.M. RAKHIMZHANOVA

PhD

Kazakh National Agrarian University, Almaty, Kazakhstan

Аннотация. Показаны проблемы развития отечественного животноводства на основе реализации государственных программ, ориентированных на создание его прочной базы. Для улучшения экспортных показателей животноводческой отрасли необходимо продвижение продукции на внешний рынок по двум торговым режимам. Освещены вопросы импорта племенного скота, создания высококлассных производителей и хозяйств-репродукторов, обеспечивающих ядро товарного поголовья. Рост экспорта сельскохозяйственной продукции возможен за счет усиления мер ветеринарной безопасности. Отмечены возросшие объемы экспортируемых говядины и баранины предприятиями-экспортерами на основе якорной кооперации с мелкими и средними фермерскими хозяйствами региона в рамках программ отрасли мясного животноводства, позволяющих фермерам иметь доступ на внешние товарные рынки. Показаны замкнутые кластерные цепочки на примере KazBeef, представляющие вертикальное производство: маточные репродукты, продажа племенных быков, нетелей, собственных фидлотов, обвалка, получение охлажденного мяса, возможность кластеризации в птицеводстве, коневодстве и овцеводстве. Обосновано, что для развития животноводства необходима эффективная кормовая база. От дешевых кормов, достаточной степени конверсии, энергетической ценности кормовых культур зависит рентабельность выработки свежего охлажденного или замороженного мяса. Кредитные ресурсы обеспечат ввоз из-за рубежа племенных пород скота, увеличение его поголовья в фермерских (крестьянских) хозяйствах, строительство площадок для откорма.

Аңдатпа. Мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру негізінде отандық мал шаруашылығын дамытудың берік негізін құруға бағытталған мәселелер көрсетілген. Мал шаруашылығы саласының экспорттық көрсеткіштерін жақсарту үшін өнімді сыртқы нарыққа екі сауда режимі бойынша жылжыту қажет. Асыл тұқымды мал импорты, тауарлық мал басының өзегін қамтамасыз ететін жоғары сыныпты өндірушілер мен шаруашылық-репродукторлар құру мәселелері талқыланған. Ауыл шаруашылығы өнімдері экспортының өсуі ветеринарлық қауіпсіздік шараларын күшейту есебінен мүмкін болады. Етті мал шаруашылығы саласының бағдарламалары шеңберінде аймақтың ұсақ және орта фермерлік шаруашылықтарымен зәкірлік кооперация негізінде фермерлерге сыртқы тауар нарықтарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін экспорттаушы кәсіпорындармен экспортқа шығатын сиыр еті мен қой етінің көлемінің өскендігі көрсетілген. Тік өндірісті білдіретін KazBeef мысалында тұйық

Материал и методы исследования.

Известные технологические процессы в аграрной сфере (переход к механической обработке поля, внедрение механизации технологических процессов, «зеленая» революция, биотехнологическая революция) позволили не только увеличивать объемы производства продовольствия, но и снижать производственные расходы, что закономерно повлекло за собой уменьшение цен на аграрную продукцию. Благодаря этому производство продовольствия росло быстрее численности населения, что вполне естественно приводило к увеличению количества продуктов питания на душу населения.

С учетом тенденций XX – начала XXI вв., когда наряду с ростом численности населения значительно увеличилось производство зерна и мяса, заслуживает внимания и мнение о том, что продовольственная проблема, как и продовольственная безопасность, может быть решена путем дальнейшего развития аграрной сферы с проведением соответствующей регулирующей политики государства. Это подтверждается тем, что по оценкам ФАО и Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), средняя норма питания для одного человека должна составлять 3126 ккал в сутки.

Несомненно, этот показатель должен несколько варьировать в зависимости от пола, возраста, вида труда, природно-климатических условий и некоторых других факторов [2].

Результаты и их обсуждение. Концепция реализации инвестиционной отраслевой программы развития мясного животноводства на 2018-2027 гг. направлена на развитие отраслей мясного скотоводства и овцеводства, фермерских хозяйств, способствующее созданию нового класса фермеров-животноводов, росту количества фермерских хозяйств до 100 тыс., рабочих мест до 500 тыс., численности КРС до 15 млн гол., наращиванию производства говядины и баранины до 1,6 млн т., увеличению экспортной выручки отрасли до 7,3 млрд. долл., производительности труда на 1 работника до 10 тыс. долларов. Фермеры будут объединяться в вопросах сбыта и ветеринарного обслуживания.

Предоставление земель и кредитов будет осуществлено на основе отбора лучших фермеров. Обязательным условием являются использование генетики племенных животных и породное улучшение пого-

ловья. Кормопроизводство, в том числе на орошаемых землях, будет сконцентрировано на откормочных площадках. В настоящее время ряд крупных компаний подтвердили свое участие в реализации предложенной стратегии по мясной продукции как отечественных, так и иностранных, в частности китайские корпорации.

Ввиду роста спроса на протеины в мире сектор животноводства остается весьма привлекательным. Однако, несмотря на то, что Казахстан стал участником достаточно широкой международной деятельности, основным барьером для дальнейшего роста экономических показателей животноводства, в том числе для роста экспорта его продукции, являются масштабы его участия в международной торговле (в двух торговых режимах) [3].

Первый – режим Таможенного союза, второй – по действующим общеустановленным торговым отношениям, зависящим от двусторонних отношений Казахстана и соседних стран. Есть определенные сдерживающие факторы на ближних рынках, которые не позволяют иметь выход на целевые рынки и планомерно увеличивать достаточно большой поступательный экспорт.

Относительно импорта племенного скота. С начала реализации проекта в страну завезено более 40,4 тыс. голов. Ввозимый скот позволил качественно улучшить поголовье. Осуществляется «прилитие крови» для таких отечественных пород, как казахская белоголовая, аулиекольская, герефорд отечественной селекции. Импорт племенного скота повысил конкуренцию на внутреннем рынке, и высококлассные производители стали более доступными для товарных хозяйств. Создаются новые современные хозяйства-репродукторы. Наравне с ранее действовавшими племенными хозяйствами они составят ядро для улучшения качества товарного поголовья. Нарастить долю экспорта сельскохозяйственной продукции предполагается и за счет повышения ветеринарной безопасности.

Южные регионы и Восточно-Казахстанская область объявлены буферной зоной по ящуру, из этих областей нельзя экспортировать продукцию, но только в Алматинской и Восточно-Казахстанской областях находится почти 50% всего крупного рогатого скота.

Применяются высококачественные противоящурные вакцины, благодаря чему

возможно через два года в соответствии с экспортной стратегией будет получен статус свободной от ящура зоны. Это позволит осуществлять перемещение животных, реализацию продукции и сырья животного происхождения.

Совместная проверка ветеринарных служб Казахстана и Узбекистана подтвердила право 22 предприятий из 6 областей РК экспортировать продукцию животноводства в Узбекистан. Общая мощность проинспектированных животноводческих и мясоперерабатывающих предприятий составляет 150 639 гол. КРС, 7 685 гол. МРС, 5 381 лошадей и верблюдов. Готовы 55 казахстанских предприятий экспортировать в Узбекистан 32,7 тыс. т «красного» мяса (включая живой скот в пересчете на убойный вес), 500 т продукции птицеводства. Достигнута договоренность ветеринарных служб Казахстана и Узбекистана по включению птицеводческой продукции в перечень под гарантию ветеринарной службы Казахстана.

По итогам прошлого года Казахстан экспортировал в Узбекистан 3,95 млн т. продукции АПК (на 27% больше, чем в 2017г.) Возрос экспорт казахстанской продукции животноводства на приоритетные рынки в 2,2 раза в денежном выражении, а именно за счет увеличения экспорта говядины и баранины в 4,5 раза. Так, экспорт мяса всех видов был в размере 33 тыс. тонн.

Объем экспорта говядины составил 19,95 тыс. т на основании выданных ветеринарных сертификатов (для сравнения 5,5 тыс. т в 2017 г.), баранины – 3,8тыс. т (1,3 тыс. т в 2017г.). Важно, что предприятия-экспортеры работают в якорной кооперации с мелкими и средними фермерскими хозяйствами региона, что позволяет более 19 тыс. фермерских хозяйств, быть вовлеченными в программу мясного животноводства, получить доступ на внешние рынки.

Казахстан находится в центре большого, емкого и достаточно динамично развивающегося рынка потребления аграрной продукции. В мировой практике, в отчетах ФАО, принято считать не килограмм конкретно произведенной продукции, а на 1 гектар конкретно использованных сельскохозяйственных угодий как для животноводства, так и для растениеводства [4].

Животноводство немыслимо без кормовой базы и от ее эффективности, от дешевых кормов, от достаточной конверсии

и энергетической ценности кормовых культур зависит рентабельность килограмма свежего охлажденного или замороженного мяса. Еще один важный фактор в условиях резкоконтинентального климата, который нужно учитывать, связан с достаточно длительным сроком и периодом, когда откармливаемое поголовье содержится в условиях стойлового содержания более 6, а иногда около 8 месяцев.

Поэтому своевременная заготовка кормов и их эффективность достаточно сильно влияют на итоговую стоимость. Если сравнить основные четыре сектора, мясное скотоводство (поставщик говядины), овцеводство (производство баранины и производство шерсти), свиноводство, производство домашней птицы (в основном курятина) и коневодство верблюдоводство, то становится очевидной важность мясного животноводства.

Казахстан располагает определенным трендом по поголовью свиней, и в ближайшем периоде большие потребители – РФ и Китай являются достаточно привлекательными рынками для этого быстроразвивающегося вида продукта.

В овцеводстве мясошерстная генетика казахстанских овец достаточно популярна на определенных нишевых рынках, как Азия и Россия, сегмент достаточно сильно возрос в западном Китае и Гонконге. Монголия и Киргизия экспортируют казахскую курдючную породу по цене от 12 до 20 долл. за килограмм.

Кормовая база, базирующаяся в основном на зерновых, на масличных, на достаточно быстрорастущем сейчас сегменте сочных кормов, позволяет развивать и животноводство, и птицеводство [5]. В России потребление мяса птицы занимает 56% от всего объема потребляемого мяса, Казахстан также приближается к таким показателям. Кроме того, тренд на потребление птичьего мяса сложился не только из-за его низкой себестоимости, но из-за общемирового стремления к переходу на более здоровое питание. С этим связан также быстрый рост рынка индюшатины.

В Казахстане функционируют замкнутые кластерные цепочки, например, Kaz Beef, представляющие классическую вертикаль производства: маточные репродукторы, продажа племенных быков, нетелей, собственных фидлотов, обвалка и производство охлажденного мяса. В этом аспек-

Другим ощутимым следствием «мясной» революции стало резкое усиление негативного влияния сельского хозяйства в целом на окружающую среду (животноводство влияет на него намного сильнее, чем земледелие), поскольку поголовье всех животных нуждается в территории для выпаса и выращивания кормов.

К сожалению, реальные способы эффективного решения глобальной продовольственной проблемы до сих пор не найдены, что лишний раз доказывает ее сложность и многоаспектность. Так, достаточно вспомнить о такой важной особенности современной ситуации, как параллельное существование на планете голода и излишков производства продовольствия. Среди других важных тенденций можно выделить такие, как резкий рост экспорта продовольствия из высокоразвитых стран Запада (раньше было наоборот); распространение абсолютных масштабов бедности в странах третьего мира.

Увеличение человеческой популяции ставит непростые вопросы и по обеспечению населения продуктами питания, особенно животного происхождения. Главной проблемой является стремительный и неравномерный рост численности населения Земли. По экспертным оценкам, оно увеличится с 7 млрд. в 2010 г. до 9 млрд. к 2050г., т. е. на 28%. Для обеспечения такого количества потребителей сбалансированным протеиновым питанием ежегодное производство мяса должно возрасти с 229 млн т до 465 млн т в 2050 г., молока, соответственно, с 580 млн т до 1 043 млн тонн. При этом по данным ФАО, динамика повышения объемов производства мяса разных видов животных будет достаточно неравномерной: в 2011-2025 гг. ежегодный рост производства мяса птицы ожидается на уровне 3,1%, свинины – 2,6, говядины – 1,3, мелких жвачных животных – 0,2%.

Прогнозируются значительные изменения и в географическом распределении животноводства. Если в развитых странах ожидается невысокий, но равномерный прирост производства, то в некоторых развивающихся странах валовой прирост будет более динамичным, скачкообразным и к 2050 г. объемы производства в них превысят объемы в нынешних развитых странах примерно в 2 раза.

Расхождения в уровнях потребления продуктов животноводства, в частности

мяса и яиц, между развитыми и развивающимися странами будут постепенно нивелироваться.

Повышению спроса на продукты питания будут способствовать, кроме роста численности населения, также увеличение доходов на душу населения, миграция в города и изменения в рационе питания в развивающихся странах, а также более жесткие требования к сырью для биотоплива [8]. Но повышение расходов на средства производства, ограниченность ресурсов, возрастающее давление на окружающую среду и негативные последствия изменения климата влекут за собой снижение предложения. В результате высокий спрос и замедление темпов роста мирового производства приведут к тому, что цены на продукты питания в следующее десятилетие останутся высокими. При этом по прогнозу ФАО, производство возрастет в основном за счет развивающихся стран, значимость которых в мировой торговле сельскохозяйственной продукцией усилится.

Важную роль сыграют такие страны, как Бразилия, Китай, Индонезия, Таиланд, Украина и Россия, которые будут инвестировать большие средства в развитие сельскохозяйственного производства. В прогнозе также отмечается, что при благоприятном стечении обстоятельств в мировой экономике рост сельскохозяйственного производства в Бразилии, Индии, Китае и России в ближайшее десятилетие может составить около 8% в год.

Выводы

1. Сельское хозяйство Казахстана имеет все возможности и условия для полного обеспечения потребностей внутреннего рынка сельскохозяйственной продукцией.

2. Экономическая доступность продовольствия ограничивается, прежде всего, покупательной способностью населения. В этой связи в рамках антикризисной программы правительством предпринимаются меры по сдерживанию роста цен и регулированию таможенно-тарифной политики.

3. В целях защиты внутреннего рынка от импорта планируется увеличение таможенных пошлин на импорт тех продуктов питания, которые производятся в республике.

4. Важными факторами являются безопасность продовольствия и собственное продовольственное хозяйство, без которого невозможно вести речь о продовольственной защищенности страны.

Список литературы

- 1 Тиреуов К.М. АПК в условиях глобализации экономики .-Алматы, 2016 .- 229 с.
- 2 Ушачев И.Г., Алтухов А.И., Беспалотный Г.В. Импортзамещение в АПК России: проблемы и перспективы. - М., 2015. - 767 с.
- 3 Сарханов К.А. Кормовая база – основа развития животноводства в Центральном Казахстане //Проблемы агрорынка.- 2016. – №3-С.16-22.
- 4 Шуленбаева Ф.А., Окутаева С.Т., Маденова К.М. Проблемы и перспективы развития отрасли животноводства //Проблемы агрорынка.- 2018.–№2-С.155-161.
- 5 Таипов Т.А. Государственное регулирование и перспективы развития мясной отрасли Казахстана на примере зарубежного опыта // Известия НАН РК. Серия аграрных наук. – 2018.-№ 3. – С.61-66.
- 6 Тихомиров А. Конкуренентоспособность животноводства России в условиях международных санкций //АПК: Экономика, управление. – 2019. - № 3. - С. 66-78.
- 7 Aiesheva G.A., Sultanova Z.Kh., Aimu-khanbetova G. Effective import substitution in the market of agro-food products and the development of export potential. Bulletin of the Karaganda University Economy Series. – 2018. - № 2(90) .- PP. 65 – 72.
- 8 Кирилова О.В., Пивоварова И.В. Формирование механизма устойчивого развития малых форм хозяйствования в животноводстве // Фундаментальные исследования.- 2016.- № 12.-С. 873-878.
- 1 Tireuov K.M. APK v uslovijah globalizacii jekonomiki .-Almaty, 2016 .- 229 s.
- 2 Ushachev I.G., Altuhov A.I., Bepahotnyj G.V. Importozameshhenie v APK Rossii: problemy i perspektivy. - M., 2015. - 767 s.
- 3 Sarhanov K.A. Kormovaja baza – osnova razvitija zhivotnovodstva v Central'nom Kazahstane //Problemy agrorynka.- 2016. –№3-S.16-22.
- 4 Shulenbaeva F.A., Okutaeva S.T., Madenova K.M. Problemy i perspektivy razvitija otrasli zhivotnovodstva //Problemy agrorynka.- 2018.–№2-S.155-161.
- 5 Taipov T.A. Gosudarstvennoe regulirovanie i perspektivy razvitija mjasnoj otrasli Kazahstana na primere zarubezhnogo opyta // Izvestija NAN RK. Serija agrarnyh nauk. – 2018.-№ 3. – S.61-66.
- 6 Tihomirov A. Konkurentosposobnost' zhivotnovodstva Rossii v uslovijah mezhdunarodnyh sankcij //APK: Jekonomika, upravlenie. – 2019. -№ 3. - S. 66-78.
- 7 Aiesheva G.A., Sultanova Z.Kh., Aimu-khanbetova G. Effective import substitution in the market of agro-food products and the development of export potential. Bulletin of the Karaganda University Economy Series. – 2018. - № 2(90) .- PP. 65-72.
- 8 Kirilova O.V., Pivovarova I.V. Formirovanie mehanizma ustojchivogo razvitija malyh form hozjajstvovanija v zhivotnovodstve //Fundamental'nye issledovanija.- 2016.- № 12.- S. 873-878.

Spisok literatury

МРНТИ 68.75.02
УДК 338.432

МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАКТИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВТОРИЧНОГО СЫРЬЯ
В ОТРАСЛИ ЖИВОТНОВОДСТВА

МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНДА ШИКІЗАТТЫ ҚАЙТАЛАМА
ПАЙДАЛАНУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

INTERNATIONAL PRACTICE OF USING SECONDARY RAW MATERIALS
IN THE FIELD OF LIVESTOCK PRODUCTION SECTOR

Ж.Т. КОНУРБАЕВА*

к.э.н., доцент

О.К. ДЕНИСОВА

к.э.н., ассоциированный профессор

А.М. ЗАКИМОВА

к.э.н., доцент

*Восточно-Казахстанский государственный технический университет им. Д.Серикбаева,
Усть-Каменогорск, Казахстан*

kzhadyra@yandex.kz

Ж.Т. КОНУРБАЕВА

э.ф.к., доцент

О.К. ДЕНИСОВА

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

А.М. ЗАКИМОВА

э.ф.к., доцент

*Д.Серикбаев атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік техникалық университет,
Өскемен, Қазақстан*

ZH. KONURBAYEVA

C.E.Sc., Associated Professor

O. DENISSOVA

C.E.Sc., Associated Professor

A. ZAKIMOVA

C.E.Sc., Associated Professor

D. Serikbayev East Kazakhstan state technical university, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

---

Аннотация. Исследован мировой опыт переработки вторичного сырья животноводческой отрасли и его эффективное использование в экономическом обороте стран. Выявлены основные виды сырья, которые составляют наибольший удельный вес отходов при убое крупного и мелкого рогатого скота. Представлены результаты изучения передовой практики промышленной переработки вторичного сырья в животноводстве ряда государств, определены основные направления его применения, среди которых, пищевая, кормовая, медицинская и техническая сферы. Показаны объемы производства и реализации животноводческой продукции на примере мировых лидеров данной отрасли. Определены ключевые факторы ее эффективного развития. Проанализированы возможности внедрения ресурсосберегающих технологий переработки костей на мясоперерабатывающих предприятиях, использования рогов, копыт, шерсти как источника ресурсов для выработки высокобелковых животных кормов; альтернативных методов промпереработки крови. Авторы констатируют, что современный уровень развития отечественной мясной подотрасли агропромышленного производства Казахстана требует принципиально новых подходов к проблеме комплексного использования всех видов продукции животноводства. Обосновано, что переработка вторичного сырья будет способствовать развитию новых производств и импортозамещению как сырья, так и готовой продукции, это, в свою очередь, позволит создавать новые кластеры и привлекать инновационные технологии в традиционный для экономики Казахстана сектор агропромышленного комплекса.

Аңдатпа. Мал шаруашылығы саласының шикізатын қайталама өңдеудің әлемдік тәжірибесі

пользование произведенного сырья для получения возможно большего дохода становится основной целью любого производства, не только животноводства.

В развитых странах использование отходов сельхозпредприятий поставлено на поток. На мясоперерабатывающих заводах ведется постоянный сбор кровяных сгустков и частей кишечника животных, которые в дальнейшем идут в производство кормовых продуктов. Перья, шкуры, рога и копыта используются для производства товаров широкого потребления, а также для получения аминокислотных препаратов, являясь уже готовым сырьем в индустрии биологически активных добавок, применяемых в ветеринарии, гражданской и военной медицине. Исследование международной практики использования вторичного сырья животноводства в мировом экономическом обороте дает возможность определить оптимальные направления повышения эффективности животноводческой отрасли агропромышленного комплекса Республики Казахстан.

Материал и методы исследования. В развитых странах промышленной переработке подвергается более 90% имеющихся ресурсов животноводческого сырья. Это обеспечивает рациональное, комплексное использование вторичного сырья, в том числе сопутствующих вторичных продуктов переработки. А это, в свою очередь, способствует уже внедрению новой техники и прогрессивной технологии, инноваций, повышению качества, расширению ассортимента и конкурентоспособности вырабатываемой продукции, снижению ее себестоимости [1].

Основным методом формирования информационной базы выступили кабинетные исследования, предполагающие сбор фактических материалов, содержащихся в справочниках, ежегодниках, аналитических обзорах, тематических докладах, статьях периодических изданий отечественных и зарубежных экономистов, научно-практических конференций, Интернет-ресурсов, а также результатов собственных эмпирических исследований авторов.

Методология данного исследования базируется на использовании диалектической логики, системного и комплексного подходов. Основными употребляемыми методами познания выступили абстрактно-логический, структурный, аналитический, системный и другие. Проведение критического анализа научной литературы по проблеме исследо-

вания предполагало использование приемов классификации и систематизации.

Результаты и их обсуждение. Сущность использования вторичных сырьевых ресурсов в животноводстве заключается в том, чтобы в дальнейшем, в процессе использования, все их виды последовательно проходили переработку в «полезные» продукты для дальнейшего потребления и дальше «участвовали в сбыте», а не были потеряны предприятием. В этом случае многие из этих ресурсов, ранее составляющие непригодные к потреблению отходы, выбрасываемые и загрязняющие природную среду, превращаются в ценное вторичное сырье, имеющее конкретные потребительские качества.

Как показывает зарубежная практика, новые продукты практически всегда из вторичного сырья животноводства по стоимости выше и применяются не только внутри отрасли, но и в других отраслях и сферах экономики. Эффективное развитие отечественного животноводства – добиться ситуации, при которой будет осуществлен окончательный переход к «замкнутым производственным циклам», внутри которых не переработанное сырье будет сведено к минимуму [2,3]. Поэтому в условиях экономики динамичного XXI века максимальное использование произведенного сырья для получения из него возможно большего количества стоимости становится основной целью предприятий агропромышленного комплекса

Реализация основной задачи развития аграрной сферы – увеличение к 2020 г. в 2,5 раза производительности труда и экспорта переработанной продукции сельского хозяйства во многом будет определяться как макроэкономической ситуацией в стране, так и существенным улучшением климата в международном сотрудничестве. При этом все меры государственной поддержки должны быть направлены на масштабное привлечение современных агротехнологий в страну [4].

Несмотря на то, что по поголовью скота лидируют развивающиеся страны (Индия, Бразилия), по производству мяса и обработке вторичного сырья впереди находятся развитые страны (таблица) [5]. Это объясняется более низкой интенсивностью и продуктивностью хозяйства развивающихся стран. Высокий уровень развития и экспортную направленность отрасли имеют в ос-

Рынок продовольственной продукции

новном страны Западной Европы, Австралии, США, КНР. Это связано, в частности, с «безотходным принципом» производства, колоссальным уровнем интеграции производственной, перерабатывающей и сбытовой сфер и выдающимся уровнем индустриализации экономики в целом.

Тем временем, начавшийся бурный рост с начала 2000-х производства объемов мяса в Латинской Америке продолжает сохраняться. Лидеры этого региона – Бразилия, Аргентина, Уругвай. Данная тройка сохраняет лидерство по поставкам мяса в страны Евразийского экономического союза.

Таблица – Переработка вторичного сырья животноводства в странах мира

Вид сырья	Отрасли применения	Мировые лидеры
Переработка костей	сухих животных кормов (мясокостных кормов), белково-минерального компонента	США, Австралии и Канады
Кератиносодержащее сырье (рога, копыта, шерсть, волос)	выработка высокобелковых животных кормов	США
Препараты крови	получение функциональных продуктов, биологически активных добавок и ценных лекарственных препаратов. Плазма аэрозольной сушки, при получении которой сохраняется биологическая активность функциональных белков, в частности иммуноглобулинов	Австралия, Канада, США, Германия
Кожа	легкая промышленность	Италия, Испания, Франция, Канада, Пакистан, Польша, Китай, Корея, Турция
Эндокринно-ферментное сырье	медицина	Германия, Швейцария, Бельгия, США, Франция, Великобритания, Ирландия

Опыт западных стран с развитой экономикой наглядно демонстрирует, что наибольший экономический эффект достигается при интеграции и оптимизации производства и переработки продукции отраслей внутри самого АПК. В наши дни данный процесс развивается в направлении

максимизации использования и переработки как самого первичного сырья, так и его отходов, которые по существу в настоящее время стали не менее ценными вторичными сырьевыми ресурсами. Например, на рисунке 1 показана динамика мировой торговли шкурами и шерстью за 2014-2018 гг.

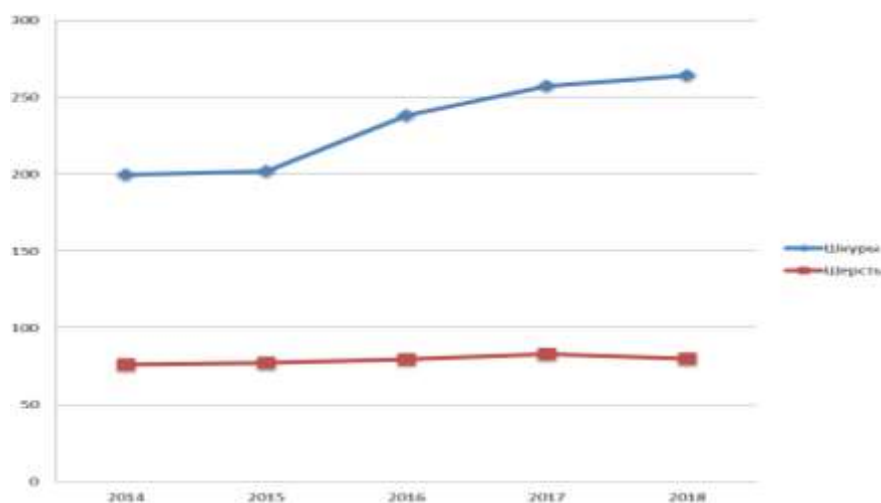

Рисунок 1 – Динамика мировой торговли шкурами, шерстью, сыром за 2014-2018 гг. [см. 5]

По заявлениям экспертов, в перспек-

тиве многие страны должны внедрить тех-

Рынок продовольственной продукции

нологии комплексной переработки вторичного сырья животноводства, позволяющие более рационально его использовать, тем самым увеличить ассортимент и объем производимой продукции [6]. Так, в таких странах как Канада, Австралия, КНР, Индия, США, ежегодный прирост производства продукции из вторичного животноводческого сырья составляет от 7 до 13% [7].

В современных высококонкурентных рыночных условиях необходимо применять технологии ресурсосберегающей переработки кости на мясоперерабатывающих предприятиях с учетом их производственной мощности. На практике при выборе технологии необходимо учитывать специфические особенности морфологического и химического состава каждого имеющегося сырья в зависимости от вида перерабатываемого мяса, наличия технических средств, а также наличия/отсутствия возможностей использования и дальнейшей реализации получаемой продукции на рынке.

Имеются различные варианты переработки кости, основывающиеся на химическом составе каждой конкретной кости скелета животного, а также при наличии на них прирезей мякотных тканей. Так, говяжьи трубчатые кости (с высоким содержанием жирных кислот) предлагается максимально обезжировать и вырабатывать из них костный пищевой жир. Пищевой жир в дальнейшем успешно используется в кулинарии и при изготовлении консервной продукции.

Кости КРС, отличительной чертой которых является наличие значительного количества в них прирезей мякотных тканей, рекомендуется применять для выработки мясокостных полуфабрикатов. А получаемый в результате костный остаток целесообразно направлять уже на производство пищевого жира, сухого пищевого бульона, белково-минерального компонента, или же кормовой муки. Данное сырье может быть успешно

использовано для изготовления продуктов питания лечебно-профилактического назначения, а мясную массу – на производство фаршевой продукции.

Для получения кормовой костной муки с показателями высокой биологической ценности успешно применяется безотходная технология, которая позволяет кратковременно обрабатывать кости при умеренных температурах сухим способом (предполагается отсутствие прямого контакта с водой, т.н. «жестким паром»). Полученная подобной технологией кормовая костная мука содержит в своем составе в среднем на 60% больше аминокислот, чем та мука, которая была произведена по традиционной технологии [8]. Больше того, было установлено, что переваримость жирных кислот, аминокислот и клетчатки костной муки, которая была выработана по подобной безотходной технологии, также выше соответственно на 3,5, 26,4 и 54,3%.

Преимущество применяемой технологии производства костной муки показали и гематологические исследования [см. 8]. Так, уровень гемоглобина в крови у группы опытных животных был выше, чем у контрольной группы. Подобные результаты наглядно демонстрируют состоятельность и эффективность выработанной безотходной технологии производства костной муки. Практикующие эту технологию предприятия животноводства имеют возможность использовать переработанное сырье как источник высокоусвояемого протеина, что несомненно положительно сказывается на здоровье поголовья, одновременно улучшая экологическую обстановку в регионе.

Костная мука в готовом виде и конечный продукт для потребителя представлены на рисунке 2.

Рисунок 2 – Костная кормовая мука в готовом виде и конечный продукт для потребителя

Ключевые направления переработки (США, ЕС): производство костной муки на кормовые цели; получение пищевого и технического костного жира.

Практика же отечественных предприятий животноводства показывает, что подавляющее большинство производит костную муку наименее эффективным способом. Так, значительная часть ценного сырья попросту теряется либо направляется на утилизацию.

Стоит отметить, что в дальнейшем мировые гиганты мясной промышленности, успешно применяя данную технологию, будут только наращивать объемы и увеличивать выработку кормовой костной муки, которая может применяться в межотраслевой деятельности, а не только в животноводстве.

Рога, копыта, шерсть, волос – все это так называемое кератиносодержащее сырье, которое также составляет ощутимую величину среди вторичных сырьевых ресурсов. Как показывает анализ зарубежной практики, данный вид сырья занимает относительно небольшой объем, если рассматривать его на фоне общего количества непищевых отходов животноводства, образующихся в ходе производственной деятельности мясокомбината.

Тем не менее, существует определенная практика, при которой его принято рассматривать как источник ресурсов для выработки высокобелковых животных кормов. Выгодной отличительной характеристикой таких кормов является их высокое содержание животного протеина, аминокислотный профиль которого никогда не сравнится с другими аналогами.

Основной способ переработки – гидротермическая обработка рогакопытного сырья под давлением в автоклавах различной конструкции. Выход продукта составляет 53% от массы свежего (не хранившегося) рогакопытного сырья. Результаты проводимых исследований продемонстрировали ситуацию, при которой процесс скормливания свиньям комбикорма, в котором 7% от использованной мясокостной муки заменяли кормовой добавкой из кератинсодержащего сырья, обеспечивало такие же среднесуточные приросты живой массы животных и качество свинины, что и в контрольной группе (100 % мясокостной муки) [9].

Также в зарубежной практике (США) активно применяется гидротермохимический способ обработки вторичного сырья.

Одно из наиболее ценных по кормовым и биологическим свойствам и сравнительно дешевое вторичное сырье – кровь убойных животных.

Сегодня в Республике Казахстан недостаточно налажено и производство продукции из крови животных. На пищевые цели используется менее четверти объема полученной крови, причем большей частью она направляется для производства продуктов питания: колбасных изделий, паштетов и др., но не на получение функциональных продуктов, биологически активных добавок (что в развитых странах является отдельной индустрией) и ценных лекарственных препаратов.

Одно из последних достижений в области производства препаратов из крови – плазма аэрозольной сушки, при получении которой сохраняется биологическая активность функциональных белков, в частности иммуноглобулинов. За рубежом (Австралия, Канада, США, Германия) такой продукт как плазма аэрозольной сушки активно применяют в промышленных масштабах уже порядка 25 лет. Плазму крови как ценное белковое сырье благодаря ее высокой питательной ценности, перевариваемости основных веществ и другим качествам широко применяют в пищевой, молочной, мясной, хлебопекарной, кондитерской, а также комбикормовой промышленности.

Американский гигант «Golden State Food» в начале 2000-х спонсировал серию высокотехнологичных опытов для сравнительного изучения эффективности рыбной муки и плазмы крови аэрозольной сушки в составе рационов, сбалансированных по всем элементам питания в строгом соответствии с детализированными нормами кормления свиней. После этого результаты, полученные в опытах, проверили в производственных условиях на 80 животных. В результате эксперимента, было установлено, что скормливание подопытным пороссятам плазмы крови аэрозольной сушки способствовало увеличению среднесуточного прироста живой массы на 16,6% по сравнению с контрольной группой [10].

Поросята, получавшие с рационом

плазму крови, достигли живой массы 100 кг на 19 дней раньше, чем их сверстники, которым скармливали рыбную муку [см.10]. Данный продукт в объеме 5% было рекомендовано включать в рационы молодняка свиней в течение двух недель после отъема взамен рыбной муки. Это способствовало, в свою очередь, повышению среднесуточных приростов живой массы, снижению материальных затрат кормов на единицу прироста и сокращению срока достижения убойных кондиций.

Результаты проведенного исследования показали, что для стран Европейского Союза, США, и КНР характерно значительное участие правительств в вопросах финансирования и проведения всех необходимых мероприятий. Это касается повышения качества производимой животноводческой продукции, обеспечения ветеринарного надзора. Актуально также внедрение достижений научно-технического прогресса, охрана окружающей среды, стимулирование производства, в т.ч. в проблемных районах, обеспечение минимального уровня доходов мелких хозяйствам и фермерам.

Таким образом, технология переработка вторичного сырья животноводства позволит:

- использовать имеющиеся ресурсы более рационально;
- способствовать созданию замкнутого цикла «первичное сырье – производство – потребление – вторичное сырье»;
- обеспечить более высокую степень защиты окружающей среды.

Выводы

1. Процесс требует вложения определенных денежных средств (комплексно, как со стороны государства, так и негосударственных объединений, пропорции могут отличаться от макро- и микроэкономических факторов в каждой конкретной стране).

2. Вопреки имеющимся локальным трендам на «либерализацию» рынка, в развитых странах в данном секторе отмечается регулирование цен на продовольственном рынке, а также финансирование и создание крупных сельскохозяйственных объединений.

3. Тесная кооперация и сотрудничество научного сектора, производственных и перерабатывающих предприятий позволяет если не решить полностью, то, по крайней мере, свести к минимуму проблему дальнейшего использования вторичного сырья животноводства. Более того, позволит проводить точный анализ продовольственного рынка

для принятия необходимых мер.

4. Большое влияние на повышение результативности деятельности фермера оказывает совмещение основных видов деятельности фермерства с альтернативными.

5. Проведение данной политики позволит Казахстану более полно и эффективно использовать имеющиеся ресурсы, скоординировать межхозяйственные отношения для перманентного снабжения рынка различными ресурсами, а в перспективе перейти и к экологически устойчивым способам использования ресурсов. В результате, используя накопленный отечественный и зарубежный практический опыт в сочетании с необходимыми знаниями по применению имеющихся ресурсов и соответствующей поддержке, животноводство республики выйдет на новый уровень развития.

Список литературы

1 Небурчилова Н.Ф., Петрунина И.В., Чернова А.С. Проблемы глубокой переработки продуктов убоя скота //Инновации в интенсификации производства и переработки сельскохозяйственной продукции: материалы междунар. научно.-практ. конф. – Волгоград. - 2015. - С. 224-227.

2 Есполов Т.И. АПК Казахстана: глобализация и инновация. - Алматы: КазНАУ, 2012. - 436 с.

3 Нефедова Т. Агропромышленный комплекс Казахстана как составляющая бренда национальной экономики //Маркетинг Республики Казахстан: страновой бренд: материалы научного семинара.- Алматы: Экономика, 2014. - С. 118-125.

4 Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы [Электронный ресурс]. - 2017. – URL: <https://tengrinews.kz> (дата обращения: 12.01.2019).

5 История и развитие животноводства зарубежной Европе [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <http://www.goferma.ru> (дата обращения: 28.12.2018).

6 Использование отходов мясной промышленности в кормопроизводстве [Электронный ресурс]. – 2014. – URL://<http://agbz.ru> (дата обращения: 10.01.2019).

7 Петров К.А., Кузнецова Н.Г. Проблемы и перспективы развития глубокой переработки продукции животноводства //Евразийский союз ученых. - 2015.-№5-2(14). – С. 25-28.

8 Bhattacharyya A, Shukla PK, Roy D, Yadav B, Sirohi R. Effect of Azolla feeding on the growth, feed conversion ratio, blood bio-

chemical attributes and immune competence traits of growing turkeys [Электронный ресурс]. –2018.-URL: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov> (дата обращения: 26.04.2019).

9 Cattle Feed & Feed Additives Market by Application (Dairy, Beef, Calf), Ingredient (Corn, Soymeal, Wheat, Other Oilseeds & Grains), Type (Vitamins, Minerals, Amino Acids, Enzymes, Acidifiers, Antibiotics, Antioxidants), & by Region - Global Forecasts to 2020 [Электронный ресурс]. - 2016. - URL: <https://www.marketsandmarkets.com> (дата обращения: 11.10. 2018).

10 Оборудование для переработки биотходов [Электронный ресурс]. - 2017. -URL: <http://vpm74.ru> (дата обращения: 16.11.2018).

Spisok literatury

1 Neburchilova N.F., Petrunina I.V., Chernova A.S. Problemy glubokoj pererabotki produktov uboja skota //Innovacii v intensivizacii proizvodstva i pererabotki sel'skohozjajstvennoj produkcii: materialy mezhdunar. nauch.-prakt. konf. – Volgograd. - 2015. - S. 224-227.

2 Espolov T.I. APK Kazahstana: globalizacija i innovacija.- Almaty: KazNAU, 2012.- 436 s.

3 Nefedova T. Agropromyshlennyj kompleks Kazahstana kak sostavljajushhaja brenda nacional'noj jekonomiki //Marketing Respubliki Kazahstan: stranovoj brend: materialy nauchnogo seminar.- Almaty: Jekonomika, 2014. - S. 118-125.

4 Gosudarstvennaja programma razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017-2021 gody [Jelektronnyj

resurs]. - 2017. – URL: <https://tengrinews.kz> (дата обращения: 12.01.2019).

5 Istorija i razvitie zhivotnovodstva zarubezhnoj Evrope [Jelektronnyj resurs]. –2018. – URL: <http://www.goferma.ru> (дата обращения: 28.12.2018).

6 Ispol'zovanie othodov mjasnoj promyshlennosti v kormoproizvodstve [Jelektronnyj resurs]. – 2014. – URL://<http://agbz.ru> (дата обращения: 10.01.2019).

7 Petrov K.A., Kuznecova N.G. Problemy i perspektivy razvitija glubokoj pererabotki produkcii zhivotnovodstva //Evrazijskij sojuz uchenyh. - 2015.-№5-2(14). – S. 25-28.

8 Bhattacharyya A, Shukla PK, Roy D, Yadav B, Sirohi R. Effect of Azolla feeding on the growth, feed conversion ratio, blood biochemical attributes and immune competence traits of growing turkeys [Jelektronnyj resurs]. – 2018.-URL: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov> (дата обращения: 26.04.2019).

9 Cattle Feed & Feed Additives Market by Application (Dairy, Beef, Calf), Ingredient (Corn, Soymeal, Wheat, Other Oilseeds & Grains), Type (Vitamins, Minerals, Amino Acids, Enzymes, Acidifiers, Antibiotics, Antioxidants), & by Region - Global Forecasts to 2020 [Jelektronnyj resurs]. - 2016. - URL: <https://www.marketsandmarkets.com> (дата обращения: 11.10. 2018).

10 Oborudovanie dlja pererabotki biotходов [Jelektronnyj resurs]. - 2017. -URL: <http://vpm74.ru> (дата обращения: 16.11.2018).

IRSTI 65.63.01
UDC 338.439

DIGITALIZATION AS A FACTOR OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF DAIRY INDUSTRY
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ЦИФРАНДЫРУ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СҮТ САЛАСЫНЫҢ
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ
МОЛОЧНОЙ ОТРАСЛИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

K.K. BAYGABULOVA^{*1}
C.E.Sc., Associated Professor

Ү.А. АХМЕДҮАРОВ¹
PhD student

G.K. ALTYBAEVA²
Master of Economics

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

²Kostanay State University named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
K.baygabulova@mail.ru

К.К. БАЙГАБУЛОВА¹

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

Е.А. АХМЕДҮАРОВ¹

PhD докторанты

Г.К. АЛТЫБАЕВА²

экономика магистрі

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, Қостанай, Қазақстан

К.К. БАЙГАБУЛОВА¹

к.э.н., ассоциированный профессор

Е.А. АХМЕДҮАРОВ¹

докторант PhD

Г.К. АЛТЫБАЕВА²

магистр экономики

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

²Костанайский государственный университет им. А. Байтұрсынова, Костанай, Казахстан

Abstract. Relevant issues of the development of dairy industry in Kazakhstan in terms of the implementation of the concept of digitalization have been considered. The experience of introducing digital technologies in agriculture of economically developed countries and the possibility of their use in the country has been studied. The authors noted the importance of the digital economy in the near future in the world and in the economy of foreign countries. The process of its implementation carried out by the United Nations Economic Commission for Europe, as well as the value of this experience for Kazakhstan in the context of integration, is considered. The study shows that the Republic of Kazakhstan has a sufficiently large potential for production and processing of milk by improving innovative development management of the industry. When considering these issues, the main provisions of the State program "Digital Kazakhstan" were taken into account, which determines the direction of promotion of digitalization in the republic. The problems of dairy products market are identified, in particular, the shortage of raw materials for dairy enterprises and high transaction costs in dairy supply chain from producer to consumer. The reasons for the low quality of raw milk - raw materials for milk processing enterprises have been identified. Measures for the application of digital information in dairy industry have been proposed: computer programs, GPS coordinate systems,

related to the basic and everyday food products. The consumption volume of fresh dairy products will increase by 21.5%, butter by 21.2%, and cheese by 11.5% by the year 2027 in the global dairy products market. Such a forecast was estimated by the experts of the Organization for Economic Cooperation (OECD) and (FAO). The volume of milk and dairy products consumption in Kazakhstan in 2018 was at about 260.4 kilograms, which is 38% lower than the generally accepted norm necessary for a full-fledged human diet [1, 2].

The introduction of IT technologies in production in countries with developed agrarian sphere allowed them to reduce unplanned expenses by 80%, improve competitiveness and labor productivity, as well as ensure food safety and attract investment in the industry.

We believe that digitalization will become an effective tool for increasing the volume of production and processing of milk, lifting the competitiveness of dairy products and realizing export potential.

Material and methods of research. Information base for the article was composed with the help of economical researches, published in periodicals and posted on various web-sites. The source of the review of the world trend of dairy products market development and their production was the publication of international organizations such as FAO, OECD and the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). The research used the official data of Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan.

To implement the tasks set in the study, as well as logical presentation of the material, a systematic approach was used in selecting data from various sources of official statistical information.

In conducting the study, the authors proceeded from the assumption of the possibility of milk production digitization and milk processes in order to fully realize Kazakhstan's potential (including export) in ensuring the market for dairy products and food security. Because global flows of all types of information support the growth by increasing productivity, and flows of data contribute to more efficient markets.

In the process of conducting the scientific research, dialectical methods of general scientific character and specific methods were used in the following economic research. The following methods were used in the process of research: monographic, economic and statistical, expert assessments, as well as abstract logical and comparative methods.

Results and their discussion. The next milestone in globalization is digital globalization, which is defined by data streams containing information, ideas and innovations. The next five years will be characterized by the information flow, data, search queries, video, etc., which will increase by dozens.

The term "digital economy" was recently introduced into scientific use and the concept of digital economy was formulated by Nicholas Negroponte. In the interpretation of a broad understanding of this term, this means the use of digital technologies in all sectors and fields of activity [3].

Digital globalization provides new opportunities for developing countries, small and medium-sized companies, as well as for a huge number of people. All of them have become new participants in world trade, joining the bases of electronic commerce.

Developed countries are successfully modernizing their economies, rapidly developing innovative technologies using artificial intelligence, automation and digital platforms. Global spending on scientific and technological development today is approximately 2.0 trillion dollars with an annual increase of an average of 4.0% [4].

At this point in time, developed countries are completing the process of industrialization and moving to a new stage of development, in which dominate the digital platforms and robots, which assisted in transferring a part of production and management functions to the artificial intelligence.

The issue of introducing digital technologies in the world, in particular in the agricultural sector of the economy, has been engaged for a long time. E-business standards have been developed and implemented by the United Nations Economic Commission for Europe, electronic notifications on food and feed safety issues, management and exchange of trade certificates, and electronic exchange of laboratory test results are already in place.

FAO pays considerable attention to the issue of e-agriculture and digital agriculture.

In Kazakhstan, the transition from extractive to industrial-service model of the economy will be possible thanks to digital technologies; in particular, this will be achieved through the use of machine learning and neural networks, digital platforms, 3D printing, robotics, biosensors and Big Data.

The introduction of digital technologies in agriculture will enable our country to improve food security and food quality, as well as to obtain a multiplicative effect in the economy as a whole [5].

Kazakhstan's participation in integration processes also dictates its own requirements. Thus, the following issues are on the agenda of the EEU: digital sectoral and cross-sectoral transformations; digital markets for goods, services, capital and labor; digital transformation of management processes; digital infrastructure and security.

Today, the possibilities for the modernization of the agro-industrial sector are enormous: agriculture in the world is turning from a traditional into a high-tech industry, capable of creating new markets for innovative solutions and developments to solve a large number of practical problems.

Digitalization in the agrarian sphere allows reducing risks, adapting to climate change, increasing crop yields. Reducing the cost of production, improving its quality and competitiveness based on the efficient use of resources and science-based approaches is the main task of digitization.

Evidence that Kazakhstan has a low level of implementation of advanced technologies in various sectors of the economy is that in 2017, our republic ranked 78th in the ranking of countries in terms of the development of innovations (Global Innovation Index).

The message for creating a digital economy in Kazakhstan was the Address from the President of Kazakhstan "Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness" dated January 31, 2017. Thus "Digital Kazakhstan" state program for 2018-2022 was developed, approved by the Government of the Republic of Kazakhstan No. 827 of 12/12/2017. The goal of the adopted program is to accelerate the development of the republic's economy and improve the quality of life of the population through the use of digital technologies in the medium term, as well as creating conditions for the transition of Kazakhstan's economy to a fundamentally new development trajectory ensuring the creation of a digital economy of the future in the long term. The digitization of agriculture has been set as one of the tasks of this program [6].

Moreover, one of the reasons for introducing digitalization is the need to increase the volume of agricultural production voiced in the Address to the People of Kazakhstan "New development opportunities in the fourth industrial revolution" dated January 10, 2018, which instructed to increase labor productivity in the agricultural sector and the export of processed agricultural products is at least 2.5 times [7].

At this point in time, the Ministry of Agriculture of the RK is carrying out certain work and automated processes such as:

- veterinary and phyto-sanitary safety;
- grain receipts;
- system for collecting and managing loan applications;
- accounting of agricultural machinery;
- accounting of livestock, including breeding;
- water and land management.

The purpose of the digitalization of the agro-industrial complex is to increase the productivity and efficiency through the introduction of digital technologies and involvement of business in the development of IT solutions for agriculture.

Also, one of the goals of agricultural production digitization can be a reduction in losses. This problem is quite relevant, since in the world about a third of agro-food products are lost along the entire chain of distribution.

In Kazakhstan, there are about 150 milk processing plants with a total capacity of 2 million tons per year. The amount of raw materials that goes to them does not fully ensure the utilization of production capacity. The low quality of raw materials is further aggravated by the fact that there are informal channels for the sale of raw unprocessed milk (markets, residential courtyards and small workshops) that take in slightly less than half of the raw materials. All this leads to a year-round shortage of raw materials and a loss of value added by the country.

Providing the necessary information to rural producers will reduce transaction costs for the purchase and sale, simplify the supply chain of products to the consumer, and reduce the shortage of skilled labor.

The introduction of digitalization of the economy of the country is associated with psychological and technological barriers. Nevertheless, it will be objectively necessary to reduce the links of intermediaries, which will increase the load on processing enterprises by 1.3 times and reduce the trade margin by 15-20% and will reduce retail prices for agricultural products.

EBRD and FAO calculated the structure of milk's final cost, for example, whole milk with a fat content of 3.2% was taken. The structure of the generated value added in tenge per 1 liter (at a retail price of 305 tenge) by the main participants is as follows: commodity

farmer - 28%; processor - 42%; dealers, retailers - 30%.

In Kazakhstan, only 10% of milk collected from personal subsidiary farms for processing, meets the conditions of the technical regulations of the Customs Union on microbiological and somatic indicators. At the same time, personal subsidiary farms occupy 70% of the total structure of raw milk production. Lack of proper sanitary conditions of livestock maintenance and systematic veterinary measures in personal subsidiary farms, as a rule, lead to a poor quality of produced products. To obtain high-quality raw materials, it is necessary to observe the conditions for proper keeping and care of livestock, as well as to comply with sanitary and hygienic requirements for milking and primary processing of milk, which is often not observed in farms and peasant farms, private farmsteads.

The basic condition for preserving the quality of milk is also violated - immediate cooling of fresh milk to 10°C, which allows it to remain fresh for more than 12 hours. The prevailing significant dispersion of dairy production in small-scale farms, in the absence of full-fledged livestock feeding, storage and cooling systems, adversely affects the quality of milk and its marketability. For example, the US dairy farm has a high level of marketability (98.2%). Of the total amount of milk produced, 38.5% is consumed fresh, 59.7% is processed [8].

With the help of the FAO and EBRD, Kazakhstan implements projects to introduce digital technologies for accurate mapping of raw areas of dairies and the application of technical regulation requirements for each milk supplier.

The use of digital technologies and satellite imagery make it possible to use the feed base more efficiently and effectively. Since the presence of full feed fully reveals the productive potential of dairy herds and is half the cost of produced milk.

In milk production in Israel, the meal of the dairy herd is made with a help of a computer program, which determines not only the balance of feed, nutritional value, but also calculates the economic efficiency of feeding [9].

Since raw milk is a perishable raw material, when collected in conditions of territorial remoteness its quality is definitely reduced, and there is no possibility of its analysis upon acceptance, which affects its quality and cost in the process of acceptance and transportation. Using the GPS coordinate system makes

it possible to measure time and track the path of the milk tanker to calculate depreciation and other necessary indicators.

Compliance with the technical regulations on microbiological and somatic indicators of raw milk is primarily possible using advanced methods for its production and primary processing. This requires the presence of milking and refrigeration equipment, disinfectants, analyzers of express milk quality control, stainless steel cans, etc.

The use of information and communication technologies provides information on the frequency of milk collection, on the suppliers who enter the raw materials zone and have a milking machine, indicators of bacterial contamination, milk yield and number of heads. The availability of such information makes it possible to evaluate suppliers, address and explanatory work with them to improve the quality of the raw materials received, as well as feedback on problem and pain issues.

To make the right management decisions, milk producers and processors must possess digital technologies, such as satellite imagery, high-tech sensors, mobile applications and GPS systems. The information received can be taken to decide which village should be procured and which should not be done. Thus, the supplier can summarize, digitize and map all data.

Mapping using data snapshots in Kazakhstan began in 2012 and continues to this day, as biomass has changed on specific pastures, when, due to good practices on what pastures, grass stands, despite the dry year, and where degradation occurred. This technology is open and all participants can use it for free.

The assistance of FAO and EBRD in Kazakhstan is to increase the competitiveness of the dairy industry through compliance with standards and regulations. These organizations are ready to support the creation of an automated dairy balance, a system for monitoring the quality of raw milk, and assessing the state of pastures [10].

One of the problems in agriculture is the aging of workers and the reluctance of young people to engage in agricultural production. There are many reasons for this, but the process of digitization, having an impact on the increase in labor productivity, will make it possible to free some workers from the production process [11]. At the same time, the implementation of the digitalization process is impossi-

ble without the presence of appropriate frames. Today in Kazakhstan there is a shortage of modern and practical knowledge in the dairy industry. It also requires a greater number of high level specialists. FAO and EBRD in 2018-2019 focus on building the capacity of local consultants in the dairy business. Moreover, IT-specialists are required with knowledge of the specifics and features of milk production and processing, computer programs and applications, workers with knowledge of the features of the new technology, with whom they will have to work, etc. Such specialists will need to be able to develop computer programs and implement them to manage systems precision farming, remote control equipment (unmanned tractors, combines), as well as use data from navigation systems, drones, etc. [12].

It should be noted that the cost of innovations related to digitalization is high enough and not all agricultural producers have the opportunity to purchase them, especially small farms and peasant farms. It cannot do without state participation as an interested subject of innovative development of the economy in terms of the spread of innovations, their replication and application.

Domestic scientists in joint research with the University of Michigan (USA) use mobile sensor systems to analyze the state of plants and animals. The data is then processed in the cloud server, specific events are analyzed and proposed, which can be used by all participants.

Information and communication links between the subjects of the dairy industry should be formed in a single information space of the cluster, in terms of cooperation, as well as horizontal and vertical integration. The basis of these relationships should be based on the principles: consistency, mutually beneficial exchange, adaptability, and information security.

In order to ensure the effective interaction of participants within a single information field, measures should be taken to: monitor the information support of organizations; unification of the process of entering information into a single automated system; instructing participants on the provision, use of information resources, updating information and increasing responsibility for its reliability; information security, etc.

Conclusion.

1. The results of the digitization of the economy, reflected in the system of indicators

of economic entities, spheres and industries, require further study and refinement in order to conduct a comprehensive and complete analysis of their activities.

2. The digitization of the dairy industry in Kazakhstan will provide opportunities to increase competitiveness and increase the volume of dairy products.

3. The introduction of digital technologies will reduce the number of intermediaries in the dairy industry, which will lead to a decrease in retail prices for dairy products.

4. The realization of the dairy industry potential and ensuring food security of Kazakhstan will be possible by improving the innovative development management of the industry through the introduction of digital technologies.

Список литературы

1 Краткий обзор по прогнозу статистических показателей мирового рынка молочной продукции // Аналитические исследования. - Астана, 2016. - С. 1-5.

2 Есполов Т.И. Цифровизация АПК – требование нового времени. // Кызылординские вести, 2018. – С. 3.

3 Щетинина И., Стенкина М. Взаимодействия субъектов АПК в условиях цифровой экономики // АПК: экономика и управление. - 2017 - №10. - С. 23-33.

4 Кинеев М.А. Продуктивность молочного скота Казахстана, Казахского НИИ животноводства и кормопроизводства [Электронный ресурс]. - 2018 - URL: <http://zhivotnovodstvo.kz/produktivnost-molochnogo-skota-kazahstana/> (дата обращения: 13.03.2019).

5 Маслова В., Авдеев М. Повышение конкурентоспособности отечественной агропродовольственной продукции и развитие цифровой экономики в АПК. // АПК: экономика и управление. - 2018 - №8. - С. 4-11.

6 “Цифровой Казахстан” государственная программа, утвержденная Постановлением Правительства РК № 827 от 12.12.2017 [Электронный ресурс]. –2017.-URL:http://prime-minister.kz/ru/page/view/gosudarstvennaya_programma_digital_kazahstan/ (дата обращения: 15.03.2019).

7 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана от 10 января 2018 года [Электронный ресурс]. - 2018. -URL: [http:// www.akorda.kz/ru](http://www.akorda.kz/ru) (дата обращения: 15.03. 2019).

8 Рустембаев Б.Е., Казкенова А.С., Айнаканова Б.А. Қазақстандағы сүт өндірісі және қайта өңдеу // Проблемы агрорынка. - 2016 - №1. - С. 94-101.

9 Гаврилова З.В. К вопросу о применении инновационных технологий в молочном скотоводстве Израиля // Организационно-экономический механизм инновационного развития агропромышленного комплекса: сборник научных трудов по материалам межрегиональной научно-практической конференции. - Воронеж, 2014. - С.149-156.

10 Кожухметова Г.А. Развитие рынка молочной продукции Республики Казахстан // Проблемы агрорынка - 2016 - №4. - С. 82-87.

11 Санду И., Рыженкова Р., Афонина В., Доцанова А. Цифровизация как инструмент инновационного развития АПК // АПК: экономика и управление. - 2018 - №8. - С. 12-18.

12 Афонина В.Е. Развитие цифровой экономики в АПК как фактор повышения конкурентоспособности отечественной агропродовольственной продукции // Вестник Алтайской академии экономики и права [Электронный ресурс]. - 2019.- URL: <http://vaael.ru/ru/article/view?id=> (дата обращения: 26.04.2019).

List of references

1 A brief overview of statistical indicators forecast of the global dairy products market // Analytical studies. - Astana, 2016. - PP. 1-5.

2 Yespolov T.I. Digitalization of the AIC is this century's requirement. // Kyzylorda news, 2018. – P. 3.

3 Chshetinina I., Stenkina M. Interactions of the agro-industrial complex subjects in digital economy // AIC: Economics and Management. - 2017 - №10. - PP. 23-33.

4 Kineev M.A. Productivity of dairy cattle of Kazakhstan, Kazakh Research Institute of Livestock and Fodder Production [Electronic resource]. - 2018 - URL: <http://zhivotnovodstvo.kz/produktivnost-molochnogo-skota-kazahstana/> (accessed date: 13.03.2019).

5 Maslova V., Avdeev M. Improving the competitiveness of domestic agricultural food products and the development of the digital economy in the agro-industrial complex. // AIC:

Economics and Management. - 2018 - №8. - PP. 4-11.

6 "Digital Kazakhstan" state program, approved by the Government of the Republic of Kazakhstan No. 827 of 12.12.2017 [Electronic resource]. – 2017.-URL:http://primeminister.kz/ru/page/view/gosudarstvennaya_programma_digital_kazahstan/ (accessed date: 15.03.2019).

7 President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev's Address to the people of Kazakhstan dated January 10, 2018 [Electronic resource]. - 2018. URL: <http://www.akorda.kz/ru> (accessed date: 15.03. 2019).

8 Rustembaev B.E., Kazkenova A.S., Ainaikanova B.A. Milk Production and Processing in Kazakhstan // Problems of AgriMarket . - 2016 - №1. - PP. 94-101.

9 Gavrilova Z.V. On the issue of the application of innovative technologies in dairy cattle breeding in Israel // Organizational and economic mechanism of innovative development of the agro-industrial complex: a collection of scientific papers based on materials of the interregional scientific-practical conference. Voronezh, 2014. - PP.149-156.

10 Kozhakhmetova G.A. Development of the dairy market of the Republic of Kazakhstan // Problems of AgriMarket.- 2016.- №4.- PP.82-87.

11 Sandu I., Ryzhenkova R., Afonina V., Dochshanova A. Digitization as an instrument of innovative development of the agro-industrial complex // AIC: Economics and Management. - 2018 - №8. - PP. 12-18.

12. Afonina V.E. Development of the digital economy in the agro-industrial sector as a factor in improving the competitiveness of domestic agro-food products // Bulletin of the Altai Academy of Economics and Law [Electronic resource]. - 2019. - URL: <http://vaael.ru/ru/article/view?id=> (accessed date: 26.04.2019).

MPHTI 68.01.75
УДК 347 218(4/5)

ЗЕРНОВАЯ ПОЛИТИКА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ АСТЫҚ САЯСАТЫ

GRAIN POLICY OF FOREIGN COUNTRIES

И.Е. ДОМАРЕВ*¹

к.э.н

П. Д. БЕЙСЕКОВА²

докторант PhD

¹НИУ Высшая школа экономики, Москва, Россия

²Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, Семей, Казахстан

И.Е. ДОМАРЕВ¹

э.ф.к.

П.Д. БЕЙСЕКОВА²

PhD докторанты

¹НИУ Экономика жоғары мектебі, Мәскеу, Ресей

²Қазақ инновациялық гуманитарлы- заң университеті, Семей, Қазақстан

I.E. DOMAREV¹

C.E.Sc.

P. BEISEKOVA²

PhD student

¹NRU Higher School of Economics, Moscow, Russia

²Kazakh Humanitarian and Law Innovation University, Semey, Kazakhstan

---

Аннотация. Статья посвящена организации и регулированию рынков сельскохозяйственно-го сырья и продовольствия, составляющими которых являются контроль за предоставлением бюджетных дотаций (национальный аспект), и общеевропейские меры, направленные на обеспечение доходов производителей, поддержание на оптимальном уровне розничных цен. Рассмотрена аграрная политика стран ЕС с существенными различиями в направлениях и методах финансирования агропромышленного комплекса. Зарубежные страны половину национальных сельскохозяйственных бюджетов используют на финансирование структурной политики: модернизацию и укрупнение ферм, повышение плодородия почв и других сельскохозяйственных ресурсов, создание условий для эффективной деятельности фермеров, сокращение производственных издержек. Результаты исследований показали, что в основных зернопроизводящих странах зерновое хозяйство является дотационным. Страны ЕС, США, Канада, Япония, Индия расходуют значительный финансовый капитал на совершенствование технологий производства зерна. В США и ЕС приоритетное направление употребления средств для поддержки сферы услуг – продвижение продукции на рынки. Содействие сельскохозяйственным производителям Казахстана, с учетом зарубежного опыта государственного регулирования при всестороннем учете особенностей рыночных отношений и экономической ситуации, приобретает особую значимость и актуальность в условиях вхождения республики в ВТО и ужесточения конкурентной борьбы за отечественный рынок зерна и хлебопродуктов в мировой экономике.

Аңдатпа. Мақала бюджеттік дотациялардың (ұлттық аспект) ұсынылуына бақылау жасау және өндірушілердің кірісін қамтамасыз етуге, бөлшек сауда бағаларын оңтайлы деңгейде ұстауға бағытталған жалпы еуропалық шаралардың құраушысы болып табылатын ауыл шаруашылығы шикізаты мен азық-түлік нарықтарын ұйымдастыру мен реттеуге арналған.

В целом в странах ЕС на поддержку начинающих фермеров направляется в среднем 10 % от аграрных бюджетов, в том числе во Франции – 25 %, в Великобритании и Ирландии эта статья расходов незначительна. На бюджетные программы «Исследования и разработки» в среднем по ЕС направляется около 10%, а в Нидерландах – почти 30% бюджета.

США также субсидируют сельское хозяйство. Бюджетные расходы на сельское хозяйство зависят от экономической ситуации. В кризисные годы их значение резко возрастает, в более стабильные периоды уровень государственного субсидирования заметно снижается. Бюджетные средства выделяются на финансирование следующих программ: сельскохозяйственные исследования; организация маркетинга и информации о рынках и ценах; кредитование; консервация и изъятие земель; поддержка цен, закупка, компенсационные платежи; поддержка фермерских снабженческих и сбытовых кооперативов, рыночные заказы; субсидирование продовольствия; экспортные субсидии; международная продовольственная помощь.

Следует отметить, что в структуре расходов федерального бюджета, выделяемых на сельское хозяйство, главными являются два направления: программы стабилизации доходов (на них приходится около 60% бюджетных расходов по статье «Сельское хозяйство»); программы сельскохозяйственных исследований и обслуживания науки. Наибольшую долю помощи (около 70 % бюджетных средств) получают относительно крупные хозяйства, обеспечивающие высокую эффективность ведения производства, а фактически бюджетным финансированием охвачена одна треть американских ферм.

Как показало исследование, во всех основных зернопроизводящих странах зерновое хозяйство является дотационным. Страны ЕС, США, Канада, Япония, Индия вкладывают значительные средства в совершенствование технологий производства зерна. Это позволяет сохранять в странах ЕС 52,7 % потенциальных потерь урожая, США – 44 %, в России же только 14 %. Причем у нас госдотации (в цене реализации) на производство зерна составляют менее 1 %, и государство не контролирует рынок зерна. В то же время в России средняя урожайность примерно в 3 раза меньше, чем в странах ЕС и США.

Сезонный характер производства, переменчивость погодных условий, низкая

производительность и рискованный характер ведения земледелия обусловили его невысокую рентабельность и скорость оборота капитала в сельском хозяйстве по сравнению с другими отраслями экономики. Это предполагает определенное государственное вмешательство, основанное на двух принципах: саморегулирование рынка возможно лишь в ограниченных масштабах; аграрное производство как отрасль не является самодостаточной и требует государственной поддержки [4]. Аграрная политика государства реализуется посредством поддержки сельскохозяйственных производителей через субсидирование, особым режим налогообложения производителей и меры по регулированию цен на продукцию, а также за счет стимулирования потребительского спроса на внутреннем и/или внешнем рынках.

Это предполагает использование различных инструментов регулирования агропродовольственного рынка и, в частности, рынка зерна, направленного на стабилизацию и поддержание доходов сельскохозяйственных товаропроизводителей, обеспечение доступности продовольствия для населения. В практике стран-производителей зерна используются различные механизмы регулирования рынка зерна в зависимости от уровня развития рыночной экономики, сложившихся традиций и бюджетных возможностей государственного вмешательства, а также обязательств, принятых при участии в ВТО и других международных интеграционных объединениях.

С определенной долей условности можно выделить несколько групп стран: страны с исторически сложившимся высоким уровнем поддержки и защиты сельского хозяйства; страны, где прямая поддержка цен на сельхозпродукцию минимизирована и используются косвенные рычаги регулирования; страны с переходной экономикой, где широко используются меры стимулирования и поддержки производственной активности в сельском хозяйстве и ценовое регулирование.

Для всех аграрных экономик характерным является динамичный рост поддержки общих услуг в сельском хозяйстве, к которым в терминологии ОЭСР относятся поддержка научных исследований, образования, финансирование мероприятий по контролю над безопасностью продовольствия, развитие инфраструктуры, поддержка маркетинга, содержание государственных запасов для обеспечения продбезопасности и т.п. Масштабы поддержки этих направле-

ний деятельности устойчиво растут, а в развитых странах это направление поддержки является основным для бюджетополучателей.

При этом в США и ЕС приоритетным направлением использования средств для поддержки общих услуг является продвижение продукции на рынки. Бразилия и Китай сконцентрировали усилия на развитии рыночной инфраструктуры. Австралия выбрала приоритетом поддержку научных исследований, а Украина – сельское образование. В России же основные средства по этому направлению используются на инспекционную деятельность. Конкретные национальные программы поддержки и государственного регулирования формировались исходя из страновой специфики, исторических традиций, обязательств в рамках международных соглашений и возможностей бюджетной поддержки [5].

Так, аграрная политика США включает в себя программы по стабилизации и поддержке доходов и цен. В настоящее время поддержка производителей сельскохозяйственной продукции осуществляется на основании закона «О продовольствии, консервации и энергии». Программы стабилизации доходов в сельском хозяйстве основаны на денежных выплатах непосредственно фермерам и предполагают следующие подпрограммы.

Прямые платежи производителям зерновых – фиксированные выплаты из расчета единицы произведенной продукции для каждого ее вида, рассчитываются на основе засеянных площадей и их урожайности. Антициклические платежи – выплата фермерам компенсаций в случае, если рыночная цена на товар окажется ниже зафиксированной в данной программе целевой цены. Товарные «бесштрафные» ссуды под залог будущего урожая. Государственные программы страхования. Помимо страхования собственно фермерских доходов в рамках развития экспорта зерна, государственное агентство RMA обеспечивает поддержку перестрахования.

Масштабы прямой поддержки в сфере производства зерна крайне ограничены. Государство также активно участвует в развитии инфраструктуры, в строительстве дорог, водо- и энергоснабжении, телефонизации, компьютеризации, создании дополнительных мощностей по хранению.

Экспорт зерна децентрализован и осуществляется частными компаниями, а его косвенную поддержку со стороны государства обеспечивают активная деятель-

ность госчиновников по продвижению продукции на зарубежные рынки, предоставление странам-покупателям кредитов и займов на закупку американского зерна, финансирование поставок зерна в третьи страны частными компаниями в рамках программ продовольственной помощи, предоставление гарантий по экспортным кредитам и др.

В США, Канаде и Австралии примерно в одно и то же время были созданы соответствующие институты регулирования рынка зерна, которые в Канаде и Австралии заняли монопольное положение на экспорте и, частично, при внутреннем обороте зерна. При этом эффективность деятельности госкомпаний в Канаде и Австралии неоднократно ставилась под сомнение независимыми экспертами и подвергалась критике за практику ценовой дискриминации и монопольное положение на национальном рынке. В настоящее время эти компании идут по пути преобразования в рыночные, оставаясь крупными и аффилированными с государством хозяйствующими субъектами рынка зерна.

Рассматривая опыт развивающихся экономик БРИК следует отметить, что с точки зрения эволюции системы госинтервенций интересен опыт Индии, где для поддержания цен на пшеницу правительством устанавливается минимальная цена поддержки, по которой закупается зерно у производителя. Закупленное зерно может направляться на экспорт или распродается Public Distribution System (PDS) по социально низким ценам для беднейших слоев населения.

В Бразилии действует ряд программ поддержки минимальных гарантированных цен, однако масштабы крайне незначительны, хотя на их реализацию направляется около половины всей бюджетной поддержки фермеров. Интерес представляет программа PEP, предусматривающая поддержку операторов рынка, которые принимают обязательства закупать пшеницу и кукурузу по ценам не ниже минимально гарантированных. Также действуют программы поддержки закупок будущего урожая, являющиеся механизмом хеджирования фермерских рисков. Для обеспечения доступности инвестиционных кредитов вместо программы поддержки закупок сельхозтехники введена новая программа их финансирования банком развития.

С 1994 г. реализуется программа финансирования под будущий урожай CRP, аналог форвардных контрактов. Преду-

смотрено использование долгового обязательства по поставкам товарной продукции, которое дает держателю складского свидетельства безусловное зарегистрированное право на продукцию, возможно и произведенную в будущие периоды, если финансирование не будет обеспечено текущей поставкой или денежными средствами [6]. В результате использования этого инструмента объемы финансирования выросли с практически нулевого значения до 5 млрд. долл. в год.

Значимые особенности имеет регулирование рынка зерна в странах членах ЕС, которое осуществляется как на национальном, так и на наднациональном уровне. Сельское хозяйство является единственной отраслью ЕС, где принята единая аграрная политика CAP, на реализацию которой направляется около 44% бюджета ЕС.

Общая аграрная политика реализуется с 1962 г., является сферой компетенции, разделенной между Европейским союзом и странами-членами Союза, и базируется на принципах единства рыночного пространства и свободного перемещения продукции в пределах ЕС, общих таможенных правил по отношению к третьим странам, финансовой солидарности на основе общего бюджета финансирования сельскохозяйственных программ.

CAP прошла достаточно длительный эволюционный путь от прямой поддержки цен сельскохозяйственных производителей, массивных интервенционных операций, жесткого закрытия доступа на внутренний рынок и экспортного субсидирования к системе поддержки доходов фермеров. В результате из 56 млрд. евро бюджета CAP 65% средств были направлены на несвязанные прямые выплаты, которые являются инструментом поддержки доходов фермеров, а 22,4% средств были направлены на программы сельского развития. Одновременно устойчиво сокращаются выплаты, связанные с регулированием отдельных рынков сельхозпродукции, доля которых в общем объеме финансирования составила 5,6%.

Основными инструментами зерновой политики ЕС являются интервенционные цены, экспортные субсидии, прямые платежи, импортные пошлины и тарифные квоты. Внутренний рынок многие годы поддерживался системой интервенционных закупок, при этом минимальная цена определялась Советом министров ЕС, а объемы закупок устанавливались для каждой страны. Доля бюджетной поддержки про-

изводства пшеницы в ЕС динамично росла, достигнув 10.8 млрд. евро, около трети всей поддержки из бюджета ЕС в основном за счет финансирования интервенционных закупок. Однако интервенционный механизм, особенно после расширения ЕС, демонстрировал низкую эффективность и высокую потребность в средствах. В ЕС предусмотрено лицензирование импорта и экспорта продукции, в том числе зерновых, однако оно, по сути, носит уведомительный характер. Рынок ЕС защищен тарифными квотами и пошлинами от импорта зерна из третьих стран.

Государственное регулирование рыночной конъюнктуры в рамках глобализации экономики с учетом уточненных принципов позволит создать условия для устойчивого развития цивилизованного внутреннего рынка зерна и мобилизации экспортного потенциала Казахстана [6].

До последнего времени влияние государства на конкурентоспособность зерна через проведение валютно-денежной политики, осуществление антимонопольной деятельности и политики поддержки производителей зерна и защиты его рынка, поддержки экспорта было минимальным в отличие от главных стран-экспортеров зерна. Для повышения конкурентоспособности и расширения своей ниши на внешнем зерновом рынке они используют экспортные субсидии, применяют сертификаты на соответствие международным стандартам качества, осуществляют поддержку в создании экспортной инфраструктуры.

Положение усугубляется тем обстоятельством, что зачастую принимаемые государством меры по отдельным направлениям поддержки носят разрозненный характер и недостаточны для достижения конкурентных преимуществ отечественного зерна. Кроме того, отечественный зерновой бизнес пока не способен противостоять крупным иностранным зерновым компаниям с их более мощными финансовыми ресурсами. Особенно это касается экспорта зерна, где западные трейдеры имеют заметные преимущества за счет привлечения более дешевых финансовых ресурсов, что создает прецедент для возможного поглощения отдельных компаний [7].

Кроме того, существенное значение имеет отсутствие реальных подвижек в развитии общего зернового рынка в рамках стран СНГ, решении проблем взаимной зерновой торговли, а также экспорта зерна в первую очередь Казахстаном и Россией,

где они постоянно выступают между собой конкурентами на мировом рынке зерна.

В мире активно происходит процесс интеграции отдельных стран, организации ими союзов и экономических зон, таких как: Европейский Союз, Азиатская зона свободной торговли, Южно-Африканская зона развития, зона свободной торговли между США, Канадой и Мексикой. Для повышения конкурентоспособности своей продукции Казахстану, как и России необходима координация мер на внешнем зерновом рынке для согласованного принятия решений.

Главным фактором уровня конкурентоспособности на внутреннем и внешнем зерновых рынках являются цены. Однако на внутреннем рынке они значительно искажаются под воздействием региональных органов власти и крупных зерновых трейдеров, сохраняющегося «серого импорта» и теневого рынка, что способствует стихийному функционированию отечественного зернового рынка со всеми вытекающими отсюда негативными моментами для хлебофуражного снабжения страны, доходности сельскохозяйственных товаропроизводителей, развития экспорта зерна.

Решение этих вопросов требует совершенствования организационно-экономического механизма повышения конкурентоспособности зернового производства.

Основные элементы системы государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей РК: поддержка государством достаточного уровня доходов сельских товаропроизводителей на основе применения минимальных цен и цен поддержки реализованной ими продукции, проведения товарно-закупочных и интервенционных операций [8]. Это особенно важно в годы с неблагоприятными природно-климатическими условиями.

Средства господдержки следует направлять на интенсификацию производства зерна – внесение удобрений, использование новых сортов и гибридов, а также на освоение залежных земель.

Следует перенести в системе господдержки акцент с мер, предусмотренных в «желтой корзине» ВТО, на разрешенные в «зеленой корзине», в том числе расширение лизинга сельскохозяйственных производителей зерна, организация страхования урожая, стимулирование качества зерна.

Выводы

1. Изложенное позволяет сделать вывод, что государственное регулирование агропромышленного сектора экономики путем всесторонней поддержки сельскохо-

зяйственных производителей является приоритетным направлением аграрной политики большинства развитых стран.

2. Используются различные экономические рычаги (платежи из бюджета, компенсации издержек производства, поддержка цен, субсидии на совершенствование производственной структуры, разработка и осуществление различных программ). Их действие позволяет создать благоприятную конъюнктуру для устойчивого функционирования агропромышленного комплекса и формирования эффективной социально-производственной инфраструктуры в сельской местности. Некоторые виды субсидий будут переориентированы на другие финансовые инструменты поддержки в отрасли (погектарные субсидии, субсидирование продуктивности в животноводстве).

3. Поскольку производство зерна лежит в основе технологической цепи «сельское хозяйство – хлебозаготовительные предприятия – зерноперерабатывающее производство», оно должно быть под действием государственного регулирования.

4. Поддержка сельскохозяйственных производителей с учетом рациональных элементов зарубежного опыта государственного регулирования при всестороннем учете национальных особенностей и экономической ситуации особенно актуальна при функционировании Казахстана в условиях ВТО и ужесточении конкурентной борьбы за отечественный рынок зерна и хлебопродуктов.

Список литературы

1 Кантуреев М.Т., Кожаметова Г.А., Демесинов Т.Ж. Меры по обеспечению равной конкуренции на общем аграрном рынке государств-членов ЕАЭС // Проблемы агрорынка.- 2018.- № 4.- С. 7-13.

2 Сундетұлы Ж., Исмаилова А.С., Нукешева А.Ж. Резервы повышения эффективности производства зерна // Проблемы агрорынка.- 2017.- № 2.- С. 101 – 105.

3 Таипов Т.А. Модели государственной поддержки аграрного производства в странах ЕАЭС // Вестник КарГУ. Серия «Экономика».- 2018.- № 2(90).-С. 91- 98.

4 Боговиз А., Рыкова И., Шкодинский С., Аксенов С. Факторы эффективности государственной поддержки мясного животноводства // АПК: экономика, управление.- 2018.- № 3.- С. 20-26.

5 Сигарев М.И., Таипов Т.А. Государственная финансовая поддержка производства сельскохозяйственной продукции в условиях ЕАЭС // Известия НАН Р. Серия аграрных наук. -2018.- № 2 (44).-С. 42 -48.

6 Винничек Л., Ефимов А. Формирование экономического механизма регулирования сельскохозяйственного производства в регионе // Экономика сельского хозяйства России.- 2017.- № 11.- С. 10-16.

7 Гочияева П.И., Урусова А.Б. Основные принципы государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства // Фундаментальные исследования.-2016.-№5.-С.106-110.

8 Донник И.М., Воронин Б.А., Лоретц О.Г., Фатеева И.Б. Государственная аграрная политика в современной России // Аграрный вестник Урала. -2015.-№ 9 (139). - С. 74 -79.

Spisok literatury

1 Kantureev M.T., Kozhahmetova G.A., Demesinov T.Zh. Mery po obespecheniju ravnoj konkurencii na obshhem agrarnom rynke gosudarstv-chlenov EAJeS // Problemy agrorynka.- 2018.- № 4.- S. 7-13.

2 Syndetuly Zh., Ismailova A.S., Nukesheva A.Zh. Rezervy povysheniya jeffektivnosti

proizvodstva zerna // Problemy agrorynka.- 2017.- № 2.- S. 101-105.

3 Taipov T.A. Modeli gosudarstvennoj podderzhki agrarnogo proizvodstva v stranah EAJeS // Vestnik KarGU. Serija «Jekonomika».- 2018.- № 2(90).-S. 91-98.

4 Bogoviz A., kelik Rykova I., Shkodinskij S., Aksenov S. Faktory jeffektivnosti gosudarstvennoj podderzhki mjasnogo zhivotnovodstva // APK: jekonomika, upravlenie.- 2018.- № 3.- S. 20-26.

5 Sigarev M.I., Taipov T.A. Gosudarstvennaja finansovaja podderzhka proizvodstva sel'skohozjajstvennoj produkcii v uslovijah EAJeS // Izvestija NAN R. Serija agrarnyh nauk. - 2018.- № 2 (44).-S. 42-48.

6 Vinnichek L., Efimov A. Formirovanie jekonomicheskogo mehanizma regulirovanija sel'skohozjajstvennogo proizvodstva v regione // Jekonomika sel'skogo hozjajstva Rossii.- 2017.- № 11.- S. 10-16.

7 Gochijaeva P.I., Urusova A.B. Osnovnye principa gosudarstvennogo regulirovanija i podderzhki sel'skogo hozjajstva // Fundamental'nye issledovanija.- 2016. - № 5.- S.106 -110.

8 Donnik I.M., Voronin B.A., Loretc O.G., Fateeva I.B. Gosudarstvennaja agrarnaja politika v sovremennoj Rossii // Agrarnyj vestnik Urala. -2015.-№ 9 (139). - S. 74-79.

МРНТИ 68.75.13
УДК 338.43

ЧЕЧЕВИЦА – ЦЕННАЯ ЗЕРНОБОБОВАЯ КУЛЬТУРА ДЛЯ КАЗАХСТАНА

ЖАСЫМЫҚ - ҚАЗАҚСТАН ҮШІН БАҒАЛЫ ДӘНДІ-БҰРШАҚТЫ ДАҚЫЛДАР

LENTILS - VALUABLE LEGUMINOUS CROP FOR KAZAKHSTAN

Е.Е. ГРИДНЕВА*

к.э.н., профессор,

Г.Ш. КАЛИАКПАРОВА

доктор PhD, доцент

Академия «Кайнар», Алматы, Казахстан

elengred@mail.ru

Е.Е. ГРИДНЕВА

э.ф.к., профессор

Г.Ш. ҚАЛИАҚПАРОВА

PhD докторы, доцент

«Қайнар» академиясы, Алматы, Қазақстан

Y.E. GRIDNEVA¹

C.E.Sc., Professor

G.Sh. KALIAKPAROVA

PhD, Associated Professor

Academy "Kainar", Almaty, Kazakhstan

Введение. Чечевица важнейшая зернобобовая культура (нишевая культура), которая имеет большое народнохозяйственное значение.

Исторически данную культуру высевали греки, римляне и египтяне еще до нашей эры.

Большие объемы чечевицы выращивают в странах Западной Европы, в Канаде, Турции, Индии, Китае, Сирии, Пакистане. Эта культура весьма теплолюбива, поэтому произрастает в основном в теплых районах. При этом она предпочитает более влажный климат, суглинистые и супесчаные почвы [1].

Чечевица имеет высокие потребительские качества продукции. Питательность блюд из чечевицы обусловлена высоким содержанием в ней белка. Среднее содержание его в чечевице больше, чем в других бобовых, а максимальное содержание составляет до 35% – это более чем в сое и мясе.

Осведомленность потребителей о питательных и диетических преимуществах зернобобовых, в частности, чечевицы, остается недостаточной, и многое еще предстоит сделать, чтобы повысить их роль в продовольственных системах. Также в мировом масштабе четко обозначилась тенденция увеличения приверженцев вегетарианства и здорового питания, что расширяет рынок чечевицы.

В Казахстане в последнее время ежегодно расширяются границы посевных площадей под чечевицу. Ее становится выгодно производить, цена на нее в несколько раз выше, чем на пшеницу, а также растет спрос [2].

К 2050 г. производство бобовых в мире может вырасти в 1,5 раза, при этом объемы экспортной торговли возрастут еще больше, так как основное потребление бобовых сосредоточено в странах с быстро растущим населением.

Материал и методы исследования. В ходе написания статьи были произведены чечевицы за последние ряд лет и прогнозные материалы по развитию рынка чечевицы в Казахстане. Авторы делают ссылки на материалы исследовательского бюро «Зерновые. Масличные. Казахстан».

Теоретической и методологической базой исследования стали фундаментальные теоретические и прикладные работы в области экономики производства зерновых и бобовых культур, в которых определены особенности ценообразования, прогнозный анализ производства и экспорта чечевицы.

Авторами применены методы эмпирического уровня: наблюдение, измерение и сравнение, накопленные сведения анализировались, детализировались, обобщались. В работе применялись логический и системный подходы.

Посредством наблюдения были показаны изменения, происходящие на рынке чечевицы. Измерения, связанные с исследованием развития чечевицы, как ценной зернобобовой культуры для Казахстана, привели к использованию метода сравнения, когда сравнивается производство данной культуры на уровне стран СНГ и в мировом масштабе.

Из специальных конкретно-научных методов применены статистико-экономический метод исследования и экономический анализ.

Результаты и их обсуждение. Объем мирового производства бобовых оценивается отраслевыми экспертами приблизительно в 75 млн т в год. Крупнейшими мировыми производителями бобовых являются Индия (24% от мирового объема производства), Канада и Мьянма (по 7% мирового производства каждая).

По данным USDA общая площадь посевов чечевицы в 2018 г. увеличилась на 133 тыс. га и составила 376,7 тыс. га, что на 92% превышало аналогичные показатели 2017 года.

Канада поставляет до 60% объемов мирового экспорта. Страна, которая в 1970 г. не выращивала чечевицу, уже в 2008 г. вышла на первое место в мире по сбору урожая данной культуры и удерживает его. Причем до 2014 г. здесь производилось в среднем, 1,4 млн т, а с 2014 г. валовый сбор этой культуры увеличился до 2 млн т. В 2017-2018 гг. было выращено более 3 млн 610 тыс. т, далее среди лидеров Индия (875 тыс. т), США (670 тыс. т) [3].

Одна из причин мирового роста производства – стабильный спрос и высокий экспортный потенциал этой культуры. В Индии, Бангладеш и Шри-Ланке чечевица является основным источником растительного белка, поэтому каждая из упомянутых стран импортируют ежегодно в среднем по 100 тыс. т чечевицы. Значительные объемы чечевицы приобретают Турция, ОАЭ, Египет и Пакистан. Европейские страны также не могут удовлетворить потребности за счет собственного производства, поэтому ежегодно в страны ЕС завозится около 200 тыс. т этого вида бобовых. При средней урожайности порядка 16 ц/га (как в Канаде) эта культура превосходит в разы по

Рынок продовольственной продукции

выручке с 1 га и по рентабельности производства озимую пшеницу [4].

В таблице показано развитие производства чечевицы за последние пять лет в мировом масштабе.

Согласно данным австралийских аналитиков, средняя экспортная цена на крас-

ную чечевицу в этом году ниже, чем в прошлом году на 28%. Снижение цены на зеленую чечевицу идет медленнее: по сравнению с прошлым годом экспортная цена снизилась на 6%.

Таблица – Мировое производство чечевицы за 2013-2018 гг. (тыс. т)

Страна	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Сравнение 2017 г. по отношению к 2018 г.
Австралия	299	242	258	780	465	385	-80
Канада	2262	1987	2541	3194	2559	2495	-64
США	228	156	239	575	339	378	39
Турция	417	345	295	365	430	386	-44
Аргентина	5	17	21	28	30	4	-26
Индия	1130	1020	1040	920	1220	1510	290
Бангладеш	74	75	77	79	78	77	-1
Пакистан	10	12	12	11	11	13	2
Другие	714	681	660	921	1055	899	-156
Всего	5182	4596	5200	6789	6113	6099	-14

Примечание: составлена по данным источника [5]

Согласно последним данным, опубликованным канадскими источниками, цена на чечевицу находится от 62 до 65 центов за фунт. В западной Канаде красная чечевица отпускается по 30 центов за фунт. Цены на зеленую чечевицу нового урожая зафиксированы на уровне 40 центов за фунт, на красную – 23 цента за фунт. В течение января цены на зеленую чечевицу в Саскачеване не изменились, в то время как цена на красную чечевицу снизилась на 20 долл./тонна. По прогнозам экспертов, цена продолжит свое падение из-за увеличения предложения.

Рассмотрим производство у некоторых региональных конкурентов из стран СНГ.

В России средняя урожайность чечевицы составляет 0,7 т /га. До 1917 г. она была мировым лидером по производству чечевицы и вывозила на внешний рынок более 4 млн пудов этой культуры (85% мирового экспорта). В 1913 г. посевы под чечевицей были на площади 425 тыс. га, в 1937 г. – 1 млн га (66% мировой площади посев). После 1945 г. площадь под чечевицей резко снизилась – до 144 тыс. га. Если в 2014г. посевные площади под чечевицей находились на уровне 27,4 тыс. га, то в последующем мы видим существенное расширение посевных границ: 2015 г. – 35,4 тыс. га, 2016 г. – 62,3 тыс. га, 2017 г. –

167,4 тыс. га, 2018 г. – 271,4 тыс. га (на 62,1%, или на 104,0 тыс. га больше, чем в 2017 г.).

В Украине по прогнозам, уже к 2020 г. посевные площади под чечевицей увеличатся до 50-70 тыс. га с 20 тыс. га в 2018 году. Данной тенденции будет способствовать высокая доходность ее производства. По оценкам, в 2017/18 маркетинговом году при затратах на выращивание чечевицы в объеме 9 тыс. грн./га доходность составила порядка 18,3 тыс. грн./га.

В Казахстане в структуре казахстанских полей чечевица появилась сравнительно недавно: 5-6 лет назад. На постсоветском пространстве культура потребления чечевицы, несмотря на все ее преимущества, отсутствует. Отсутствует спрос со стороны казахстанских потребителей. Также розничная реализация чечевицы в Казахстане, в независимости от сорта, достаточно пассивная. Данная ситуация имеет отношение только к странам СНГ.

Отдельные хозяйства занимались возделыванием этой культуры, которая использовалась, в основном, в качестве фуража. В последние пять лет 2013-2018 гг. наблюдается тенденция к увеличению площадей чечевицы. Однако статистика не выделяет чечевицу из списка зернобобовых. Хотя, судя по объемам экспорта, Ка-

Рынок продовольственной продукции

захстан уже на данном этапе вошел бы в топ-10 мировых производителей.

В перспективе казахстанские сельхозпроизводители могут занять лидирующие позиции по экспорту чечевицы и нута. Сегодня Канада производит самый большой объем чечевицы, из них 60% она экспортирует в Индию и Пакистан. Экспорт чечевицы перспективнее, чем экспорт пшеницы и ячменя.

Основным регионом возделывания являются зерносеющие регионы – это Акмолинская и Северо-Казахстанская области. К выращиванию чечевицы приступают и в Павлодарской области.

В Казахстане в средне- и долгосрочной перспективе прогнозируется урожайность чечевицы на уровне 15 ц/га. Согласно сайту Агроинфо, урожайность чечевицы в Казахстане, в среднем, варьируется от 12,5 до 13,4 ц/га. Экспорт чечевицы в 2016-2017 сезоне совершил небольшой рывок. И уже отгрузки первой половины 2016/17 маркетингового года на 32% превышают итоговый показатель прошлого сезона.

Первоочередной для казахстанских производителей стоит проблема семенного материала, фермеры лишены выбора сортов. Они приобретают любые доступные семена, несмотря на то, красная это чечевица или зеленая. Согласно мониторингу исследовательского бюро «Зерновые-масличные. Казахстан», большинство фермеров в предстоящем сельскохозяйственном сезоне будут возделывать зеленую чечевицу. Соответственно существует опасность выбора не того сорта. Однако даже самые большие ценовые потери будут не сильно ощутимы для казахстанского производителя, ввиду невысоких затрат на выращивание и текущей рентабельности на уровне 200%.

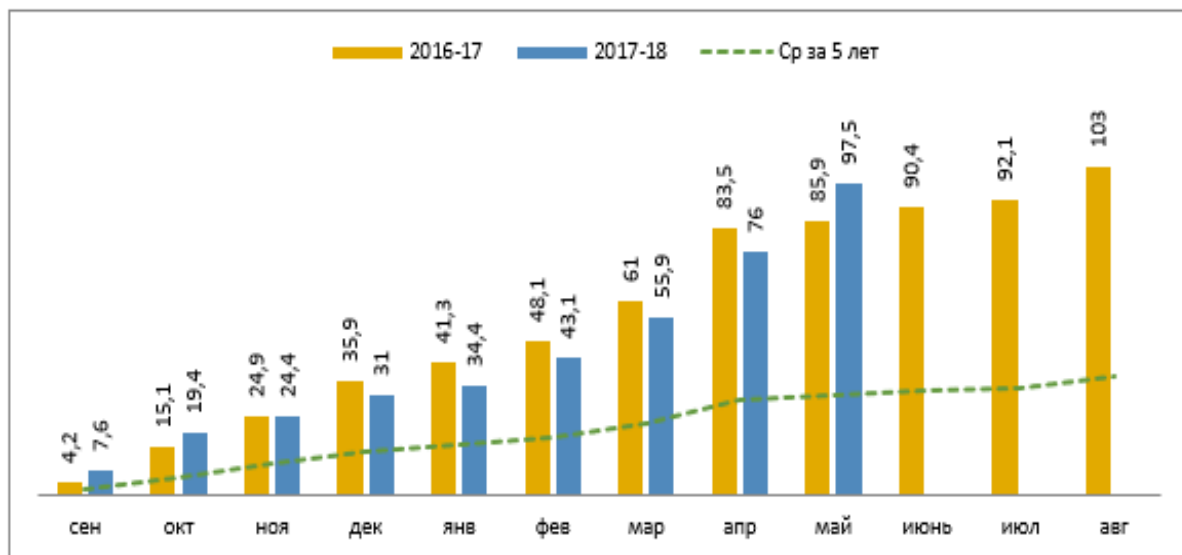
Сдерживающим фактором является низкая, в сравнении со злаковыми культурами, урожайность бобовых. Это делает их промышленное выращивание менее эффективным. Требуется совершенствование агротехнологических приемов выращивания бобовых и развитие специализированной техники.

Чечевица имеет достаточно большие перспективы выращивания: богата белками, особо неприхотлива. В Казахстане есть условия для ее возделывания. Казахские сельхозпроизводители могут занять лидирующие позиции по экспорту чечевицы и нута. Экспорт чечевицы перспективнее, чем экспорт пшеницы и ячменя [6].

Основным покупателем казахстанской чечевицы является Турция. Эта страна за 2015/16 МГ (маркетинговый год) импортировала из Казахстана 17,4 тыс. т 2016/17 МГ показал реализацию чечевицы в Турцию – 89,5 тыс. тонн. Поставки в ту же страну за 11 месяцев 2017/18 МГ составляли 110,6 тыс. тонн.

Помимо Турции Казахстан сохранил торговые отношения по экспорту чечевицы с Афганистаном, Ираном и Азербайджаном. В 2018 г. были расширены рынки сбыта чечевицы и в страны Евросоюза, а также заключены договора о поставках данной культуры в Китай и Узбекистан.

На рисунке приведен анализ экспорта чечевицы. Зеленой линией обозначен экспорт чечевицы за последние пять лет. Линия, хотя и медленно, меняется, согласно росту экспортных поставок. Рассмотрим период апрель-май 2018 года. Отгрузка чечевицы в апреле составила 76 тыс. т, а в мае этого же года уже 97,5 тыс. т, что говорит об увеличении экспортных поставок на 21,5 тыс. тонн.

Примечание: составлен по данным источника [5]

Рисунок – Экспорт казахстанской чечевицы, тонн

Ежегодный импорт зернобобовых только в Иран составляет 150-200 тыс. тонн. Важно, что продукция должна соответствовать мировым стандартам.

Канадская чечевица созревает позднее, поэтому фактическая ее поставка производится примерно в январе. Казахская чечевица созревает в ноябре, и именно в этот период спрос на нее очень высокий, а цена на порядок выше. В международной системе закупок и поставок объем производимой зеленой чечевицы ограничен. Если казахские фермеры станут ориентироваться на этот вид продукции, то она будет пользоваться очень большим спросом.

Проблемы экспорта зернобобовых из Казахстана в ОАЭ заключаются, в первую очередь, в логистике. Издержки при доставке казахскими транспортными компаниями достаточно высокие, тогда как услуги российских перевозчиков в 2 раза дешевле. Грузы идут сейчас двумя путями: через Иран и через Россию. Первый путь дороже, но быстрее. Цена вопроса – около 180 долл. за тонну. Время доставки до Дубая составляет две недели. Путь через Россию дешевле в два раза, но занимает практически месяц. В Казахстане может сыграть фактор обучения фермеров современным технологиям. Но кроме получения теоретических знаний необходимо современное зерноуборочное и зерноочистительное оборудование, оборудование для хранения [7].

Выводы. Рассмотрим среднесрочные, краткосрочные и долгосрочные перспективы для казахстанской чечевицы.

1. Среднесрочная перспектива. Отечественная чечевица уступает по качеству канадской. Эта чечевица, как отмечают экспортеры, по структуре гладкая, а при переработке выход идет 65-70%. Переработка турецкой чечевицы снижается до 50%, наблюдается достаточно высокий отход. По данной причине турецкие импортеры, которые впоследствии экспортируют уже обработанную чечевицу в Индию, Сирию, Ирак, могут предпочесть более качественный продукт.

2. Прогнозируется, что цена, с учетом увеличения мирового производства, будет уменьшаться, что со временем сделает чечевичный рынок не таким привлекательным для казахских фермеров [8].

3. Краткосрочная перспектива. Положительным в экспорте продукции является то, что Ближний Восток уже проявляет интерес и готов рассмотреть возможность закупки казахстанской чечевицы. Средняя урожайность чечевицы в мире составляет 11 ц/га. Максимальная урожайность отмечена в Китае и Хорватии – 22 ц/га. Средняя урожайность чечевицы в Канаде около 19,5 ц/га. Урожайность чечевицы в Казахстане, в среднем, варьируется от 12,5 до 13,4 ц/га. В Казахстане в средне- и долгосрочной перспективе прогнозируется урожайность чечевицы на уровне 15 ц/га.

4. В долгосрочной перспективе казахстанские производители зернобобовых культур могут конкурировать с зарубежными производителями. Чечевица как нишевая культура является органически и экологически чистой, а также выращивается без применения генно-модифицированных технологий. В этом плане Казахстан способен занять свое место на мировом рынке [9].

Список литературы

- 1 Мировой рынок бобовых культур [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <http://xn--80aplem.xn--p1ai/analytics/Mirovoj-rynok-bobovyh-kultur/> (дата обращения: 30.04.2019).
- 2 Виктор Асланов. Чечевица – нишевая жила для казахстанских фермеров? [Электронный ресурс].–2017.–URL: <http://svetich.info/publikacii/apk-respublika-kazahstan> (дата обращения: 30.04.2019).
- 3 Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций (ФАОСТАТ) [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <http://www.fao.org/faostat/ru/#home> (дата обращения: 02.04. 2019).
- 4 Прогноз: Площади под чечевицей к 2020 г. увеличатся в десятеро [Электронный ресурс].– 2018.– URL: <http://agroportal.ua/news/rasteniievodstvo/prognoz-ploshchadi-pod-chechevitsei-k-2020-godu-velichatsya-vdesyatero/> (дата обращения: 05.04.2019).
- 5 Бобовые: Обзор рынка за 2017-2018 гг. [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <https://www.agrobilim.kz/ru/material/bobovye> (дата обращения 22.01.2019)
- 6 Гриднева Е.Е. Калиакпарова Г.Ш. Перспективы развития рынка нишевых культур в Республике Казахстан // Экономика и статистика. - 2018. - № 2. – С. 59-56.
- 7 Лентилова М. О перспективах возделывания чечевицы в Казахстане. – 2018. – 14 декабря [Электронный ресурс]. – 2018.-URL: <https://agro-mart.kz/o-perspektivah-vozdelivaniya-chechevitsyi-v-kazahstane> (дата обращения 15.03.2019)
- 8 Чечевица: есть сорт – есть культура //АгроИнфо.- 2015, 6 апреля.

9 Рекомендации по возделыванию чечевицы в условиях Северного Казахстана [Электронный ресурс].– 2018.- URL: https://1agro.kz/wp-content/uploads/lentil_recommendations.pdf (дата обращения 22.03.2019).

Spisok literatury

- 1 Mirovoj rynek bobovyh kul'tur [Elektronnyj resurs]. – 2017. – URL: <http://xn--80aplem.xn--p1ai/analytics/Mirovoj-rynok-bobovyh-kultur/> (data obrashhenija: 30.04.2019).
- 2 Viktor Aslanov. Chechevica – nishevaja zhila dlja kazahstanskih fermerov? [Jelektronnyj resurs].–2017.– URL: <http://svetich.info/publikacii/apk-respublika-kazahstan> (data obrashhenija: 30.04.2019).
- 3 Prodovol'stvennaja i sel'skohozjajstvennaja organizacija Ob#edinennyh Nacij (FAO STAT) [Jelektronnyj resurs]. – 2018. – URL: <http://www.fao.org/faostat/ru/#home> (data obrashhenija: 02.04. 2019).
- 4 Prognoz: Ploshhadi pod chechevicej k 2020 g. uvelichatsja v desjatero [Jelektronnyj resurs].–2018.–URL: <http://agroportal.ua/news/rasteniievodstvo/prognoz-ploshchadi-pod-chechevitsei-k-2020-godu-velichatsya-vdesyatero/> (data obrashhenija: 05.04.2019).
- 5 Bobovye: Obzor rynka za 2017-2018 gg. [Jelektronnyj resurs]. – 2018. – URL: <https://www.agrobilim.kz/ru/material/bobovye> (data obrashhenija 22.01.2019)/
- 6 Gridneva E.E. Kaliakparova G.Sh. Perspektivy razvitija rynka nishevyyh kul'tur v Respublike Kazahstan // Jekonomika i statistika. - 2018. - № 2. – S. 59-56.
- 7 Lentilova M. O perspektivah vozdelivanija chechevicy v Kazahstane. – 2018. – 14 dekabrja [Jelektronnyj resurs]. – 2018.-URL: <https://agro-mart.kz/o-perspektivah-vozdelivaniya-chechevitsyi-v-kazahstane> (data obrashhenija 15.03.2019).
- 8 Chechevica: est' sort – est' kul'tura //AgroInfo.- 2015, 6 aprelja.
- 9 Rekomendacii po vozdelivaniju chechevicy v uslovijah Severnogo Kazahstana [Jelektronnyj resurs].- 2018.- URL: https://1agro.kz/wp-content/uploads/lentil_recommendations.pdf (data obrashhenija 22.03.2019).

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF RURAL DEVELOPMENT

АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫ ДАМУДЫҢ
ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ
СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

D.A. KALDIYAROV*

Dr.E.Sc.,Professor

A.D. KALDIYAROV

Researcher

O.V. LEMESHENKO

Master of Economic Sciences

*Zhetysu State University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan
77da@bk.ru*

Д.А. КАЛДИЯРОВ

э.ғ.д., профессор

А.Д. КАЛДИЯРОВ

ғылыми қызметкер

О.В. ЛЕМЕЩЕНКО

экономика ғылымының магистрі

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған, Қазақстан

Д.А. КАЛДИЯРОВ

д.э.н., профессор

А.Д. КАЛДИЯРОВ

научный сотрудник

О.В. ЛЕМЕЩЕНКО

магистр экономических наук

Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, Талдықорған, Казахстан

Abstract. The authors consider the relevant issue of the development of rural territories of the republic and the factors hindering this process. It has been revealed that issues reflecting the organizational, managerial and economic bases of rural development have been insufficiently studied, insufficient attention is paid to the priorities of socio-economic progress in rural areas aimed at raising living standards of rural residents. It has been determined that many rural areas of the country are in a difficult situation. The reasons for this, above all, are the deterioration of the demographic situation, the inefficient use of natural resources. The indicators of the economic activity of the rural population, wage levels and unemployment are analyzed. The problems of the infrastructure of rural regions are shown, which include insufficient access to centralized heat and gas supply in rural areas. The authors state that in order to improve the production, market and social infrastructure of the agro-industrial complex, it is necessary to form integral systems of infrastructure services for enterprises and farms, to stimulate the development of cooperation between producers of agricultural products, equipment and devices, services and enterprises, procurement and processing productions with necessary financial support. It was concluded that, in view of the specifics of agricultural production, the policy of infrastructure development of rural areas should be more differentiated.

Аңдатпа. Авторлар республиканың ауылдық аумақтарын дамытудың өзекті мәселесін және осы процесті тежейтін факторларды қарастырады. Ауылды дамытудың ұйымдастырушылық, басқарушылық және экономикалық негіздерін көрсететін мәселелер аз зерттелгені, ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейін арттыруға бағытталған ауылдық жерлердегі әлеуметтік-экономикалық прогрестің басымдықтарына жеткіліксіз көңіл бөлінгені анықталған. Еліміздің көптеген ауылдық аудандары қиын жағдайға тап болғаны анықталған. Мұның себептері, ең алдымен, демографиялық жағдайдың нашарлауы, табиғи ресурстарды тиімсіз пайдалану болады. Ауыл халқының экономикалық белсенділігінің көрсеткіштері, еңбекақы және жұмыссыздық деңгейі талданған. Ауылдық аймақтардың инфрақұрылым

quires in-depth understanding of the theoretical, methodological basis and practical support.

Material and methods of research. The theoretical and methodological basis of the research was scientific works, elaborations and scientific recommendations of domestic and foreign scientists, concepts, methodological and reference materials coupled with legal acts, normative-methodical, program documents of state, regional and local authorities in the field of theory and practice of socio-economic development rural areas.

The instrumental-methodical apparatus is based on the usage of a system-functional approach to the object of analysis. In substantiating theoretical propositions and arguing the conclusions, methods and models of logic were used (induction, deduction, abduction; hypothetical-deductive model), general scientific methods (generalization, abstraction, comparative comparison, analysis, synthesis).

During conducting research and analysis of the processes and phenomena under consideration, private methodological means of economic development were used. The combination and using of each of these ensured the reliability, validity and reliability of the results and conclusions.

The information base of the research consists of the data of the Committee on statistics, materials and official data on Almaty regions; data of the periodical press; monographic and other scientific literature; materials of scientific conferences, recommendations of research institutions and the results of professional research of the authors.

Results and their discussion. Sustainable development of rural areas in Kazakhstan is determined by the level of implementation of programs to support the agro-industrial complex coupled with social support and the goals of developing the standard of living of the population and the optimal spatial organization. The implementation of programs for the relocation of citizens from unfavorable and unpromising settlements within the framework of the strategy of territorial development shows the lack of interest of citizens in the usage of the proposed benefits. In general, the potential of rural areas in the development of sources and possibilities of economic activity of the population is not effectively used. It should be noted, that the level of existing infrastructure in rural areas does not correspond to the tasks of ensuring sustainable development, therefore, it is necessary to more purposefully coordinate the planning, development and implementation of schemes for locating production facilities at the level of macro and

microeconomics, social infrastructure, resettlement of the population in accordance with established economic traditions and perspective directions of social and economic development of regions and individual territories [2].

In order to achieve real sustainability of development, it is necessary to solve the problem of enhancing the involvement of the territory's own development resources, natural, human, intellectual and others. At the same time, ensuring the sustainable development of the territory should largely rely on the organization and increase of the effectiveness of cash flows from all sources of financing, including innovative and traditional business.

In the period from 2011-2018, the level of economic activity of the population in rural areas changed as follows: the quantity of people employed in agriculture, forestry and aquaculture decreased in the republic, while the number of employees among rural residents grew in all regions.

The level of economic activity of the rural population was above the average 75% of the level in most of the regions, with the exception of Almaty, Atyrau, Kyzylorda, Mangystau, East Kazakhstan regions. At the same time, the highest economic activity was typical for Zhambyl, Karaganda, Kostanay and Pavlodar regions.

The level of labor remuneration in the regions was also quite different: on average, in the period under review, less than 70% of the average republican level was wages in Zhambyl and North Kazakhstan regions; less than 75% in Akmola, Kostanay, South Kazakhstan regions; from 75-85% in Almaty, East Kazakhstan, Pavlodar; 85-90% of Aktobe, Karaganda, Kyzylorda; above the average republican level in Atyrau, Mangystau and West Kazakhstan regions.

Regarding unemployment rate, it should be noted that although rural unemployment is on average lower than in urban areas, the rate of decline is slower, at the same time unemployment among women in rural areas decreases even more slowly due to insufficient opportunities for creating new jobs, retraining and purchasing new skills by villagers. These factors, as well as the pace of development of social and consumer infrastructure in existing and prospective areas of labor attraction, are not sufficient to enhance the labor mobility of the rural population [3].

Notably, that the unemployment rate among men and women, on average decreased at the same rate across regions that may be indicative of a sufficiently effective implementation of the employment strategy.

Based on the criteria for assessing the potential of rural settlements used in the strategy of territorial development, we can generally assess the progress achieved. The greatest progress was made in social welfare, due to the implementation of school and hospital construction programs, and there are positive changes in the engineering infrastructure. According to the indicators of the economic potential, changes in absolute terms are occurring small, but the tendency of development of economic activity of the population, including mobility in the search for employment and housing, is becoming more and more apparent, although intraregional labor migration still prevails [4].

In the field of rural infrastructure, the most problematic is access to centralized heat and gas supply in rural areas. Autonomous sources of electricity and heat supply are not actively developing, including through the use of renewable alternative energy sources. This situation is also caused by the undeveloped standards for the provision of settlements with centralized housing and utilities facilities, which in the medium term will affect the level of energy saving and energy efficiency of residential and industrial infrastructure in rural settlements.

The situation also remains problematic in the sphere of providing agricultural production with buildings and facilities. The problem of ensuring the capacity of primary processing, storage of agricultural crops, depending on the existing and promising agricultural specialization of different regions, the possibilities and the need for food supply within individual regions, the organization of periodic deliveries of agricultural products has not been solved. The available capacities become obsolete physically and morally, which actualizes the task of analysis, strategic assessment of domestic and external needs for agricultural products, assessment of directions and volumes of cargo flows, especially in the interregional sense, sources of supply and demand, transportation opportunities, planning of investment activity in this sector and attracting the necessary sources of financing and lending [5].

There is also a need to build modern specialized facilities for the maintenance of poultry, horses, and the development of traditional methods of pasture and transhumance animal husbandry. In general, as the purposeful development of beef cattle breeding, the task of enlarging households, organizing the necessary system for monitoring the quality of housing, growing and slaughtering livestock, organizing the necessary infrastructure for

veterinary supervision, implementing technological measures, expanding the area of fodder crops, and developing feed production should be addressed.

Social infrastructure in rural areas has traditionally been a bottleneck, but the experience of foreign countries shows that as economic problems of agro-industrial production are resolved and the financial position of agricultural enterprises is strengthened, investment opportunities are being formed in social and cultural facilities. For Kazakhstan, this task is relevant due to the need to implement a strategy for the country's integrated territorial development.

In order to improve the industrial, market and social infrastructure of the agro-industrial complex, it is necessary to form complete systems for infrastructure services to enterprises and farms, to stimulate the development of cooperation between producers of agricultural products, machinery and equipment, customer services and enterprises, procurement and processing industries with the appropriate organization and the allocation of financial support through existing mechanisms «Kazagro» and microfinance organizations. In general, at the regional level with the participation of state bodies, business associations and associations to create and deliver to the agro-industrial production complex technical, technological, industrial, informational and other resources for the production of competitive products and the organization of modern agro-industrial production.

Taking into account the specifics of agricultural production, the policy of developing the infrastructure of rural areas should be more differentiated, based on the principles of optimal spatial distribution of production facilities, population resettlement schemes, reasonable opportunities for the development of competitive agricultural sectors oriented to the domestic market, food security and export in the regional and international markets [6].

The solution of the problems under consideration is connected with strengthening the responsibility of local executive authorities, the authorized body, the institutes of the development of the agro-industrial complex for the development and increasing the transparency of the planning system, financing the development of the industry, evaluating the effectiveness of sub-sectors of agricultural production; development of economic balances, forecasting market needs and the accelerated creation of the necessary production and logistics infrastructure in view of the continuing

demand for food, climate fluctuations, and the level of competition.

Realization of these tasks should be accompanied by an increase in activity in the field of training personnel in relevant professions and areas, creating decent working conditions in rural areas in order to increase the economic activity of the most able-bodied population and to involve young people in work activities from the point of view of reasonable vocational guidance, coordination of the needs of agricultural enterprises, farms, agricultural cooperatives being formed in the level of training and the number of workers in industries directly agriculture, processing industry, logistics and sales [7].

Conclusion.

1. Currently, the development of rural areas attracts the attention of a wide range of specialists who are trying to build the conceptual foundations of this process [8]. However, the practical results of the implementation of these theoretical constructions are still far away.

2. The main reason for this problem is not only financial difficulties, but primarily the lack or shortage of centers for the development of pilot projects for the development of territories, training sites in areas for the development of new production technologies, trained specialists, both in production and management areas, technologies of farming in modern market conditions, long-term planning programs [9].

3. To improve the efficiency of agricultural production and management of territories, it is necessary to introduce a number of innovations that ensure the activation and implementation of investment activities.

4. First, it is necessary to assess the resource potential of a specific territory and determine the specific risks and potentials of the territory, as well as the urgent tasks that need to be solved for its harmonious development.

Список литературы

1 Молдашев А.Б. АПК Казахстана: проблемы развития и поиск их решения // Проблемы агрорынка.-Алматы.-2016.-№3.-С.7-13.

2 Калдияров Д.А., Беделбаева А.Е. Актуальные проблемы инновационного развития агропромышленного комплекса Казахстана // Проблемы агрорынка. – Алматы, 2016. – №2. –С. 22-27.

3 Бондаренко Л. Сельские территории: состояние и регулирование. АПК: экономика, управление. –2014. –№ 1. –С. 69-79.

4 Греков, А. Н. Существенные направления и механизм устойчивого развития сель-

ских территорий. Агропродовольственная политика России. – 2017. – № 2. –С. 73-76.

5 Дронова М.В. Факторы, сдерживающие развитие диверсификации сельской экономики //Материалы науч.-практ. конф. молодых ученых «Инновационное развитие АПК Северного Зауралья».- Тюмень: Тран-Урал, 2013. - С. 166-168.

6 Островский Н.В. Счастье и устойчивое развитие. Экологические проблемы России. – М.: Центр экологической политики России, 2009. -263 с.

7 Габдуалиева Р.С. Сельское хозяйство региона как объект государственного регулирования: сельское хозяйство//Вестник КазНУ. Серия экономическая.- 2016.-№ 6.- С. 55-60.

8 Бобылев С.Н. Модернизация экономики и устойчивое развитие. - М.: Экономика, 2015. - 201 с.

9 Харитонов А.С. Новая парадигма устойчивого развития. - М.: ИАЦ Энергия, 2014. - 761 с.

List of references

1 Moldashev A.B. Agro-industrial complex of Kazakhstan: problems of development and the search for their solutions // Problems of AgriMarket. -2016. -N 3. -PP. 7-13.

2 Kaldiyarov D.A., Bedelbayeva A.E. Actual problems of innovative development of the agro-industrial complex of Kazakhstan //Problems of Agri-Market.- 2016. - №2. –PP. 22-27.

3 Bondarenko L. Rural areas: state and regulation //AIC: economics, management. – 2014. –№ 1. –PP. 69-79.

4 Grekov A.N. Essential directions and mechanism of sustainable development of rural areas // Agricultural and food policy of Russia. - 2017. - № 2. –PP. 73-76.

5 Dronova M.V. Factors constraining the development of rural economic diversification // Materials of the scientific-practical conference of young scientists "Innovative development of the agro-industrial complex of the Northern Trans-Urals". – Tyumen: Trans-Urals. - 2013. - PP. 166-168.

6 Ostrovsky N.V. Happiness and sustainable development. Ecological problems of Russia. –Moscow: Center for Environmental Policy of Russia. -2009. -263 p.

7 Gabdualieva R.S. Agriculture of the region as an object of state regulation: agriculture. KazNU bulletin. Economic series. - 2016. - № 6.- PP. 55-60.

8 Bobylev S.N. Modernization of economy and sustainable development / Bobylev S.N. - Moscow: Economy, 2015. - 201 p.

9 Kharitonov A.S. New paradigm of sustainable development / A.S.Kharitonov.- Moscow: IAC Energy, 2014. - 761 p.

Abstract. To meet international standards, it is necessary to modernize agricultural production of the republic. An alternative to management models used in the AIC could be the introduction of the principles of "green" economy. The article discusses the importance and features of innovation in agricultural sector. The role of "green" technology is shown. To increase investment activity in agro sector, the author suggested investment directions on the basis of lending, the introduction of innovative technologies. The prospects for investment and innovation growth and the main trends in the development of agricultural sector in the country have been determined. The reasons for its effective functioning are indicated. The indicators of the innovation sphere are investigated. The factors that have impact on the growth of GDP, investment in ecosystems have been identified. The practical relevance of solving these problems, the elaboration of the issues of methodology and practice of managing the industry indicate the relevance of the research. Using data on the dynamics of investments in agriculture, the author calculated the cost indicators of fixed capital and capital return. The interrelation between the gross volume of services and investments in fixed assets has been revealed. The method of correlation and regression analysis was applied and the model of supporting the fulfillment of goals and objectives in the investment sphere of the "green" economy was analyzed. A forecast of the scale of investment in production of environmentally friendly products was presented.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, инвестициялық белсенділік, "жасыл" экономика, жалпы ішкі өнім, несиелендіру, техникалық жабдықтау, капитал қайтарымы.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, инвестиционная активность, «зеленая» экономика, валовой внутренний продукт, кредитование, техническая оснащенность, капиталотдача.

Keywords: agro-industrial complex, investment activity, green economy, gross domestic product, lending, technical equipment, capital return.

Кіріспе. Қазақстанда жасыл экономиканың және де жасыл технологиялардың дамуы ауыл шаруашылық мәселелерді шешумен қатар инвестициялық тартымдылық пен ғаламдық бәсекеге қабілеттілікті арттыра түседі. Агроөнеркәсіп кешенін инвестициялау негізінде аграрлық өнімдердің сапасы мен көлемін арттыруға толық мүмкіндік туады [1].

Жасыл экономикаға салынған жалпы инвестиция көлемі жағынан бірінші Ақмола облысы (25,7 млрд.теңге), екінші орында 12,7 млрд.теңге көрсеткішпен Жамбыл облысы, одан кейін Атырау облысы (9,1 млрд. теңге) болып табылады. Инвестициялық жобаларды жүзеге асыру бағдарламасы Қазақстанның барлық аумағында қоғамның қаржылай қолдауымен жалпы сомасы 236,7 млрд. теңгеге 435 жоба қолданысқа берілді, бұл ретте қоғамның қаржыландыру сомасы 172,9 млрд. теңгені құрады.

Агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік реттеудің басты бағытының бірі – аграрлық сферадағы инвестициялық қатынастар болып табылады. Агроөнеркәсіп кешенінің экономикасы аймақтық жағдайларды, өндірістің инвестициялық тартымдылық механизмін дамыту ерекшеліктерімен салдарын тиісті түрде қарастыруды, экономикалық теңсіздікті және мәселелерде есепке ала отырып, оны қалыптастыруға және реттеуге бейімді ұйғайды талап етеді [2].

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу барысында, агроөнеркәсіп кешені бойынша ресми статистикалық ақпарат,

Қазақстан Республикасының Агроөнеркәсіп кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Қазақстан Республикасының инвестициялық қызметінің деректері, отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері пайдаланылды.

Нақты инвестицияның абсолюттік деңгейіндегі, сондай-ақ ауыл шаруашылығына арналған инвестициялық қатынастардың ауытқуы мемлекетке және жеке секторларға да байланысты. Жеке секторда инновация және қаржыландыру мүмкіндіктері болады, сонымен қатар жеке сектордан көп мөлшерде инвестиция тартылады. Бірақ ол үкіметтің тарапынан жасалатын реформалар мен инновациялық бизнес үлгілерді талап етеді.

Инвестициялық үрдісті басқарудың тиімді жолын жүргізе отырып, ауыл шаруашылығындағы инвестицияны басқаруды қалыптастыру арқылы несиелер мен салық беру, қаржылық қолдау немесе әр түрлі проблемаларды шешу арқылы отандық өндірушілердің бәсекеге қабілетті өнімдерді өндіруге өз ықпалын тигізеді. Ауыл шаруашылық кешеніндегі мемлекеттік инвестиция импульсінің жоғарылауы тұтастай алғанда экономикаға, мемлекеттік жалпы инвестициясына қатысты екенін сипаттайды [3].

Агроөнеркәсіп кешеніндегі инвестициялық қызметті реттеу мәселелері мемлекеттің ұлттық мақсаттары мен мүдделерін іске асыру үшін маңызды болып табылады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Ауыл шаруашылығында жасыл экономиканы дамыту – бұл тұрақты дамудың прогресін жақсарту қажеттілігі. Жасыл экономиканың инвестициялық шешімдерін қолдау үшін кейбір модельдер шешімдері осы тұрғыда қарастырылады. Ауыл шаруашылығының инвестициялық үрдісі мемлекеттік реттеудің басты бағыты арқылы несиелік, сонымен қатар инвестициялық ынталандыру қарастырылуы қажет.

Қаржылық ұйымдар дұрыс және сапалы жасыл қаржы жүйесін құруы қажет және оңтайлы инвестициялық ауқымда жасыл несие көлемін бақылауы тиіс. Және де инновациялық қаржы жүйесі арқылы жасыл салаларға көбірек әлеуметтік капиталды бағыттауға болады [4].

Бүгінде елімізде «жасыл» инвестицияларды батыстық компаниялардан инвестициялық банктерді қаржыландыру арқылы тарта алады. Ал, инвестициялық үрдісті басқарудың тиімді жолын жүргізе отырып, ауыл шаруашылығындағы инвестицияны басқаруды қалыптастыру арқылы несиелер мен салық беру, қаржылық қолдау немесе әр түрлі проблемаларды шешу арқылы отандық өндірушілердің бәсекеге қабілетті өнімдерді өндіруге өз ықпалын тигізеді.

Агроөнеркәсіп кешенінде жасыл экономикаға көшу бұл инвестицияларды, кәсіпкерлікті және инновацияны ынталандыратын ортаны қолдайды. Орнықты және тұрақты инвестициялар жаңа инновациялық технологияларды дамытуға серпін береді. Кешенді инвестициялау негізінде агро өнімдердің сапасы мен көлемін арттыруға толық мүмкіндіктер бар. Басым инвестициялық жобаларды іске асыру аясында тауарлардың және көрсетілетін қызметтің экономикалық қолжетімділігін арттыру АӨК-ң дамытудың басты міндеттерінің бірі және инвестициялар тартуды ынталандыру арқылы ауыл шаруашылық өнімдерінің өндіріс көлемін ұлғайту болып табылады [5].

Сарапшылардың пікірінше, тұрақты экономикалық өсім үшін инвестиция өнімнің 20-25%-ын құрауы қажет. Осылайша, дамыған елдерде орташа жылдық капитал салымдары 16-22% және жалпы ішкі өнімнің өсу

қарқыны 2-3% болады. Сонымен қатар, отандық және шетелдік теңгерімділігін ұмытпауымыз қажет.

Өлемдік тәжірибеде көрсетілгендей, дамыған елдердегі шетел инвестицияларының үлесі 4,5% ұлттық экономиканың ортақ салымын қалыптастырады. Қазақстанда бұл көрсеткіш шетелдік инвестициялардың жалпылай ағыны 15,8 млрд. \$ құрады, ал бұл 2017 жылмен салыстырғанда 5,3% жоғары көрсеткіш. Агроөнеркәсіп кешенін инвестициялау негізінде аграрлық өнімнің сапасын және көлемін арттыруға толық мүмкіндік бар.

Қазіргі жағдайда аграрлық сектор өсіресе инвестицияға мұқтаж, бірақ әлі күнге дейін инвесторлар үшін тартымсыз. Осыған байланысты ауыл шаруашылығына инвестицияларды тарту тетігі маңызды және де инвестиция саласын бағалауға негізделген әдістерін дамыту қажет. Қазақстанда инвестициялық жобалардың капитал сыйымдылығын және ақтау мерзімдерін азайту үшін: агроөнеркәсіптік кешеннің басым бағыттарында жаңа өндірістік қуаттылықтар салуға немесе кеңейтуге бағытталған инвестициялық салымдар кезінде шығыстарды ішінара өтеу түріндегі мемлекеттік қолдаулар енгізілуде [6].

Инвестициялық субсидиялау есебінен тартылған инвестициялардың көлемі 2017 жылы жоспар бойынша 100 млрд. теңге болса, іс жүзінде 114,4 млрд. теңгеге жеткен. Ал, 2018 жылы бұл көрсеткіш 115,3 млрд. теңгеге жоспарланған болса, іс жүзінде 118,7 млрд. теңгені құрады.

Корреляциялық кестеден көріп отырғанымыздай ЖІӨ-мен "Жасыл экономикаға" бағытталған инвестициялар, мың теңге (x1), Тамақ өнімдерін өндірудегі негізгі капиталға салынған инвестициялар, мың теңге (x2), Ауыл шаруашылығындағы негізгі капиталға салынған инвестициялар, мың теңге (x3), Ауылдық жерлердегі негізгі капиталға салынған инвестициялар, мың теңге (x4), Қоршаған ортаны қорғауға бағытталған инвестициялар, мың теңге (x5) факторларының арасындағы байланысты корреляциялық-регрессиялық әдісін қолдана отырып, модель тұрғызылды (кесте).

Кесте - Корреляциялық матрица құру арқылы факторлардың арасындағы байланыс тығыздығы

	Y	X1	X2	X3	X4	X5
Y	1					
X1	-0,79	1,00				
X2	-0,96	0,84	1,00			
X3	-0,98	0,85	0,98	1,00		
X4	-0,97	0,74	0,90	0,96	1,00	
X5	-0,56	0,81	0,68	0,57	0,38	1

Ескерту: ҚР Статистикалық агенттігінің Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы туралы жедел ақпарат бөлімі [7]

Корреляциялық матрица құру арқылы факторлардың арасындағы байланыс тығыздығын анықтай аламыз. Корреляциялық кестеден көріп отырғанымыздай ЖІӨ-мен "Жасыл экономикаға" бағытталған инвестициялар, мың теңге (x1) факторларының арасында байланыс бар, корреляция коэффициенті -0,79-ға тең. ЖІӨ-мен Тамақ өнімдерін өндірудегі негізгі капиталға салынған инвестициялар, мың теңге (x2) факторларының арасында тығыз байланыс бар, себебі корреляция коэффициенті $r=-0,96$. ЖІӨ-мен ауыл шаруашылығындағы негізгі капиталға

салынған инвестициялар, мың теңге (x3) факторларының арасында тығыз байланыс бар себебі корреляция коэффициенті $r=-0,98$ тең. ЖІӨ-мен ауылдық жерлердегі негізгі капиталға салынған инвестициялар, мың теңге (x4) факторларының арасында байланыс бар, яғни корреляция коэффициенті 0,97 тең. ЖІӨ-мен қоршаған ортаны қорғауға бағытталған инвестициялар, мың теңге (x5) факторларының арасындағы әлсіз байланыс бар, яғни корреляция коэффициенті $r=-0,56$ (1 сурет).

1 сурет – ҚР 2013-2017 жылдар аралығындағы "Жасыл экономикаға" бағытталған инвестициялар динамикасы, мың теңге [қараңыз 7]

Инвестициялық жобаларды жүзеге асыру бағдарламасы Қазақстанның барлық аумағында қоғамның қаржылай қолдауымен жалпы сомасы 236,7 млрд. теңгеге 435 жоба қолданысқа берілді, бұл ретте қоғамның қаржыландыру сомасы 172,9 млрд. теңгені құрады. Инвестициялар арқылы жылыжайлар салынып, жалпы қуаты жылына 42,8 мың тонна көкөніс өнімдерін шығаруда. Басым инвестициялық жобаларды іске асыру аясында тауарлардың және көрсетілетін қызметтің экономикалық қолжетімділігін арттыру АӨК-ң дамытудың басты міндеттерінің бірі және инвестициялар тартуды ынталандыру арқылы ауыл шаруашылық өнімдерінің өндіріс көлемін ұлғайту болып табылады.

Регрессиялық кесте құру арқылы факторлардың өзара байланыс тығыздығын анықтап, экономикалық талдау жүргізуге болады. ЖІӨ-мен "Жасыл экономикаға" бағытталған инвестициялар, мың теңге (x1) факторларының арасындағы корреляция коэффициенті $r=0,78$ тең. Детерминация коэффициенті $R=0,61$.

Модель адекватты, Фишер критерийі $F=4,88 > F_{кесте}=4,4$ регрессия теңдеуінің маңызды екенін дәлелдейді. Стьюдент критерийі $t_{x1}=2,3 > t_{кесте}=2,1$ коэффициенттер маңызды.

Алынған регрессиялық теңдеу арқылы келесі жылдарға болжам жасауға болады.

$$\text{Регрессия теңдеуі: } Y=219,84+1,77x1$$

Болжамның дәлдігін тексеріп, регрессия теңдеуі арқылы кесте тұрғызылды.

Агроөнеркәсіпті инвестициялау негізінде аграрлық өнімдердің сапасы мен көлемін арттыруға толық мүмкіндік алынады. 2018 жылы жалпы жасыл экономикаға бағытталған инвестициялар 2,5 есеге артқан, яғни 80,2 млрд. теңгені құрап екі жарым есеге өскен (2 сурет).

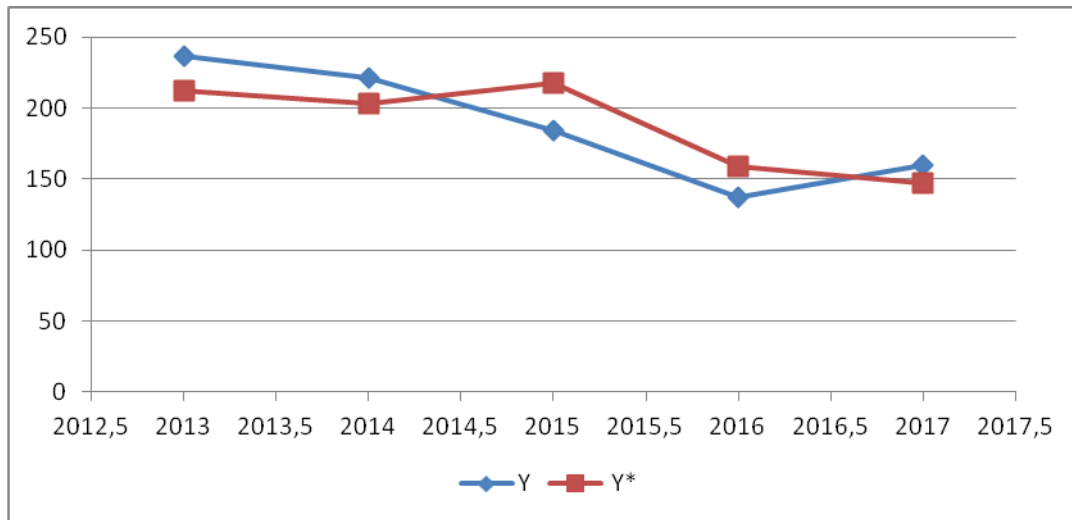
Инвестициялардың ең үлкен көлемі Ақмола, Атырау облыстарына бөлінген. Ұлттық экономикадағы «жасыл» технологиялардың бәсекеге қабілеттілігі белсенді түрде өсуде, ал 2050 жылға қарай «жасыл» экономика шеңберінде ЖІӨ 3%-ға артырылады [8].

Шетелдік инвесторлар тарапынан еліміздің жасыл жобаларына Испания, Герма-

ния мемлекеттерінен қызығушылықтарын танытуда. Олар жергілікті әзірлемелерге инвестиция бағыттауымен шектелмей, жаңа технологияларымен бөлісуді жоспарлайды.

Бұдан бөлек, «Агробизнес–2020» бағдарламасы аясында инвестициялардың ағынын агроөнеркәсіп кешенінің басым салаларында ұлғайту жұмыстары жүргізілуде.

2 сурет – ҚР "Жасыл экономикаға" бағытталған инвестициялар көлемінің болжам дәлдігі [қараңыз 7].

Агроөнеркәсіп саласын мемлекеттік реттеудің басым бағыттарының бірі аграрлық секторда инвестициялық қатынас болып табылады, оның әрқайсысы міндеттері мен мүдделері арқылы инвестициялық үрдіске енеді. Аграрлық секторды дамыту үшін инновациялық процестің бағытталуын ауыл шаруашылығының негізгі капиталына келесі инвестицияларды арттыру қажет:

- прогрестік ресурс үнемдеуші технологиялар;
- ауыл шаруашылық техникамен қамтамасыз ету, өнімділігі жоғары арнайы техникалық жабдықтармен қамтамасыз ету;
- мемлекеттің ақша-кредиттік саясатын реттеу қажет, қайта қаржыландыру арналарының кеңейтілуі, пайыздық мөлшерлемелердің төмендетуі;
- даму банктерінде қолайлы экономикалық дамудың басым бағыттарының қалыптасуы, атап айтқанда мұндай банк аграрлық секторда құрылуы тиіс;
- кредиттік ресурстардың қолжетімділігін арттыру үшін ұлттық кепілдік беру жүйесін құру қажет [9].

Осылайша, агроөнеркәсіптік кешенде инвестициялық процесті ұлғайту үшін, бір жағынан өндірістің тиімділігін және қаржылық тұрақтылығын арттыру қажет. Екіншіден, агро-өнеркәсіптік нарықта бәсекелестік ортаны құру және мемлекеттің қаржылық саясатын шектеуден ынталандыруды өзгерту.

Тұжырымдар. 1. 2018 жылға болжам бойынша ҚР "Жасыл экономикаға" бағытталған инвестициялар көлемі жылдан-жылға артатын болса, онда ЖІӨ 159,66 млн теңгеге артады деп күтілуде. Инвестициялық белсенділікті арттыру үшін үкімет тарапынан экономиканың нақты кешенін қаржыландыру кезінде тәуекелді төмендету, шетел инвестициясын тартудың нормативті-құқықтық базасын жетілдіру жолдарын шешу мәселелері жоспарға алынуда.

2. Ішкі инвестиция бағытын қалыптастыру мен белсенділігін арттыру бірінші кезекте бола береді, яғни агроөнеркәсіп кешенінде ішкі инвестиция көзі өте маңызды. Яғни ол келесі міндеттерді шешеді: сырттан келетін шетелдік инвестицияны тиімді қолдану, инвестицияны басқарудағы мемлекет рөлін күшейту, шетел инвесторларының белсенділігін арттыру.

3. Мемлекеттік реттеудің тиімді шараларын пайдалану, ҚР АӨК бизнесін дамыту үшін қолайлы жүйелі жағдайларын жасау, қамтамасыз етуші инфрақұрылымды дамыту, секторға тартылатын орташа жылдық инвестицияларды екі есе арттыру, өнімділікті өсіру.

4. АӨК субъектілерін субсидиялау есебінен ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдауы 2020 жылға дейін 4,5 есе арттыруды көздеу; АӨК субъектілерінің борыштық жүктемесін қаржылық сауықтыру шараларын қарастыру.

tuations affecting the development of factors, drought or financial crisis, farmers will not be able to provide sufficient food for livestock, this will lead to bankruptcy. Restoration of food supply is quite a long process, as it requires an integrated approach. For a start, you will need to resume, and increase the volume of feed crop rotations, and solve the problems of feed preparation and the development of the feed industry.

At the moment, the feed is costly, since there are not enough feed production complexes in Kazakhstan, and as a result of the shortage, it is necessary to order feed from abroad. Of course, now the state is actively allocating loans for building multidirectional livestock and forage complexes and equipment but solving the problem will require a period of time and additional financial investments, and in the near future the situation with fattening and production will not be as noticeable. The priority direction of South Kazakhstan in the future is determined by livestock. Priority areas for financing livestock development projects have been identified.

It is planned to allocate 4 billion tenge for these purposes, which will allow in the near future to produce livestock products annually for 9.1 billion tenge. For the development of transhumance in the region over the past two years, the project "Increasing the acreage of drought-resistant forage crops" has been implemented under the budget program. The seeds of Isen, Terisken, Kuireuik, Wormwood, Black Saxaul and others are sown.

To increase the volume of seeds, seed farms are being opened on the arid lands of the forest farms in Suzak, Otrar, Shardara and Arys, which also in the future will increase the feed base for the development of animal husbandry.

Currently, domestic livestock is developing very actively. The potential of this sector of the economy is constantly growing, which makes it possible to create a whole system that can withstand problems. There are a number of public and private targeted programs that are focused on the medium term. An example of such a program is the project "Development of the export potential of cattle meat", which is implemented by the national managing holding KazAgro. By 2027, it is planned to increase the export volume of beef and lamb to \$ 2.6 billion, about 500 thousand tons annually.

The main objective of this project is to create a solid basis for the continuous development of the meat industry of livestock.

Activities for the implementation of the project are: expansion of the reproduction base in cattle breeding; improved genetic potential productivity; search and subsequent use of innovative technologies in this industry. At present, the formation of a commercial contingent of cattle of meat breeds in the amount of 112 thousand heads has already been completed, areas for industrial fattening with a capacity of 37 thousand places have been equipped. With the help of breeding bulls, improvement of beef cattle livestock breeds has begun, which in the future will improve its productivity to the most modern global standards.

Due to credit resources, JSC "NMH" Kaz Agro" provides for the import of 72 thousand units of livestock of breeding breeds from abroad, an increase in the livestock population in farms and peasant farms of Kazakhstan by 224 thousand heads, as well as the construction of sites for fattening animals for 150 thousand places of simultaneous housing. This will allow creating all conditions in the country to ensure a solid basis of food security, will allow to increase the export volumes of Kazakh meat products in the domestic, world markets.

All over the world, in sheep farming, the main emphasis is on breeding sheep of such breeds that would have increased precocity and productivity [4].

The volatile market conditions of sheep products confer on livestock breeders on the need for a scientific solution to the problems of increasing the number of sheep in quantitative terms and at the same time converting them qualitatively on the existing livestock base. More than 70% of the lamb produced in the meat industry of sheep farming is meat and greasy products. Therefore, meat and grease, which are most in demand on the domestic, external meat consumer markets, are priorities for their breeding in the republic.

Meat-fat sheep breeding is an industry with high profitability, due to the low cost of this area of livestock in strict compliance with all technologies of housing, feeding, reproduction and breeding.

For example, the Ordabaska breed of sheep was created, which, compared with the traditional for Kazakhstan fat-tailed coarse-haired breed, gives 10, and sometimes 15% more meat. They bred this breed, crossing the local coarse-haired fat-tailed breed with the sheep of the Gissar and edilbaevsky breeds and the livestock of the new breed is more than 35 thousand animals. These sheep are

favorably distinguished by their precocity, increased body weight, have good meat qualities, and are suitable for year-round housing on a pasture-pasture basis.

The development of goat breeding is attractive because, in addition to its high profitability, it helps to solve the problem of nutrition for children. Goat milk has a unique composition and a number of medicinal properties, which makes it a very valuable product, not only for baby food, but also for people suffering from diseases of the stomach. However, at the moment, goat milk production is not carried out on a production basis, which is explained by the low demand for such products. However, "Zanenskaya" goats were brought to the Saumal farm (Karaganda oblaSt). These animals give high milk yield - from 4.5 to 6 liters per day. In the Almaty region, the meat factory will be built by the Italian company Inalca, which is a division of the transnational corporation Cremonini Group. The main direction of Inalca's business in Kazakhstan will be a meat processing plant with a capacity of 500 cattle per day. The total investment in the initial phase is estimated at 50 million euros. This price includes: buildings and feedlots, production lines, including the production of hamburger patties, cold rooms for finished products, land and others. The start of construction is planned for the current year, the start of production - by 2020.

Observing the growth of livestock in the Almaty region, it should be noted that this is facilitated by the introduction of new programs for the development of the livestock industry, the active sponsorship of this area. Agrarian Credit Corporation JSC is implementing a program of crediting agribusiness entities for the purchase of breeding stock of cattle and breeding bulls for the reproduction of young beef breed.

The main idea of the program is to credit small and medium-sized farming for the purchase of breeding stock of cattle of domestic and foreign selection, the allocation of funds for the purchase and development of food supply. This program will provide an opportunity to increase the livestock level, reduce the number of purebred, unproductive live-stock, create a system for recording and identifying farm animals in order to increase efficiency in the field of veterinary medicine [5].

The Concept of the National Strategy for the Development of Meat Cattle Breeding for 2018-2027 laid down that family farms will form the basis of the national strategy: in cattle breeding 50-100 uterine heads, sheep breeding 600 uterine heads.

In Australia, Canada and the United States, small farms (with an average herd of 50 heads) occupy the main share in the production cycle, since they are competitive at cost, taking into account the simple technology of keeping animals, low production costs and are more resistant to market changes. Australia has 14% of the world's total livestock of sheep (over 150 million heads). The country is leading among the suppliers of wool: 9% of the total world production. Most agricultural land is used for livestock (meadows and pastures). About two-thirds of the cost of agricultural products provides livestock.

Owners of livestock farms in the United States cannot be confident in the prices of their products due to the risk of loss due to adverse weather conditions or disease of livestock [6]. If farmers face a severe drought, flooding and an unpredictable market situation, less costly partial insurance is provided, but if risks are less, insurance may be higher.

Most agricultural land is used for livestock (meadows and pastures). About two-thirds of the cost of agricultural products provides livestock.

Canada's agriculture receives significant government support (varies annually between \$ 6–8 billion), although it is several times less than in EU countries. Low rates are attributed to the unique Canadian state monopoly system for the purchase of milk, cheese, eggs and poultry called "supply management." Specially established state-owned companies regulate the supply of these goods on the market, controlling domestic production and restricting imports through high duties, which can reach 200% [7]. Such a system, on the one hand, allows Canada to avoid direct subsidizing of the sector, and on the other hand, it hurts consumers, because due to government regulation, prices for the final product in Canada are 30 to 300% higher than in other countries.

Other Canadian agricultural products (grain, pork, veal, etc.) are sold under more or less market conditions, although a special credit institution Farm Credit Canada has been established for farmers. In addition, there are a dozen provincial and federal programs of support for agricultural producers in the country, including: short-term loans of up to \$ 400,000 at low interest rates with partial interest coverage; state credit guarantees for the purchase of agronasal land; voluntary mechanism of guaranteed purchase prices; preferential crop insurance against natural disasters and weather

conditions; financial support for product promotion abroad (up to \$ 50 thousand per enterprise per year); emergency financial support during emergencies; subsidies for transporting grain through a port in the north of the country (\$ 9.20 / ton).

Germany is the second largest producer of livestock products, as well as grain in the EU. At the same time, in the agrarian sector, where there is a very high level of mechanization, only 2-3% of the working-age population of the state are employed, its share falls short of 1% in the structure of GDP.

German agriculture is based on small family farms. The state supports the industry, but not subsidized or direct allocation of funds. State assistance is prohibited in the EU in accordance with paragraph 1 of Article 107 of the Treaty on the Functioning of the European Union, as it impedes free competition in the domestic market. There are some exceptions, in particular, it is possible to provide social assistance to individual consumers, humanitarian aid and grants to farms that have suffered losses after the restoration of Germany.

Thus, for example, until March 22 of this year, the second in a row package of subsidies to producers of dairy and meat products affected by low prices (totaling € 13 million) was in effect and one could apply for one. Minister Christian Schmidt promised that the state will continue to help farmers in the global market within the limits of opportunities. In Kazakhstan, the state seeks to provide support, allocating funds, introducing various development programs, carrying out preventive work, such as vaccination and veterinary services for livestock. The allocation of money as subsidies stimulates livestock breeders to expand their flocks, conditions for livestock and forage base [8]. Breeding work on livestock breeding is now conducted very carefully, which contributes to the production of high-quality products, as well as the breeding of pedigreed animals.

Conclusions.

1. The AIC operates in a market-controlled environment, which is characterized by a high degree of competition and a variety of goods. The main task at this level of the competitive environment is to establish prices that meet the interests of the buyers and ensure reproduction conditions. In the agri-food market, no farm can significantly affect the market price, which corresponds to the main condition of competition.

2. It should be noted that the enterprises of the processing industries - the main buyers in the markets for agricultural products, are

not monopolists and do not fall within the scope of antitrust regulation.

3. Despite the development of the industry, there are still negative factors that influence the implementation of more intensive promotions. This is mainly - unimproved infrastructure, weak forage base, small-scale production and the number of purebred cattle. For the accelerated and effective development of animal husbandry, development programs have been created, the implementation of which will enable Kazakhstan to take a strong position in the global commodity and food market.

Список литературы

1 Кантуреев М.Т., Кожаметова Г.А., Демесинов Т.Ж. Меры по обеспечению равной конкуренции на общем аграрном рынке государств-членов ЕАЭС // Проблемы агрорынка. - 2018. - №4. - С. 7-13.

2 Боговиз А., Рыкова И., Шкодинский С., Аксенов С. Факторы эффективности государственной поддержки мясного животноводства // АПК: экономика, управление. - 2018. - № 3. - С. 20-26.

3 Шуленбаева Ф.А., Окутаева С.Т., Маденова К.М. Проблемы и перспективы развития отрасли животноводства // Проблемы агрорынка. - 2018. - №2. - С. 155-161.

4 Умбеталиев А.Д. Развитие животноводства в Казахстане // Успехи современного естествознания. - 2013. - № 11. - С. 174-177.

5 Әмірбекұлы Е., Укубасова Г.С., Каскин Т.Т. Факторы конкурентоспособности предприятия // Вестник КарГУ. Серия «Экономика». - 2017. - № 4(88). - С. 53-60.

6 Титова Е. Методологический подход к оценке эффективности экономического механизма развития межотраслевых связей в мясопродуктовом подкомплексе // АПК: экономика, управление. - 2018. - №7. - С. 35-40.

7 Сигарев М.И., Таипов Т.А. Государственная финансовая поддержка производства сельскохозяйственной продукции в условиях ЕАЭС // Известия НАН РК. Серия аграрных наук. - 2018. - № 2 (44). - С. 42-48.

8 Алибаева Ж.Н., Траисов Б.Б. Развитие птицеводства в Казахстане // Известия Оренбургского ГАУ. - 2014. - № 2. - С. 246-248.

List of references

1 Kantureev M.T., Kozhakhmetova G.A., Demesinov T.Zh. Measures to ensure equal competition in the common agrarian market of the EAEU member states // Problems of AgriMarket. - 2018. - №4. - PP. 7-13.

2 Bogoviz A., Rykova I., Shkodinskiy S., Aksenov S. Factors of production of the effectiveness of state support of beef cattle

чение выступает основой национальной безопасности и важным направлением развития аграрного сектора экономики. Без собственного продовольствия остальные составляющие государственной стабильности утрачивают свою важность. В статье автор определяет сущность понятия «продовольственная безопасность» и необходимые условия ее обеспечения, в том числе физическую и экономическую доступность, а также оценивает уровень самообеспеченности населения республики основными видами продуктов питания. Приведены показатели статистических отчетов Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан за 2013–2017 гг., характеризующие структуру потребления продовольственных товаров, денежные доходы, расходы домашних хозяйств, их покупательную способность. Для определения количественной достаточности потребления населением пищевых продуктов автор представил сравнение уровня производства основных видов продовольствия на душу населения с рациональными нормами потребления, утвержденными МНЭ РК. Автор отмечает, что экономическая доступность продуктов питания определяется платежеспособным спросом населения на уровне доходов и цен продуктов питания, которые входят в состав минимальной потребительской корзины.

Abstract. In modern conditions of globalization, the importance of solving the problems of the country's food security is increasing. Worldwide, food supply is the basis of national security and the important direction in the development of agricultural sector of the economy. Without own food, the remaining components of State stability lose their importance. In the article, the author defines the essence of the concept “food security” and the necessary conditions for its provision, including physical and economic accessibility, and also assesses the level of self-sufficiency of the population of the republic with main types of food products. The indicators of the statistical reports of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan for 2013–2017, which characterize the structure of consumption of food products, money incomes, household expenses, their purchasing power, are presented. To determine the quantitative sufficiency of food consumption by the population, the author presented a comparison of the level of production of the main types of food per capita with rational consumption rates approved by the MNE RK. The author notes that the economic affordability of food is determined by the solvent demand of the population at the level of income and food prices, which are included in the minimum consumer basket.

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы, азық-түлік себеті, экспорт, импорт, кіріс, күнкөріс деңгейі, жалақы, тұтыну шығындары.

Ключевые слова: сельское хозяйство, продовольственная корзина, экспорт, импорт, доход, прожиточный уровень, заработная плата, потребительские расходы.

Keywords: agriculture, food basket, export, import, income, subsistence level, wages, consumer spending.

Кіріспе. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, халықты негізгі тамақ өнімдерге деген қажеттілігін тұрақты қанағаттандыру кез-келген мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуінің басты бағыттарының бірі болып табылады.

Жаһандық бәсекелестік жағдайында Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің тұрақтылығын қамтамасыз етіп, оны одан әрі тиімді дамытудың және елімізде азық-түлік қауіпсіздігін сақтаудың әлеуметтік-экономикалық және саяси мәні зор.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесін қарастырғанда елдің негізгі тұтыну тағамдарымен өзін-өзі қамтамасыз етуіне ерекше зейін қойылады, яғни елдің азық-түлік қауіпсіздігінің негізі халықты өз ресурстарымыздың есебінен өндірілген азық-түлікпен қамтамасыз етумен сипатталады. Осы арқылы сыртқы әлемнің

экономикалық қысымынан саяси тәуелсіз болу мәселесі де өз шешімін табады.

Азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз ету қажеттіліктерді негізінен сыртқы саудаға мейлінше төмен тәуелді болу жағдайында ішкі өндіріс көлемін арттыру арқылы халықтың азық-түлікке деген тәуелділігін қанағаттандыру дегенді білдіреді. Еліміздің аймақтарында азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз етілуіне қол жеткізу үшін сапалы өнім өндіру қажет. Ал осы аталған деңгейде өнім өндіру өз кезегінде халықтың қажеттілігін барлық әлеуметтік топтар үшін азық-түлік өнімдеріне қол жеткізуіне кепілдік беретін баға деңгейінде қанағаттандыруға мүмкіндік береді.

Сонымен, кез-келген ел үшін халықты қажетті, сапалы және жеткілікті көлемде азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету үшін ауыл шаруашылығы мен тамақ өнер-

кәсібі өндірісін қарқынды дамытуға әрекет жасауы керек.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Азық-түлікті тұтынудың жеткіліктілігін бағалауда халықтың қажеттіліктерін толық қанағаттандыратын физиологиялық нормаларға сәйкес рационалды тамақтануды қамтамасыз етуге сүйену қажет. Азық-түліктік тұтынудың сандық жеткіліктілігін негізгі тамақ өнімдерін халықтың жан басына шаққандағы деңгейі мен рационалды тұтыну нормасы сипаттайды, ал тамақтанудың сапалық сипаттамасы тәуліктік тамақтанудың калориялылық деңгейі көрсетеді. Жан басына шаққандағы тұтыну неғұрлым рационалды нормаларға жақын болса, соғұрлым халықтың сапалы, бірінші кезекте экологиялық азық-түліктерді тұтынуға қызығушылықтары артады. Және керісінше, рационалды тұтыну деңгейі төмендеген сайын, негізгі тағам өнімдерін тұтыну құрылымына емес, адам денсаулығына кері әсерін тигізетіндей тамақтанудың ұзақ мерзімді калория жетіспеушілігін болдырмаудың жолын іздейді.

Ал азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін бағалау үшін халықтың ақшалай табыстары, тұтынушылық шығыстардың құрылымы, табысы күнкөрістің ең төмен деңгейінен (азық-түлік қоржынының құнынан) төмен халықтың үлесі сияқты негізгі көрсеткіштер қолданылады. Халықтың белгілі бір категориясының табысы неғұрлым төмен болған сайын, осы категорияның тамақ өнімдеріне жұмсайтын шығыстарының үлесі соғұрлым көп болады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде агроөнеркәсіп кешен салаларын тұрақты әрі перспективті дамыту маңызды болып табылады. Азық-түлік қауіпсіздігі – бұл сапалық және сандық құрамы бойынша бекітілген нормативтерге сәйкес келетін азық-түлік өнімдерінің қажетті көлемімен халықты қамтамасыз ету үдерісінде пайда болатын әлеуметтік-экономикалық қатынастардың жиынтығы болып табылады [1].

Азық-түлік қауіпсіздігі мәселелерімен ғылым ретінде айтарлықтай кейінгі уақытта айналыса бастады. Елдің, сондай-ақ оның жекелеген аймақтарының тиімді азық-түлік қауіпсіздік жүйесін қалыптастыру объективті ғылыми бағалауды, аграрлық сферадағы экономикалық қайта құрулардың сәйкес стратегияларын әзірлеуді және басқару жүйесін дамытуды талап етеді [2].

Азық-түлік қауіпсіздігі бірінші кезекте мемлекеттің белгілі бір шикізаттық әлеуеті бар, өзінің тұрғындарын сапалы тағам өнімдерімен қамтамасыз ете алатын, азық-

түлік өнімдерінің импортына тәуелді емес күшті экономика құруы басты міндет болып табылады. Әр мемлекет өзінің тұрғынына қажетті, сапалы және жеткілікті көлемде азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз етіп, оның әлеуметтік тұрғыдан тұлға болып қалыптасуына әрекет жасауы керек. Елдің азық-түлік қауіпсіздігі тұтыну тауарларының 80% өз елімізде өндірілген жағдайда немесе сыртқы сауда балансында оң сальдо әкелетін өнім өндірісіне маманданған жағдайда толық қамтамасыз етіледі [3].

Қазақстан Республикасындағы азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейін бағалаудың негізгі критерийлеріне ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы шығарылымы мен оның халықтың жан басына шаққандағы мөлшерін сипаттайтын көрсеткіштерді анықтау жатқызылады.

Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің мәліметтеріне сәйкес 2017 жылы ауыл шаруашылық өнімдерінің өндірісі өсімдік шаруашылығы бойынша 2,3 трлн. теңгені құрады, ол нақты көлемі бойынша 2016 жылмен салыстырғанда 11,2%-ға жоғары. Сондай-ақ, өсімдік шаруашылығының ауыл шаруашылығы өнімдерінің жиынтық шығарылымы құрылымындағы үлесі 55,4%-ды құраған. Ал мал шаруашылығы бойынша өнімдердің жиынтық көлемі 2017 жылы – 1,8 трлн. теңгені құрады, ол нақты көлемі бойынша өткен жылмен салыстырғанда 103,9%-ды құрады және мал шаруашылығының ауыл шаруашылығы өнімдерінің жиынтық шығарылымы құрылымындағы үлесі 44,4%-ды құрады [4].

Келесі суреттен біз аймақтардың соңғы 5 жыл бойынша ауыл шаруашылық өнімдерінің шығарылымын көре аламыз (сурет).

Суретте берілген мәліметтердің негізінде Қазақстан Республикасының аймақтары бойынша Алматы облысы, Оңтүстік, Солтүстік және Шығыс Қазақстан облыстарында ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндіріс көлемі жоғары дәрежеде, ал бұл көрсеткіш мәнінің Маңғыстау облысы бойынша төмен екендігін байқауға болады.

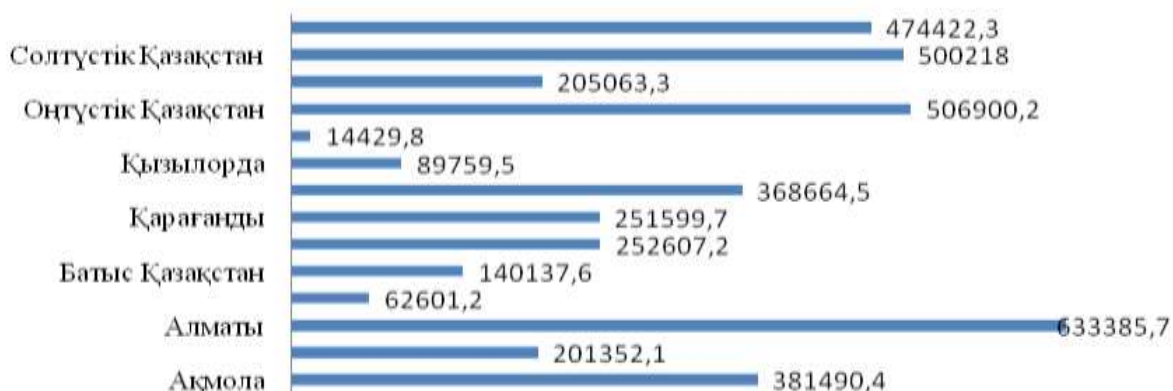
Халықтың жан басына шаққандағы ауыл шаруашылығын өндіру көрсеткішінің мәліметтерін ғылыми дәлелденген тұтыну стандартымен салыстырып қарастырған дұрыс. Тек салыстыру негізінде біз республикамызда негізгі азық-түлік өнімдерінің өндірісі қажетті деңгейде ме, әлде жоқ па деген сауалға жауап табамыз.

Егер отандық ауыл шаруашылық өндірушілердің өңдеу көлемін арттырмайтын болсақ, онда азық-түлік өнімдерінің тек

Слово молодым ученым

сапасы бойынша ғана емес, сондай-ақ | көлемі бойынша да төмендеуі күтіледі.

Сурет – Қазақстан аймақтарының 2017 жылғы кезең бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) жалпы шығарылымы, млн теңге

Қазақстан халқының азық-түлікке физикалық қолжетімділігін қарастырып көрейік, бірінші тарауда айтып өткеніміздей ол тұтыну орындарында азық-түліктің тұтыну нормасына сай келетін қажетті көлемде және ассортиментте болуымен анықталады.

Тамақ өнімдерінің физикалық қолжетімділігі нақты тұтыну көлемдерінің тұтыну стандартының негізінде есептелген халықтың қажетті тұтыну көлеміне қатынасымен анықталады.

Қазақстан Республикасының Ұлттық

экономика министрлігінің 2016 жылғы 9 желтоқсандағы "Тамақ өнімдерін тұтынудың ғылыми негізделген физиологиялық нормаларын бекіту туралы" №503 бұйрығымен азаматтардың тамақ өнімдерін тұтынудың рационалды жан басына шаққандағы нормасын айқындаған.

Халықтың тамақ өнімдерін тұтынуы тұтыну стандартына сәйкес келуін талдау жалпы Қазақстанда тамақ өнімдерін тұтынудың минималды деңгейі қамтамасыз етіледі деп баға беруге мүмкіндік береді (1 кесте).

1 кесте – Халықтың жан басына шаққанда негізгі тамақ өнімдерін тұтынуының тұтынудың стандартына қатынасы, бір жылда; килограмм

Азық-түлік түрлері	Рационалды тұтыну нормасы	Нақты тұтыну, кг/жыл					Нақты тұтынудың рационалдыға қатынасы, %-бен, 2017 ж.
		2013	2014	2015	2016	2017	
Нан және нан өнімдері	109	124,8	126	129,6	130,8	133,2	122,2
Ет және ет өнімдері	78,4	69,6	70,8	73,2	73,2	73,2	93,4
Сүт және сүт өнімдері	301	228	225,6	234	235,2	237,6	78,9
Картоп	100	49,2	48	48	48	46,8	46,8
Жұмыртқа, дана	265	158,4	157,2	164,4	164,4	168	63,4
Көкөніс	149	87,6	86,4	90	88,8	88,8	59,6
Жеміс-жидек	132	61,2	61,2	64,8	61,2	64,8	49,1
Балық өнімдері	14	10,8	10,8	10,8	10,8	10,8	77,1
Қант	17	20,9	20,9	21,5	20,7	20,8	122,4
Өсімдік майы және тоң май	16,7	18	19,2	19,2	19,2	19,2	115,0
Энергетикалық құндылығы	2760	-	-	-	-	-	

*Ескерту – ҚР Статистика жөніндегі агенттігінің мәліметтері негізінде автормен есептелген және құрастырылған [5]

Кесетеден рационалды тұтыну нормасы республикамызда тек қант, нан және май өнімдері бойынша ғана қамтамасыз етілетіндігін байқауға болады, ал картоп және жеміс-жидек өнім түрлері бойынша

физикалық тұтыну минималды тұтыну нормасының деңгейінен де төмен. Осыдан мынадай қорытынды шығаруға болады, жалпы республика бойынша негізгі азық-түлік өнім түрлері бойынша минималды

тұтыну нормасы қамтамасыз етілген, алайда бұл нормалар адамның толық қажеттілігін қанағаттандырмайды, сол себепті бірінші кезекте негізгі азық-түлік бойынша отандық өндіріс көлемін арттыру шешілуі күттірмес мәселе болуы тиіс деп есептейміз.

Азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз ету сыртқы саудадан тәуелділік деңгейі төмен жағдайда тұтынуды бірінші кезекте ішкі жеткізулер арқылы қанағаттандыруды білдіреді. Өзін-өзі қамтамасыз ету азық-түліктің физикалық қолжетімділігінің сипаттамасы болып табылады.

Азық-түліктің физикалық және экономикалық жеткіліктілігі – екі түрлі ұғым болып табылады. Физикалық қолжетімділік – азық-түліктің тұтыну орнына тұрғындардың төлем қабілетіне сәйкес келетін, жеткілікті көлемде және ассортиментте үздіксіз жеткізіліп тұруын қамтамасыз ету түсіндіріледі. Азық-түліктің экономикалық қолжетімділігі халықтың әртүрлі топтарының азық-түлік өнімдерін қажетті көлемде және ассорти-

ментте, сондай-ақ ағымдағы бағаларда және мемлекеттің тұтынушыларға көмек көрсету мақсатында бөлінетін қаржысы есебінде сатып алу қабілеттілігін сипаттайды [6].

Елдің азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз етуіне қол жеткізу үшін азық-түлік өнімдері түрлерінің басым көпшілігінің тұтас республика территориясының барлық халықтың әлеуметтік топтарына қолжетімділігіне кепілдік беретін және халықтың қажеттілігін баға бойынша шекті деңгейде қанағаттандыруға мүмкіндік беретін көлемде сапалы өндіруді жүзеге асыру қажет.

Азық-түлік өнімдерін өндіру (тұтыну) индексі нақты өндірілген (тұтынылған) өнімдердің оның физиологиялық нормасына қатынасы арқылы анықталады [қараңыз 2]:

$$J_i = m(i) / m^0(i)$$

Осыған сәйкес 2013-2017 жж. бойынша Қазақстанның негізгі азық-түлік өнім түрлерімен өзін-өзі қамтамасыз ету коэффициенттері анықталған (2 кесте).

2 кесте – 2013-2017 жж. бойынша Қазақстанның негізгі азық-түлік өнім түрлерімен өзін-өзі қамтамасыз ету коэффициенттері

Жылдар	Ет және ет өнімдері	Сүт және сүт өнімдері	Нан өнімдері және жарма өнімдері	Картоп	Жұмыртқа, дана	Көкөніс	Қант	Өсімдік майы
2013	0,89	0,76	1,14	0,46	0,6	0,59	1,23	1,08
2014	0,9	0,75	1,16	0,46	0,59	0,58	1,23	1,15
2015	0,93	0,78	1,19	0,49	0,62	0,6	1,26	1,15
2016	0,93	0,78	1,20	0,46	0,62	0,6	1,22	1,15
2017	0,93	0,79	1,22	0,49	0,63	0,6	1,22	1,15

*Ескерту – ҚР Статистика жөніндегі агенттігінің мәліметтері негізінде автормен құрастырылған және есептелген [қараңыз 5; 7]

Қазақстанның негізгі азық-түлік өнім түрлерімен өзін-өзі қамтамасыз ету коэффициенттерінің көрсеткіштеріне сәйкес тек нан және май өнімдері, қант бойынша өзін-өзі қамтамасыз ететіндігі анықталды және оның интегралды индекс әдісі бойынша сыныптамасы - 1,00-ден асатын - оңтайлы интегралды индекс, яғни белгіленген шекті деңгейден жоғары мәнге ие. Республикамызда 2013-2017 жылдары ет өнімдері бойынша өзін-өзі толық қамтамасыз ететін деңгейге жақын екендігін көруге болады, ал басқа азық-түлік өнім түрлері бойынша индекс 0,50 пен 0,80 тұрақты емес аралығында анықталады, бұл дегеніміз азық-түлікті тұтыну жеткілікті тамақтанбау шегіне дейін төмендеген, сондай-ақ картоп өнімімен қамтамасыз етілуі елімізде өте төмен.

Территория аумағы кең және зоналық ерекшеліктерге ие мемлекеттерде ауыл шаруашылықты жүргізуі және оның азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз етуі айтарлықтай аймақтық ерекшеліктермен сипатталады.

Елдің аймақтары сыртқа шығарушы, өзін-өзі қамтамасыз етуші және сырттан алушы болып жіктеледі. Сыртқа шығарушы аймақтарға халықтың тағам рационының негізгі компоненттері ретіндегі артық бидай қоры және мал шаруашылық өнімдеріне ие аймақтар жатқызылады. Мұндай аймақтардың жан басына шаққандағы ауыл шаруашылық мақсатында пайдаланылатын жерлер мен егістік алқаптары аумағы кең болып келеді.

Қазақстанның негізгі азық-түлік өнім түрлерімен өзін-өзі қамтамасыз ету дең-

гейін анықтау бойынша әдістемеге және Статистика агенттігінің мәліметтеріне сүйеніп отырып 2017 жылы Қазақстан Республикасының аймақтарының негізгі азық-түлік өнім түрлерімен өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі есептелді.

Қазақстан аймақтарының негізгі азық-түлік өнім түрлерімен өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейін есептеу нәтижесінде Қарағанды облысы мен Шығыс Қазақстан облысында негізгі азық-түлік өнімдерімен өзін-өзі қамтамасыз ету коэффициенті басқа аймақтармен салыстырғанда (зерттеу жұмысы барысында қарастырылған өнімдердің барлық түрлері бойынша) айтарлықтай жоғары және азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйін сипаттауға мүмкіндік беретін индексті әдіс бойынша салыстырмалы түрде жеткілікті (индекс $0,80 < 1,00$), FAO сыныптамасына сәйкес тұрақты тұтыну ретінде деңгейінде. Сондай-ақ, Ақмола, Атырау, Қостанай, Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан, Павлодар облыстары мен Алматы қаласының көрсеткіштері орташа республикалық деңгейден жоғары, ал өзге облыстардың көрсеткіштері орташа республикалықтан төмен. Осы облыстардың көрсеткіштері индексі 0,50 пен 0,80 аралығында анықталған, яғни тұрақты емес, бұл дегеніміз азық-түлікті тұтыну жеткілікті тамақтанбау шегіне дейін төмен дегенді білдіреді.

2017 жылы Қазақстан аймақтары негізгі азық-түлік өнім түрлерімен өзін-өзі тек нан және өсімдік майы өнімдері бойынша ғана толық қамтамасыз етті.

Агроөнеркәсіптік саясатты әзірлеуде және оны жүзеге асыруда өзін-өзі қамтамасыз ету тұжырымдамасының тиімділігіне әсер ететін бірқатар факторларды ескеру қажет: а) елдің әртүрлі топырақтық-климаттық және экономикалық территорияларының әлеуетін тиімді пайдалану мақсатында өндірісті оңтайлы орналастыру; ә) өсімдік шаруашылығының бітік шығуы мен мал шаруашылығы өнімділігін арттыратын технологияларды қолдану.

Елдің азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейін бағалауда республиканың және оның аймақтарының өзін-өзі қамтамасыз етуімен сипатталатын физикалық қолжетімділігімен қатар, азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін анықтау қажет.

Азық-түлікке экономикалық қолжетімділік халықтың ең төменгі тұтыну қоржынына енгізілген азық-түлік тауарларын қалыптасқан бағаларда және табыс деңгейінде сатып алу мүмкіндігі ретінде анықталады.

Тұтыну шығыстары – халықтың тұтыну тауарлары мен көрсетілетін қызметтерге бағытталған ақшалай шығыстарының бөлігі. Бұған тамақ өнімдерін сатып алу, үйден тыс тамақтану, алкогольді ішімдіктер, темекі өнімдерін, азық-түлік емес тауарлары мен ақылы қызметтер сатып алу шығыстары кіреді [қараңыз 7].

Статистика агенттігінің мәліметтеріне сәйкес Қазақстан Республикасы бойынша халықтың жан басына шаққандағы үй шаруашылығында тұтынуға жұмсаған шығындары 2017 жылы 514 693 теңгені құраған.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында 2017 жылы халықтың тұтыну шығыстары бір жылда орташа жан басына шаққанда 514 693 теңгені құраған, оның 50,3%-ы азық-түлік тауарларын сатып алуға жұмсаған (259 071 мың теңге). Салыстармалы түрде қарасақ, 2013 жылы жалпы тұтыну шығыстарының ішінде азық-түлік тауарларын сатып алуға жұмсалғаны 46,7%-ды құраған [8].

Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі мәліметтеріне сәйкес, 2017 жылы халықтың жан басына шаққандағы ең төменгі күнкөріс деңгейі 23 783 теңгені құрап отыр, бұл көрсеткіш өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 10%-ға артқан. Ал 2017 жылы ең төменгі жалақы мөлшері 24 459 теңге теңгені құрады. Осылайша, республиканың аз қамтылған топтары үшін азық-түліктің экономикалық қолжетімділік деңгейі 102%-ды құрап отыр [қараңыз 8]. Сондай-ақ, ең төменгі зейнетақы 31 245 теңге болды, сәйкесенше, аз қамтылған зейнеткерлердің азық-түлікке экономикалық қолжетімділігі 131%-ды құрады.

Еліміздегі ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасы 2013 жылы 17 789 теңгеден 2017 жылы 23 783 теңгеге артқан. Бұл ретте айта кететіні, 2017 жылы халықтың 2,6 пайызы аталған деңгейден төмен табыс алады, сондықтан осы топ тұрғындары үшін азық-түлік өнімдері олар өздері тапқан табыстарының 80%-ын қолданса да экономикалық қолжетімді емес. Олардың осы табыстары қазіргі кездегі бағалардың көтерілу қарқынында өзінің құнын жоғалтады. Қоғамның анағұрлым бай топтары үшін бұл көрсеткіш олардың табыстарының 10-15% жуығын ғана құрайды. Осылайша, алдында аталған және басқа да топтардың нақты табыстарында алшақтық орын алады. Бұл өз кезегінде халықтың елеулі топтары үшін азық-түлікпен қамтамасыз етілу қаупін туғызады.

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің және азық-түліктің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі, бірінші кезекте, халықтың жеке

шаруашылықтарында өндірістің айтарлықтай шоғырлануына байланысты шикізат өндірісінің қанағаттанарлықсыз сапасымен түсіндіріледі. Нәтижесінде азық-түлік тауарларының импорты экспорт көлемімен салыстырғанда айтарлықтай жоғары болады. Халықтың тамақ өнімдерімен өзіндік өндіріс есебіндегі қамтамасыз етілуі еттің барлық түрлері бойынша 84,2%, құс еті бойынша – 51,8%, сүт бойынша – 59,7% құрап отыр [9].

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету көптеген жағдайларға тәуелді және отандық азық-түлік кешенді қолдауда, елдің барлық территориясы бойынша халықты азық-түліктің негізгі түрлерімен тұрақты жарақтандырылуын, сондай-ақ азық-түлік тауарларының халықтың барлық топтары үшін экономикалық қолжетімділігін қамтамасыз етуде мемлекеттің күттірмес қолдауын қажет ететін күрделі мәселе және кезкелген елдің алдына қойып отырған маңызды мақсаты болып табылады.

Тұжырымдар. 1. Қазіргі таңда бүкіл әлемде азық-түлік өнімдерінің жетіспеушілігі айқын сезілуде. Азық-түлік қауіпсіздігінің мәселесі жаһандық сипатқа ие, сондықтан, кез-келген мемлекет үшін, оның үстіне әлемдік азық-түлік нарығындағы жағдай шиеленіскен қазіргі уақытта тағам өнімдерін тарату мен сату агроөнеркәсіп саясатының негізі болып табылады.

2. Қазақстан Республикасының азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейін талдау нәтижесінде республикада азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесінің бар екендігін анықтауға болады. Себебі, азық-түліктің физикалық қолжетімділігі, соның ішінде жан басына шаққандағы ауыл шаруашылық өнімі мен көптеген аймақтар бойынша негізгі азық-түлік өнімдерін өзін-өзі қамтамасыз етуі тұрақты деңгейде емес және азық-түліктің экономикалық қолжетімділігі бойынша елімізде халықтың аз қамтылған топтарының азық-түлікті сатып алу мүмкіндігі қажетті деңгейде емес.

3. Қазақстандағы агроөнеркәсіп кешенінің, азық-түлік қауіпсіздігі деңгейін қарастырып, азық-түлік қауіпсіздігі көптеген тамақ өнім түрлері бойынша тек шекті деңгейде ғана қамтамасыз етілетіндігі анықталды. Бұл ретте мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша мемлекеттің реттеу және қолдау шараларын, соның ішінде мемлекеттің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмінің қызмет етуін жетілдіру қажеттігін көрсетіп отыр.

Әдебиеттер тізімі

1 Кодякова Т.Е. Пищевая промышленность в системе обеспечения продовольственной безопасности (на примере Еврейской автономной области) // Региональные проблемы. - 2012. –Т. 15.- № 2. -С. 42–45.

2 Балдов Д.В., Суслов С.А. Методика расчета уровня продовольственной безопасности // Вестник НГИЭИ. -2016.- № 1 (56).- С. 13-26.

3 Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017 – 2021 годы. [Электрондық ресурс].- 2017.–URL: <https://moa.gov.kz/documents/1538732758.pdf> (қаралған күні: 12.04.2019).

4 Жолмуханова А.Ж., Қойтанова А.Ж.. Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігі: жағдайы, мәселелері, оны шешу жолдары // Аграрлық нарық проблемалары. - 2018. - №3. - Б. 23-29.

5 Қазақстан Республикасындағы ауыл, орман және балық шаруашылығы 2013-2017 жж. // Статистикалық жинақ.-Астана, 2018.- Б. 20-28.

6 Фадейкина Н.В, Толысбаев Б.С. Инновационные подходы к обеспечению продовольственной безопасности государства (на примере Республики Казахстан) // Инновации. – 2013. №5. –С. 179-186.

7 "Тамақ өнімдерін тұтынудың ғылыми негізделген физиологиялық нормаларын бекіту туралы" ҚР ҰЭМ 2016 жылғы 9 желтоқсандағы № 503 бұйрығы. [Электрондық ресурс].-2016.–URL: <http://kooz.dsm.gov.kz/kk/pages/tamak-onimderin-tutynudyngylymi-negizdelgen-fiziologiyalyk-normalaryn-bekitu-turaly> (қаралған күні: 05.03.2019).

8 Қазақстандағы халықтың тұрмыс деңгейі. 2013-2017 жж. /Статистикалық жинақ.-Астана, 2018. - Б. 6-13.

9 Искаков Б.М., Насырханов А.Д. Особенности инвестиционного климата в сельском хозяйстве // Проблемы агрорынка. - 2018. - №4. - С. 21-27.

Әдебиеттер тізімі

1 Kodjakova T.E. Pishhevaya promylenost' v sisteme obespechenija prodovol'stvennoj bezopasnosti (na primere Evrejskoj avtonomnoj oblasti) // Regional'nye problemy. - 2012. – Т. 15.- № 2. -S. 42–45.

2 Baldov D.V., Suslov S.A. Metodika rascheta urovnja prodovol'stvennoj bezopasnosti // Vestnik NGIJel. -2016.- № 1 (56).- S. 13-26.

3 Gosudarstvennaja programma razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017 – 2021 godu. [Jelektronduq resurs].- 2017.–URL: <https://moa.gov.kz/documents/1538732758.pdf> (қаралған күні: 12.04.2019).

4 Zholmuhanova A.Zh., Қойтанова А.Ж.. Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігі: zhardajy,

mәseleleri, ony sheshu zholdary // Agrarlyқ naryқ problemalary. - 2018. - №3. - B. 23-29.

5 Қазақстан Республикасындағы ауыл, орман және балық шаруашылығы 2013-2017 жж. // Статистикалық жинақ.-Астана, 2018.- B. 20-28.

6 Fadejkina N.V, Tolysbaev B.S. Innovacionnye podhody k obespecheniju prodovol'stvennoj bezopasnosti gosudarstva (na primere Respubliki Kazahstan) // Innovacii. – 2013. №5. –S. 179-186.

7 "Тамақ өнімдерін тұтынудың ғылыми негізделген физиологиялық нормаларын бекіту тура-

лы" ҚР ҰЖМ 2016 жылғы 9 желтоқсандағы № 503 бұйрығы. [Jelekrondық resurs].- 2016.– URL: <http://kooz.dsm.gov.kz/kk/pages/tamak-onimderin-tutynudyn-gylymi-negizdelgen-fiziologiyalyk-normalaryn-bekitu-turaly> (қаралған күні: 05.03.2019).

8 Қазақстандағы халықтың тұрмыс деңгейі. 2013-2017 жж. /Статистикалық жинақ.-Астана, 2018 .- B. 6-13.

9 Iskakov B.M., Nasyrhanov A.D. Osobnosti investicionnogo klimata v sel'skom hozjajstve // Problemy agrorynka. - 2018. - №4. - C. 21-27.

МРНТИ 10.55.61
УДК 631.11.003.13

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ УГОДИЙ

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ АЛҚАПТАРЫН ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

IMPROVING THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL LAND USE

Г.С.АЙТХОЖАЕВА

докторант PhD

Казахский национальный аграрный университет, Алматы, Казахстан

gulsuma-89@mail.ru

Г.С. АЙТХОЖАЕВА

PhD докторанты

Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы, Қазақстан

G. AITKHONZHAYEVA

PhD student

Kazakh National Agrarian University, Almaty, Kazakhstan

Аннотация: Эффективное использование сельскохозяйственных угодий оказывает существенное влияние на экономический рост и благосостояние населения. В статье обосновано, что для сравнения целесообразности употребления в обороте земель сельскохозяйственного назначения различных регионов республики необходимы универсальные критерии их оценки. Рассмотрены вопросы повышения продуктивности сельхозугодий, с учетом стоимостных данных продукции животноводства и растениеводства, а также степени плодородия почвы. Выявлены основные факторы, воздействующие на рациональное землепользование, и введен новый интегральный показатель ALE (англ. agricultural land use efficiency) – эффективность использования сельскохозяйственных земель, являющийся функцией четырех переменных: продукции животноводства, растениеводства в стоимостном выражении, площади сельскохозяйственных угодий и взвешенного критерия плодородия почвы. Также выявлено, что объединение в одном параметре количественных характеристик площади и плодородия почв, с одной стороны, и ценового выражения отдачи от их использования делает предлагаемый интегральный показатель универсальным инструментом оценки земель сельхозназначения. Обосновано, что его практическое применение позволяет дать объективную оценку сельскохозяйственных угодий, с учётом существующих различий плодородия почвы в регионах страны с различными почвенными значениями. Автор делает вывод, что качество земли оказывает значительное влияние на ее продуктивность, а следовательно, и рост объемов сельскохозяйственного производства.

Аңдатпа: Ауыл шаруашылығы алқаптарын тиімді пайдалану экономикалық өсім мен халықтың әл-ауқатына елеулі әсер етеді. Мақалада республиканың түрлі аймақтарындағы

категории, которая отражает действия экономических законов и проявляется в виде такого важного аспекта деятельности любого производства, как отношение затраченных ресурсов к полученному результату.

Основные показатели эффективности использования сельскохозяйственных угодий включают в себя [1]:

- производительность земли;
- объем валовой продукции (основного продукта) сельского хозяйства или производства сельскохозяйственных культур на единицу площади;
- валовой (чистый) доход;
- прибыль от продаж на единицу площади сельхозугодий.

Кроме вышеперечисленных часто используют дополнительные показатели [2]:

- доля сельскохозяйственных земель в общей площади поверхности суши;
- процент пахотных земель в их структуре;
- участие культур в сельхозобороте.

В исследовании применялись следующие научные методы: абстрактно-логический, монографический, расчетно-конструктивный.

Результаты и их обсуждение. Обобщение различных методов определения эффективности использования сельскохозяйственных угодий, дают основания утверждать, что существующая система показателей не позволяет объективно оценить эффективность использования земли. Учитывают наиболее важное свойство – плодородие почвы, которое в значительной степени зависит от потенциальных возможностей землепользователей, определяя рост эффективности сельскохозяйственного производства [3].

Для обеспечения взвешенной оценки эффективности использования земли существующую систему показателей следует расширить, добавив к ней интегральный показатель эффективности сельскохозяйственных земель, который рассчитывается на основе их экономической оценки с учетом плодородия почвы.

Предлагаемый к рассмотрению интегральный показатель эффективности сельскохозяйственных земель является функцией нескольких переменных:

$$ALE^1 = F(Cb, Pg, S, I) \quad (1)$$

где: Cb – продукция животноводства в стоимостном выражении;

Pg – продукция растениеводства в стоимостном выражении;

S – общая площадь сельскохозяйственных угодий;

I – взвешенный показатель плодородия почвы.

Этот показатель определяется, исходя из следующих количественных характеристик:

- ♦ содержание гумуса в верхнем слое почвы;
- ♦ мощность гумусового горизонта;
- ♦ содержание гумуса в гумусовом горизонте;
- ♦ содержание физической глины в пахотном слое.

При расчете интегрального показателя эффективности сельскохозяйственных земель предлагается следовать следующим методологическим подходам:

√ использовать объемы продаж сельхозпродукции в стоимостном выражении, поскольку этот показатель характеризует объем денежных потоков, полученных в результате землепользования;

√ сумма затрат на производство продукции животноводства должна определяться с учетом доли затрат на собственное производство кормов в структуре стоимости продукции животноводства. В то же время следует учитывать, что производство кормов является частью растениеводства. Поэтому затраты на собственное производство кормов в животноводстве следует учитывать отдельно, так как они влияют на формирование итоговых денежных потоков;

√ рентабельность определяется на основе реального уровня средних цен на продажу сельскохозяйственной и животноводческой продукции. Чтобы динамически оценить стоимость предлагаемого индикатора, средние отпускные цены на продукцию индексируются до уровня текущих цен;

√ физическая площадь сельскохозяйственных земель при расчетах удобнее перевести в кадастровые гектары. Преобразование сельскохозяйственных угодий в кадастровые гектары позволяет выровнять разнообразную почвенную продуктивность для объективной и реалистичной оценки эффективности землепользования;

¹Эффективность использования сельскохозяйственных земель – англ. agricultural land use efficiency (ALE)
√ взвешенный показатель плодородия почвы дает более объективную оценку, поскольку определяется на основе урожайности и учитывает объем про-

изводства сельскохозяйственных культур при расчете суммы потенциального дохода, полученного от продажи продукции растениеводства. Информация о качестве земли, включая взвешенный показатель плодородия почвы, должна указываться в кадастровой выписке [4].

Очевидно, что экономическая оценка земли является продолжением ее качественной оценки, которая рассматривается как сравнительное определение эффективности использования сельхозугодий на среднем уровне интенсивности управления. Поэтому в расчет интегрального показателя их эффективности в качестве одного из параметров вводится взвешенный показатель плодородия почв, который выступает нормирующим элементом, позволяя соотносить отдачу от использования сельскохозяйственных земель разного свойства.

Привычная оценка отдачи с единицы площади, выраженная в тоннах с одного гектара, не позволяет провести объективное сравнение эффективности использования сельскохозяйственных угодий с различным плодородием почв. Предлагаемый интегральный показатель эффективности лишен этого недостатка, так как в нем одновременно учтены и стоимостное выражение отдачи от использования земель и их качественная характеристика.

Для определения зависимости показателей эффективности землепользования от наличия органических веществ в пахотном слое почвы угодья делятся на пять групп [5]:

- с низким содержанием гумуса – менее 3,17%;
- пониженным содержанием гумуса от 3,18% до 3,30%;
- средним содержанием гумуса от 3,31% до 3,64%;
- повышенным содержанием гумуса от 3,65% до 3,75%;
- высоким содержанием гумуса – свыше 3,76%.

Существует прямая связь между содержанием гумуса и выгодой от продажи продукции растениеводства на гектар пахотных земель. Более высокая доступность органического вещества позволяет землепользователям пятой группы получить прибыль, значительно превышающую среднестатистическую по отрасли. А так как при расчете интегрального показателя эффективности сельскохозяйственных земель затраты являются одним из аргументов его функции, то разница этого показателя

между группами будет пропорциональна разнице полученной прибыли [6].

Дополнительные издержки производства на 1 га пахотных земель, включая минеральные удобрения, в группе землепользователей с низким содержанием гумуса снижают рентабельность растениеводства, делая его с определенного предела экономически нецелесообразным.

Содержание основных питательных веществ в почве (азота, калия, фосфора) значительно влияет как на урожайность сельскохозяйственных культур, так и на их качество. Сохранение необходимого уровня питательных веществ в почве, в первую очередь, связано с внесением минеральных удобрений. В результате возрастает их плодородие и увеличивается урожайность сельскохозяйственных культур. Соответственно, повышается эффективность использования сельхозугодий [7].

Кислотность почв считается одним из основных показателей плодородия, существенно влияя на эффективность применения удобрений и, следовательно, на формирование урожайности сельскохозяйственных культур. Подкисление почвы приводит к снижению продуктивности земли, а также редукции белковых соединений в зерне и кормах. Почвы с нейтральной средой способствуют значительному увеличению эффективности землепользования. Для изучения комбинированного эффекта агрохимических показателей, учитываемых при эффективности оборота земель, рассчитывается коэффициент плодородия почв, который определяется на основе метода расчета его индекса. Этот метод используется для определения объема необходимых удобрений с учетом состояния плодородия почв. Этот коэффициент рассчитывается как среднее значение соотношения четырех агрохимических показателей: средневзвешенное содержание гумуса, наличие в почвах фосфора и калия, а также кислотность почвенной среды. Значения этих показателей ежегодно определяются специализированными агрохимическими лабораториями [8].

Оптимальным соотношением является содержание [9]:

- гумуса – 92%;
- фосфора – 62,4 мг / кг почвы ;
- калия – 623 мг / кг почвы;
- кислотность почвы – рН 7,0.

Коэффициент плодородия может использоваться не только для мониторинга уровня плодородия почв, но и планирова-

ния внесения удобрений, позволяющего повысить эффективность использования сельскохозяйственных угодий.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что качество земли оказывает значительное влияние на ее продуктивность, следовательно, и на эффективность сельского хозяйства. При этом плодородие почв поддается количественному анализу при помощи коэффициента плодородия, с помощью которого можно опередить оптимальное количество необходимых удобрений для каждого вида почв. В результате может быть достигнуто существенное увеличение сельскохозяйственного производства, улучшение его качества и экономически оправданных издержек, которые со временем подразумевают повышение эффективности сельского хозяйства, основанного на рациональном использовании земельных ресурсов. Для оценки степени достижения этой цели как нельзя лучше подходит предлагаемый интегральный показатель эффективности сельскохозяйственных земель. Отслеживая динамику его изменения по годам для одной и той же территории, можем сделать вывод не только об изменении отдачи от использования земли, но и ее качественных характеристик. Если земля используется интенсивно, без проведения мероприятий для сохранения ее плодородности, то, несмотря на рост отдачи от ее использования, значение интегрального показателя эффективности будет уменьшаться, как и взвешенный коэффициент плодородия почв.

Изучение и оценка природных, социально-экономических, экологических ресурсов, условий землепользования, определение общих максимальных тенденций их развития, влияние изменений в сельскохозяйственном производстве в связи с изменением климатических зон и уровнем ресурсов являются основной предпосылкой для качественного изучения перспективных земельных ресурсов. На качество сельскохозяйственных земель оказывает влияние их пространственное расположение [см.7].

Однако экономический потенциал сельскохозяйственных угодий определяется не только географическим местоположением, на него оказывает влияние множество других факторов, таких как: доступность транспортной инфраструктуры, плотность населения, орошаемость и др. Поэтому при оценке эффективности использования сельхозугодий справедливо

говорить о принадлежности той или иной территории к определенной зоне.

В современной научной литературе, посвященной вопросам эффективности использования сельскохозяйственных угодий, большое внимание уделяется дифференциации земель по различным критериям и последующей их категоризации [см.1].

В зависимости от набора критериев различают следующие подходы к зонированию земель и территорий:

- ◆ агроэкологический – в основе данного подхода лежит изучение агроэкологических факторов при использовании земель при возделывании отдельных видов сельскохозяйственных культур;

- ◆ эколого-ландшафтный – предполагающий дифференциацию территорий по ландшафтному признаку;

- ◆ эколого-экономический – принимающий во внимание особенности землепользования под воздействием экологических, социальных и экономических факторов;

- ◆ кластерный – современный подход, основным критерием которого является отраслевая принадлежность и наличие инфраструктуры территории;

- ◆ бассейновый – главным критерием дифференциации является принадлежность исследуемого земельного объекта к той или иной водосборной территории.

В большинстве вышеперечисленных подходов зонирование территорий осуществляется с использованием отдельных признаков, при этом упускается из внимания совокупность воздействия факторов на эффективность землепользования. Действительно, построение зонирования территории исключительно на основе ее принадлежности к бассейну или кластеру, или преобладающему ландшафту не гарантирует одинакового качества почвы на различных участках, принадлежащих к одной зоне. Тем самым, ни один из существующих подходов не обеспечивает справедливого сравнения возможностей землепользования на тех или иных территориях, принадлежащих к одной зоне [см.1,3].

Более того, при эколого-экономическом и кластерном подходе к зонированию территорий принимается во внимание наличие (или отсутствие) объектов инфраструктуры, создаваемой людьми. Отсюда появляется противоречие: развитие инфраструктуры должно сопровождаться изменением зональной принадлежности территории, однако на практике этого не происходит, так как в этом случае необходимо пе-

риодически пересматривать границы зон, а для этого нужны дополнительные затраты.

Гораздо более привлекательным выглядит зонирование, исходя из состояния плодородия почв. Территории целесообразно объединять в зоны по степени их благоприятности для земледелия и скотоводства, вне зависимости от принадлежности к бассейнам, кластерам или ландшафтам. Такой подход позволит не только проводить справедливую оценку эффективности землепользования, но и будет способствовать вовлечению в сельскохозяйственную отрасль новых участников, что приведет к увеличению обрабатываемой площади сельскохозяйственных угодий [см.4].

Увеличение обрабатываемой площади земель является очень важной задачей повышения эффективности их использования. В предлагаемой методике одним из аргументов интегрального показателя эффективности сельскохозяйственных земель является их общая площадь. Соответственно, чем больше обрабатываемая площадь, тем выше отдача продукции животноводства и растениеводства в стоимостном выражении, следовательно, выше значение интегрального показателя эффективности земель. При этом, в случае неэффективного землепользования, отдача от продукции животноводства и растениеводства сократится, так как в этом случае вырастут затраты.

Таким образом, интегральный показатель может служить универсальным индикатором эффективности использования сельхозугодий при условии зонирования территорий на основе идентичности плодородия почв.

Выводы

1. Результаты теоретических и методологических исследований подтверждают объективную необходимость дальнейшего развития предлагаемой методики, которая оценивает эффективность использования сельскохозяйственных земель на основе сочетания нескольких индикаторов, главным из которых является качество почв. Это скажется на повышении эффективности использования земли, на выборе оптимальной технологии выращивания, использовании сбалансированной системы удобрений, общей культуре сельского хозяйства. Позволит также оптимизировать сельскохозяйственную организацию территории, улучшить системы планирования и прогнозирования, осознанного выбора специализации и т.д.

2. Использование взвешенного показателя при определении плодородия почвы дает более объективную оценку, поскольку учитываются урожайность и объем производства сельскохозяйственных культур, включая сумму потенциального дохода, полученного от продажи продукции растениеводства и животноводства.

3. Необходимость создания универсального показателя, объединяющего в себе количественные и качественные характеристики земельных участков с отдачей от их использования, продиктована несовершенством применяемой в настоящее время системой оценки эффективности, основанной на отдаче с единицы площади, выражаемой в тоннах с одного гектара. Такая методика не позволяет объективно сравнить эффективность использования сельхозугодий с различным плодородием почв.

4. Предлагаемая методика требует практического подтверждения путем проведения дополнительных исследований и сравнительного анализа деятельности сельскохозяйственных предприятий в разных районах Республики Казахстан.

Список литературы

1 Парамонова П.Ф. Эффективность использования производственных ресурсов в сельском хозяйстве. – Краснодар: Кубанский государственный аграрный университет, 2014. – 244с.

2 Волков С.Н., Волкова З.А., Емельянова Т.А. и др. Организация рационального использования и охраны земель в сельскохозяйственных организациях (внутрихозяйственное землеустройство): учеб. и науч.-практ. пособие. – М.: Государственный университет по землеустройству, 2015. – 588 с.

3 Иванов Н.И. Планирование рационального использования земель сельскохозяйственного назначения: дис...д.э.н.: 08.00.05/ Государственный университет по землеустройству. – М., 2015. – 390с.

4 Кравченко Н.Л., Картавых А.А., Ржевская Н.И. Запасы продуктивной влаги в агроценозах пшеницы, возделываемых по ресурсосберегающим технологиям // Вестник Красноярского ГАУ. -2014 .- N5. -С. 58-63.

5 Мальцева Л.Т., Банникова Н.Ю., Филиппова Е.А., Ефимова А.Г. К вопросу об озимой пшенице на зауральских полях // Нивы Зауралья.- 2015 - N6. -С. 60-63.

6 Нюсупова Г.Н., Токбергенова А.А. Проблемы и пути совершенствования систем земледелия в Республике Казахстан // Вестник КазНТУ .-2015.-N 3 .-С. 7–12.

7 Варламов А.А. Экономика и экология землепользования: учеб.- Ч.1.– М.: Фолиум, 2015. – 204 с.

8 Aduov M.A., Kapov S.N., Nukusheva S.A., Rakhimzhanov M.R. Components of coulter tractive resistance for subsoil throwing about seeds planting. Life Sci.-2014 .-N11.- PP. 67-71.

9 Латышев Н.Н. На пути к органическому земледелию // Аграрный сектор. - 2016. - N1. -С. 8-16.

10 Полковская М.Н. Оптимизация структуры посевов с учетом изменчивости климатических параметров и биопродуктивности культур: дис....к.э.н.: 08.00.05 / Байкальский государственный университет экономики и права. – Иркутск, 2014. – 138 с.

Spisok literatury

1 Paramonova P.F. Jeffektivnost' ispol'zovanija proizvodstvennyh resursov v sel'skom hozjajstve. – Krasnodar: Kubanskij gosudarstvennyj agrarnyj universitet, 2014. – 244s.

2 Volkov S.N., Volkova Z.A., Emel'janova T.A. i dr. Organizacija racional'nogo ispol'zovanija i ohrany zemel' v sel'skohozjajstvennyh organizacijah (vnutrihozjajstvennoe zemleustrojstvo): ucheb. i nauch.-prakt. posobie. – М.: Gosudarstvennyj universitet po zemleustrojstvu, 2015. – 588 s.

3 Ivanov N.I. Planirovanie racional'nogo ispol'zovanija zemel' sel'skohozjajstvennogo

naznachenija: dis....d.je.n.: 08.00.05/ Gosudarstvennyj universitet po zemleustrojstvu. – М., 2015. – 390s.

4 Kravchenko N.L., Kartavyh A.A., Rzhetskaja N.I. Zapasy produktivnoj vlagi v agrocenozah pshenicy, vozdelyvaemyh po resursosberegajushhim tehnologijam // Vestnik Krasnojarskogo GAU. - 2014 .- N5. -S. 58-63.

5 Mal'ceva L.T., Bannikova N.Ju., Filipova E.A., Efimova A.G. K voprosu ob ozimoj pshenice na zaural'skih poljah // Nivy Zaural'ja.- 2015 - N6. -S. 60-63.

6 Njusupova G.N., Tokbergenova A.A. Problemy i puti sovershenstvovanija sistem zemledelija v Respublike Kazahstan // Vestnik KazNTU .-2015.-N 3 .-S. 7–12.

7 Varlamov A.A. Jekonomika i jekologija zemlepol'zovanija: ucheb.- Ch.1.– М.: Folium, 2015. – 204 s.

8 Aduov M.A., Kapov S.N., Nukusheva S.A., Rakhimzhanov M.R. Components of coulter tractive resistance for subsoil throwing about seeds planting. Life Sci.-2014 .-N11.- PP. 67-71.

9 Latyshev N.N. Na puti k organicheskomu zemledeliju // Agrarnyj sektor. -2016. - N1. - S. 8-16.

10 Polkovskaja M.N. Optimizacija struktury posevov s uchetom izmenchivosti klimaticeskikh parametrov i bioproduktivnosti kul'tur: dis.... k.je.n.: 08.00.05 / Bajkal'skij gosudarstvennyj universitet jekonomiki i prava. – Irkutsk, 2014. – 138 s.

ПРОБЛЕМЫ АГРОРЫНКА

Правила оформления статей для публикации в журнале
смотреть на сайте [http:// agroeconom.kz](http://agroeconom.kz)

Редакторы: И.С. ТАИПОВА, К.О. ОМИРГАЛИЕВА
Компьютерная верстка Ж.С. ДОСУМОВА

Подписано в печать 27.06.2019 г.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Объем 24,5 усл. п.л.
Тираж 300 экз. Заказ № 234.
Отпечатано в КазНИИ экономики АПК и РСТ

Адрес редакции:
Казахстан, 050057, г. Алматы, ул. Сатпаева 30 «б»
тел.: 245-35-87; 245-36-20, fax: 245-36-07
E-mail: kazniiapk@mail.ru